

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УНІВЕРСИТЕТ НАЦІОНАЛЬНОГО І СВІТОВОГО
ГОСПОДАРСТВА
ФЕДЕРАЦІЯ АУДИТОРІВ, БУХГАЛТЕРІВ І
ФІНАНСИСТІВ АПК УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ПЕРСПЕКТИВИ ВОЛИНИ»**

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА КОНТРОЛЬ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

Колективна монографія

Луцьк
2014

УДК 631.15:657.3
ББК 65.052
О 14

Облік, аналіз та контроль: теорія, методологія, практика:
[монографія] / колектив авторів за ред. канд. екон. наук
І.Б. Садовської. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Луцького
НТУ, 2014. – 270 с.

У колективній монографії розглянуто методологію і організацію обліку в умовах застосування МСФЗ. Вивчено теорію і практику економічного аналізу в ринковій економіці. Досліджено проблеми розвитку контролю та аудиту діяльності суб'єктів господарювання.

Видання передбачене для науковців і практиків у сфері бухгалтерського обліку, керівників і спеціалістів управлінських структур, студентів вищих навчальних закладів.

Рецензенти: ***Н.Г. Виговська***, доктор екон. наук, професор (Житомирський державний технологічний університет);
В.П. Лещук, доктор екон. наук, професор, (Тернопільський національний економічний університет);
Л.М. Черчик, доктор екон. наук, професор (Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки).

Рекомендовано до друку Вченою радою Луцького НТУ протокол № 11 від 24 червня 2014 року)

УДК 631.15:657.3
ББК 65.052
О 14

IBSN 978-617-672-056-0

© колектив авторів кафедри обліку і аудиту Луцького НТУ, 2014
© колектив кафедри бухгалтерського обліку і аналізу
Університету національного і світового господарства, 2014

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ЛУЦКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
УНИВЕРСИТЕТ НАЦИОНАЛЬНОГО И
МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА
ФЕДЕРАЦИЯ АУДИТОРОВ, БУХГАЛТЕРОВ И
ФИНАНСИСТОВ АПК УКРАИНЫ
ВОЛЫНСКАЯ ОБЛАСТНАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ
ОРГАНИЗАЦИЯ «ПЕРСПЕКТИВЫ ВОЛЫНИ»**

УЧЕТ, АНАЛИЗ И КОНТРОЛЬ: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА

Коллективная монография

Луцк
2014

УДК 631.15:657.3

ББК 65.052

У 14

Учет, анализ и контроль: теория, методология, практика: [монография] / коллектив авторов под ред. канд. экон. наук И.Б. Садовской. - Луцк: Редакционно-издательский отдел Луцкого НТУ, 2014. - 270 с.

В коллективной монографии рассмотрены методология и организация учета в условиях применения МСФО. Изучены теория и практика экономического анализа в рыночной экономике. Исследованы проблемы развития контроля и аудита деятельности субъектов хозяйствования.

Издание предусмотрено для ученых и практиков в области бухгалтерского учета, руководителей и специалистов управленческих структур, студентов высших учебных заведений.

Рецензенты: ***Н.Г. Виговська***, доктор экон. наук, профессор (Житомирский государственный технологический университет);

В.Ф. Лещук, доктор экон. наук, профессор, (Тернопольский национальный экономический университет);

Л.Н. Черчик, доктор экон. наук, профессор (Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки).

Рекомендуется к печати Ученым советом Луцкого НТУ протокол № 11 от 24 июня 2014 года)

УДК 631.15:657.3

ББК 65.052

У 14

IBSN 978-617-672-056-0

© коллектив авторов кафедры учета и аудита Луцкого НТУ, 2014

© коллектив кафедры бухгалтерского учета и анализа Университета национального и мирового хозяйства, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ.....	10
<i>Башева С., Петков Р.</i>	
1.1. Прогнозы развития нормативного регулирования бухгалтерского учета в Болгарии.....	10
<i>Зеленко С.В.</i>	
1.2. Економічна сутність та призначення облікової політики в сучасному економічному середовищі.....	20
<i>Нагірська К.Є.</i>	
1.3. Проблеми формування звітності в системі інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємством.....	29
<i>Пожаревска Р.</i>	
1.4. Теоретико-регуляторные проблемы при бухгалтерском учете интеллектуального капитала в Болгарии.....	33
<i>Савова К.</i>	
1.5. Теории бухгалтерского баланса и концепция скептицизма.....	43
<i>Сидоренко Р.В.</i>	
1.6. Економічна суть і класифікація звітності.....	52
<i>Садовська І.Б.</i>	
1.7. Інституціональна матриця управлінського обліку.....	60
<i>Глучкевич Н.В.</i>	
1.8. Управлінський облік у вирішенні проблем агентських відносин: реалії та перспективи.....	75
<i>Фесциян Д.</i>	
1.9. Процесс гармонизации бухгалтерського учета в общественном секторе в ЕС.....	92
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	106
<i>Иванова Р.</i>	
2.1. Методика анализа финансового состояния предприятия – состояние и направления совершенствования.....	106

Московчук А.Т.	
2.2. Організація та методичне забезпечення аналізу як чинники ефективного управління фінансовим результатом.....	118
Нужна О.А.	
2.3. Теоретико-методологічні аспекти розвитку капіталізації підприємств.....	130
Талах Т.А.	
2.4. Аналітичне забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції.....	147
Трифонов С.	
2.5. Перспективы развития БРИКС в качестве лидера в мировых финансах.....	162
 РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	 179
Бабіч І.І.	
3.1. Внутрішній контроль в системі управління витратами.....	179
Голячук Н.В.	
3.2. Теоретичні аспекти комп'ютеризації аудиторської діяльності	186
Жураковська І.В.	
3.3. Організація податкового контролю в органах Міністерства доходів і зборів України.....	199
Писаренко Т.М.	
3.4. Аналітичне забезпечення управління процесами оподаткування податком на додану вартість.....	213
Риковська Л.О.	
3.5. Вдосконалення контрольних процедур за формуванням податкової звітності.....	227
Ткачук І.М.	
3.6. Професійна компетентність як показник якості ведення бухгалтерського обліку.....	232
Чудовець В.В.	
3.7. Розвиток економічного контролю як підсистеми управління підприємством.....	247
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 258

ПЕРЕДМОВА

Колективна монографія «Облік, аналіз та контроль: теорія, методологія, практика» є результатом плідної співпраці Луцького національного технічного університету та Університету національного і світового господарства Болгарії. У ній узагальнено різні погляди науковців на розвиток бухгалтерського обліку, аналізу та контролю як науки і практики в умовах ринкової економіки.

Різносторонність у проведенні досліджень науковими школами з цього важливого напрямку діяльності в різних країнах формувалися самостійно, але їх об'єднує однакове розуміння мети, завдань та необхідності підвищення ролі бухгалтерського обліку аналізу та контролю у фінансово-господарській діяльності на локальному рівні, а також наукові підходи щодо визначення шляхів його вдосконалення та розширення межі застосування в глобалізаційних процесах.

В колективній монографії систематизовано теорію і практику обліково-аналітичного і контрольного забезпечення, за результатами чого зроблено ряд рекомендацій щодо вдосконалення теоретичних засад, методології та відповідних методик.

В першому розділі «Методологія і організація обліку в умовах застосування МСФЗ» розглянуто організаційні та методичні аспекти фінансового і управлінського обліку. Обґрунтовано доцільність використання різних облікових систем для інформаційного забезпечення сучасного менеджменту.

У другому розділі «Теорія і практика економічного аналізу в ринковій економіці» розкрито питання організації та методичного забезпечення аналізу як чинника ефективного управління фінансовим результатом, теоретико-методологічні аспекти розвитку капіталізації підприємств, наукові підходи до розширення можливостей аналітичного забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції.

В третьому розділі колективної монографії «Проблеми розвитку контролю та аудиту діяльності суб'єктів господарювання» досліджується організація податкового контролю в органах міністерства доходів і зборів України, розвиток економічного контролю як підсистеми управління підприємством.

Відмінності у підходах до змісту проблеми організації обліку і контролю в інституціональному середовищі, обумовило пошук підходів, спрямованих на забезпечення зіставності та зрозумілості фінансових показників та нефінансової інформації про внутрішні та зовнішні інтеграційні процеси в умовах глобалізації фінансових ринків. Особливу увагу у колективній монографії зосереджено на аналізі процесів гармонізації та стандартизації бухгалтерського обліку та його реформуванні на основі міжнародних стандартів.

Колективна монографія має теоретичне і практичне значення, відображає особливості методології та організації фінансового та управлінського обліку, аналізу і контролю, містить детальний алгоритм організації практичного впровадження відповідно до чинного законодавства України та МСФЗ, є вагомим внеском у розвиток теорії та практики бухгалтерського обліку, кращого розуміння його важливості в умовах трансформації економіки та глобалізації інформаційних систем.

Наукова праця може бути використана студентами, аспірантами, викладачами вищих навчальних закладів, а також бухгалтерами, економістами, працівниками суб'єктів господарювання, іншими зацікавленими особами.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ

1.1. Прогнозы развития нормативного регулирования бухгалтерского учета в Болгарии

1.2. Економічна сутність та призначення облікової політики в сучасному економічному середовищі

1.3. Проблемы формирования звітності в системі інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємством

1.4. Теоретико-регуляторные проблемы при бухгалтерском учете интеллектуального капитала в Болгарии

1.5. Теории бухгалтерского баланса и концепция скептицизма

1.6. Економічна суть і класифікація звітності

1.7. Інституціональна матриця управлінського обліку

1.8. Управлінський облік у вирішенні проблем агентських відносин: реалії та перспективи

1.9. Процесс гармонизации бухгалтерського учета в общественном секторе в ЕС

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ МСФЗ

1.1. Прогнозы развития нормативного регулирования бухгалтерского учета в Болгарии

На концептуальные основания нормативной базы бухгалтерского учета в Болгарии оказывают наибольшее влияние два одновременно действующих фактора. С одной стороны, это политика ЕС относительно создания единого рынка и связанного с ней процесса гармонизации. С другой стороны, это глобализация мировой экономики и связанного с ней процесса конвергенции.

Две бухгалтерские директивы¹ и один Регламент² Европейского парламента оказывают наиболее существенное влияние на нормативную основу бухгалтерского учета в Болгарии в течении последних двух десятилетий. Применение определенных положений из Четвертой и Седьмой Директивы бухгалтерского учета является результатом протекающего процесса гармонизации системы бухгалтерского учета страны с системой Сообщества. Гармонизация связывается прежде всего с государствами-членами Европейского Союза (ЕС), так как это понятие используется в том контексте, что национальное законодательство бухгалтерской отчетности этих стран должно соответствовать линии, очерченной в Директивах ЕС. Эта роль гармонизации является закономерным результатом того факта, что регуляторы учета в ЕС

© *Башева С., профессор кафедры „Бухгалтерский учет и анализ”, Университет Национального и Мирового Хозяйства, София, Болгария*

Петков Р., профессор, Городский университет Нью-Йорка (Леман колледж) Бронкс, Нью-Йорк, США

¹ Четвертая директива Совета от 25 июля 1978, принятая на основе Статьи 54, параграфа 3, буквы (ж) Договора о годовой отчетности хозяйственных обществ некоторых типов (78/660/ЕЭС); и Седьмая директива Совета от 13 июня 1983, принятая на основе Статьи 54, параграфа 3, буквы (ж) Договора о консолидированной бухгалтерской отчетности (83/349/ЕЭС).

² Регламент (ЕЭС) №1606/2002 о применении МСБУ. Согласно Регламенту (ЕЭС) № 1606/2002 Европейского парламента и Совета от 19 июля 2002 г. о применении международных стандартов бухгалтерского учета обществами, ценные бумаги которых допущены к торговле на регулируемом рынке, любого государства-члена. Эти предприятия подготавливают свою консолидированную отчетность в соответствии с МСФО, и, следовательно, освобождаются от большинства требований, установленных в директивах 78/660/ЕЭС и 83/349/ЕЭС

находятся в виде Директив, основной целью которых является гармонизация законодательства и практик бухгалтерского учета государств-членов Сообщества. В конечном счете, государства-члены сообщили тот факт, что, независимо от стремления к гармонизации, различия не могут быть преодолены полностью. Существуют две основные причины для этого. С одной стороны, правила финансовой отчетности, инкорпорированные в Директивах, не могут покрывать большое разнообразие ситуаций, а с другой, в них дается право выбора. Анализ показывает, что хорошие результаты были достигнуты на уровне представления, но не настолько хорошие на уровне признания и оценки отдельных объектов отчетности, и отсутствует единогласие по вопросу о том, что представляет собой достоверное и правдивое представление информации в финансовых отчетах¹. Это была одна из причин того, чтобы в 1995 г. ЕС подкрепил Совет международных стандартов финансовой отчетности (Комитет) относительно установления глобальных стандартов финансовой отчетности и принятия стратегии по приобщению к положениям Международных стандартов бухгалтерского учета. В результате этого решения было опубликовано несколько документов (регламентов), в том числе Регламент 1606/2002 по применению МСБУ при составлении консолидированной финансовой отчетности. Регламент 1606/2002 г. делает Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) обязательными только в отношении консолидированных финансовых отчетов обществ, ценные бумаги которых зарегистрированы для торговли на европейских рынках ценных бумаг. Принятием этого Регламента ЕС официально присоединился к процессу конвергенции.

Конвергенция рассматривается как процесс сближения Американских общепринятых стандартов бухгалтерского учета (USA GAAP) и Международных стандартов бухгалтерского учета (МСС/МСФО). Можно сказать, что ее проявление является закономерным результатом стремления бухгалтеров-профессионалов в очертании и применении одной постоянной концептуальной рамки. Конвергенция стремится унифицировать финансовую отчетность и создать единые глобальные стандарты бухгалтерского учета под руководством Глобальной организации. Она, по словам Роберта Герца² будет являться синтезом между Советом по международным стандартам финансовой отчетности и Советом по стандартам бухгалтерского учета США. Конвергенция

¹ Дейвид, А., Руководство по европейской финансовой отчетности, ASPEN Publishers, стр.1.23.

² Председатель Совета по стандартам бухгалтерского учета США (FASB).

определяется как очень полезный процесс, который способствует свободному движению глобальных инвестиций и создает значительные пользы для всех участников рынков капитала. Она улучшает способность инвесторов сравнивать инвестиции глобальной базы, тем самым снижая риск ошибок в их оценке. С другой стороны, конвергенция рассматривается как процесс, который имеет потенциал создать новый стандарт и большую прозрачность, которые являются ценными для всех участников рынка. Не на последнем месте, конвергенция создает беспрецедентную возможность для организаций, определяющих стандарты, и других крупных участников рынка капитала улучшить применимые ими бухгалтерские модели. Ведущая роль данного процесса на этом этапе поддерживается рядом авторитетных институций. Например, члены Консультативной группы по финансовому кризису сообщают, что на первом плане стоят вопросы о нижеследующем: конвергенция стандартов финансовой отчетности и независимость и ответственность составителей стандартов бухгалтерского учета. Но, одновременно с этим, существуют взгляды, которые умаляют значение этой роли. Например, члены Европейской федерации бухгалтеров считают, что акцент должен быть перемещен от конвергенции к улучшению (упрощению) стандартов. Аргумент, выдвинутый ими, состоит в том, что основные различия удалены, на лицо имеется сближение по существенным вопросам, при этом остаются для решения только несущественные. Мы считаем, что трудно принять, что роль конвергенции исчерпана. В пользу этого тезиса можно привести тот факт, что на этом этапе нельзя категорически заявить, что конвергенция достигла своей крайней цели – создание одной универсальной модели бухгалтерского учета, созданной на принципиально основанных стандартах бухгалтерского учета. По этой причине все потребители, которые полагаются на информацию из финансовой отчетности, должны понимать вопросы, связанные со сближением, формировать точку зрения и уделять время для участия в глобальной дискуссии. В настоящее время наиболее важным вопросом является достижение высококачественных сходных стандартов, которые будут эквивалентны в значительной степени, но не одинаковыми в каждой детали. Вероятно, главным вопросом на более позднем этапе будет вопрос о единых высококачественных глобальных стандартах и единой организации для определения этих глобальных стандартов. Основной проблемой, которую предстоит решить, является выбор стандартов, основанных на правилах или принципиально базированных стандартах.

С 2005 г. в Болгарии для определенной группы предприятий

Международные стандарты бухгалтерского учета (МСБУ/МСФО) стали обязательной нормативной базой. Этим актом наша страна официально приняла и присоединилась к положениям Международных стандартов бухгалтерского учета (МСС/МСФО)¹. Принятие этих стандартов было и в унисон с требованиями Регламента (ЕС) №1606/2002 по применению МСБУ/МСФО в странах Сообщества. В настоящее время в Болгарии одна часть обществ обязательно применяет и соблюдает МСБУ(МСФО), а другая часть применяет и соблюдает положения Национальных стандартов бухгалтерского учета для малых и средних предприятий (НСБУМСП).

Четвертая и Седьмая Директивы бухгалтерского учета, которые формируют основу бухгалтерского учета, как для крупных, так и для малых и средних по размеру обществ в Сообществе, детерминируют нормативную базу относительно годовых и консолидированных финансовых отчетов таких обществ. С 1978 г., когда была опубликована Четвертая Директива (78/660/ЕЭС) и 1983 г., когда была опубликована Седьмая Директива (83/349/ЕЭС), до этого момента был сделан ряд изменений и дополнений в них для предоставления возможности обществам, попадающим в их поле применения, использовать методы бухгалтерского учета в соответствии с Международными стандартами бухгалтерского учета МСБУ/(МСФО). Эти изменения являются в унисон с проводимой политикой ЕС. На протяжении более 20 лет ЕС системно осуществляет политику и действия, направленные на поддержание малого и среднего бизнеса и превращение Европы в более привлекательное место для создания компаний и развития торговой деятельности. В сердце этой политики стоят четыре долгосрочные программы, направленные на улучшение административных и регуляторных условий, при которых функционируют компании; содействие развитию предпринимательства и увеличению роста и конкурентоспособности и т.д. В 2007 г. Европейская комиссия опубликовала Сообщение, в котором изложила свою точку зрения об упрощении правил ЕС в отношении права, регулирующего деятельность компаний, бухгалтерского учета и аудита в целях сокращения административных расходов обществ путем комбинирования трех мер: отмена директив относительно права, регулирующего деятельность компаний; упрощение требований об оповещении со стороны обществ и

¹ в настоящее время в Болгарии отсутствуют проведенные исследования, которые аргументировано бы доказывали или опровергали пользу от применения МСБУ(МСФО) в качестве нормативной рамки. По этой причине для нас теза о том, что принятие одних стандартов будет стоить «много» с точки зрения возможностей восприятия и финансовой реализации, является неосновательной, так как отсутствуют доказательства для ее отклонения.

уменьшение требований учета и аудита в отношении малых и средних предприятий. В 2008 г. Комиссия стартовала самую широкомасштабную инициативу для малых и средних предприятий в виде т.наз. „Закона о малом бизнесе“ (ЗМБ). В основе этой инициативы стоят несколько руководящих принципов, а ведущим является принцип „Вначале думай о малых“. В ходе подготовки Закона были детерминированы и *определены проблемы*, которые в одной или иной степени не остались в стороне и наложили свой отпечаток на проводимую политику¹. Проблемы возникли в налогообложении, которое остается полностью в компетенции каждой страны; реализации возможностей и условий для осуществления инновационной деятельности; ограниченном финансировании малых и средних предприятий; чрезмерной административной и регуляторной тяжести, в том числе в бухгалтерской регуляции. Поскольку Единый рынок является сердцевиной и основным экономическим двигателем Сообщества, Европейская Комиссия предприняла и утвердила конкретные меры и подходы (рычаги для содействия экономическому росту и укрепления доверия), затрагивающие широкий круг вопросов, таких как финансирование малых и средних предприятий, налоговая политика, законодательная среда и др. В целях превращения Единого рынка из места ограничений в место возможностей, Комиссия сделала и конкретные предложения, направленные на уменьшение административной и регуляторной тяжести, с которыми сталкиваются МСП, в том числе упрощение регуляторов бухгалтерского учета. В 2013 г. Четвертая и Седьмая Директивы бухгалтерского учета были заменены одной новой Директивой бухгалтерского учета (2013/43/ЕС). Эта Директива является результатом стремления ЕС облегчить бизнес-среду малых и средних предприятий путем облегчения требований в отношении отчетности и обязательного оповещения (раскрытия информации) для этой категории обществ. В охват Директивы попадают общества из реального сектора (публичные и непубличные компании с ограниченной ответственностью, неограниченно ответственные компании, полные товарищества и др.) Из охвата Директивы исключены некоммерческие юридические лица. Положения Директивы должны применяться впервые в отношении финансовых отчетов за отчетные года, начинающиеся с или после 1 января

¹ Для получения дополнительной информации см. Стоянов С., Пожаревска Р., Михайлова М. проект по Научно-исследовательской деятельности Научному Исследованию 1-25/2011 „Возможности развития организации и нормативное регулирование бухгалтерского учета в Болгарии для малых и средних предприятий на основе континентальной системы финансовой отчетности“.

2016 г. Как государство-член Сообщества Болгария должна транспонировать Директиву в свое бухгалтерское законодательство до июля 2015 г.

Директива (2013/43/ЕС) определяет обязательные пороги для определения категорий „микропредприятия”, „малые предприятия”, „средние предприятия” и „крупные предприятия”. Пороги определены на основе общей суммы баланса, реализованных нетто-доходов и средней численности персонала, при этом предприятие должно попадать в рамках любых двух из трех порогов двух последовательных бухгалтерских периодов. Они оказывают влияние на требования бухгалтерского учета, на требования по составлению консолидированных финансовых отчетов и требования аудита в отношении данного общества. В Директиве определены фундаментальные принципы бухгалтерского учета по представлению элементов в финансовой отчетности (действующее предприятие; сохранение учетной политики; осмотрительность/консерватизм; учет на основе принципа начисления; соответствие между начальным и конечным балансом; преобладание содержания над формой; принцип исторической цены; существенность; запрет на взаимозачет между активами и пассивами, доходами и расходами). Дано право на выбор в отношении принципов взаимозачета, преобладания содержания над формой, существенности и осмотрительности. В своей преобладающей части указанные принципы соответствуют применимым к этому моменту в Болгарии. В Директиве дается право государствам-членам требовать переоценки долгосрочных активов, оценки финансовых инструментов методом справедливой стоимости и оценки других активов по справедливой стоимости. Возможность применения справедливой стоимости может быть ограничена только в отношении консолидированной финансовой отчетности или отдельных предприятий. В Директиве в качестве компонентов финансовой отчетности определены бухгалтерский баланс, отчет о доходах и расходах и приложения в виде объяснений. Дана возможность государствам-членам требовать в отношении средних и малых предприятий и других отчетов (отчет о движении денежных средств и отчет о совокупном доходе). В Директиве определены требования к бухгалтерскому учету и представлению по каждой категории предприятий. В Директиве определено содержание доклада о деятельности, который средние и крупные предприятия должны составлять. В Директиве заложено требование об оповещении отдельным докладом о платежах, которые осуществляются предприятиями добывающей или

дереводобывающей промышленности правительствам отдельных государств. Эти доклады будут требоваться от предприятий общественного интереса и крупных предприятий, работающих в этих секторах, платежи которых превышают 100 000 евро за финансовый год.

Директива не содержит конкретную ссылку на МСФО для МСП¹. В ходе обсуждений их применения Комиссия достигла вывода, что применение МСФО для МСП в Сообществе не послужит для достижения намеченных целей относительно упрощения и уменьшения административной тяжести для малых и средних предприятий. В Директиве не существует и прямого запрета на то, чтобы государства-члены использовали МСФО для МСП для своих малых и средних предприятий при учете некоторых определенных несоответствий. Несоответствия касаются в основном учета амортизационного периода деловой репутации² и учета неоплаченного выпущенного капитала³.

В зависимости от выбора, который будет сделан в Болгарии, это несоответствие может существовать и не существовать. Необходимо также принимать во внимание и то обстоятельство, что принятием МСФО для МСП отчетная рамка Болгарии полностью будет ориентирована на англосаксонскую модель бухгалтерского учета. В Болгарии может восприняться и вариант, при котором на основе МСФО для МСП будут созданы новые национальные стандарты бухгалтерского учета для малых и средних предприятий. Но принятие этого варианта поставит вопрос о создании специализированного органа, который будет уполномочен адаптировать эти новые стандарты к любому изменению МСФО для МСП. Создание такого органа будет очень трудно, так как в Болгарии существует определенное дистанцирование государства, профессиональных организаций и союзов бухгалтеров, людей из академической среды от процесса развития бухгалтерского нормативного регулирования.

Как государство-член Сообщества Болгария имеет возможность создать новые стандарты, полностью основанные на директиве, учитывая данное право выбора. Таким образом, нормативное регулирование для

¹ 9.07. 2009г. Совет международных стандартов бухгалтерского учета опубликовал Международный стандарт финансовой отчетности для малых и средних предприятий (МСФО для МСП), определяющий отчетную рамку предприятий, которые не находятся на публичной отчетности - предприятия, акции которых не торгуются на бирже или не находятся в процессе выдачи таких инструментов.

² МСФО для МСП требуют десятилетний амортизационный период, в то время как Директива содержит возможность для выбора амортизационного периода между 5 и 10 годами.

³ МСФО для МСП требует, чтобы неоплаченный капитал был вычтен из собственного капитала, т.е. как отрицательная величина, а Директива требует учета в качестве актива.

малых и средних предприятий освободится от существующей в настоящее время смеси из положений МСБУ/МСФО и правил европейского законодательства о бухгалтерском учете. Из сравнительного анализа новой Директивой с отмененной Четвертой и Седьмой Директивами и при внимательном прочтении основных категорий, упомянутых в них, могут быть сделаны следующие основные обобщения. В отношении категории „производственные расходы” предоставлена возможность для выбора, при этом Директива 2013/34/ЕС позволяет государствам-членам в этой категории включать и разумную долю постоянных и переменных накладных расходов, которые косвенно могут быть отнесены к данному изделию, по мере того, насколько они связаны с периодом производства. Расходы, связанные со сбытом, однако, не следует включать. По отношении категории „микросубъекты” предоставлена возможность для выбора. Государства-члены определяют микропредприятия как предприятия, которые на даты своих балансов не превышают пороги, по меньшей мере двух из трех показателей - общая сумма баланса 350 000 евро; нетто-оборот 700 000 евро и средняя численность персонала 10¹. В Директиве определены пороги „малых предприятий” и „малых групп”, при этом дана возможность государствам-членам самим определять и другие пороги, превышающие в определенной степени указанные. Для „малых предприятий” и „малых групп” пороги (верхние) являются соответственно - общая сумма баланса 4 000 000 (6 000 000) евро; нетто-оборот 8 000 000 (12 000 000) евро; средняя численность персонала 50 человек. Суммы определяются в национальной валюте путем использования курса обмена, опубликованного в Официальном бюллетене в день вступления в силу, при этом разрешается увеличение или уменьшение сумм не более чем на 5 %. Государства-члены могут требовать, чтобы предприятия-учредители вычисляли свои пороги на основе консолидированной, а не индивидуальной базы Положения Четвертой и Седьмой Директивы о компонентах годовой финансовой отчетности сохраняются в Директиве², при этом остается возможность востребования дополнительных отчетов. В Директиве 2013/34/ЕС остается положение из Четвертой Директивы о неприменимости определенных положений, если их применение не является достаточным для получения достоверной и объективной информации из отчета. Неприменение любого из положений должно быть оповещено и обосновано в примечаниях к финансовому отчету. Остается

¹ Статья 3 Категории предприятий и групп.

² Статья 4 Общие положения (4.1).

возможность того, чтобы государства–члены могли требовать от предприятий, которые не являются малыми, оповещения в своем ежегодном отчете и других данных. В качестве нового требования в Директиве (ст. 4.6) указывается право государств–членов требовать и дополнительных оповещений при условии, что любая такая информация собирается по единой системе подачи данных и требование оповещения содержится в национальном налоговом законодательстве. Удален строгий запрет на взаимозачет (ст. 7 Четвертой) и дано право государствам–членам в отдельных случаях разрешать зачет между позициями активов и пассивов, позициями доходов и расходов при условии, что суммы, по которым осуществляется зачет, определены как валовые суммы в примечаниях к финансовым отчетам. Директива дает право государствам–членам освобождать предприятия от требования, чтобы позиции доходов и расходов и статьи в балансе представлялись с учетом сущности соответствующей сделки. В Четвертой Директиве государства–члены могли разрешать или требовать этого. Отпадает требование введения специальной структуры в ежегодных финансовых отчетах инвестиционных компаний (ст. 5.1. Четвертой). В Директиве остается заложенное ранее требование¹ признания всех предусмотренных пассивов и потенциальных убытков, даже если они стали известными только в период между датой баланса и датой его составления. В отношении методов оценки долгосрочных активов в новой Директиве предоставлена возможность выбора только относительно применения переоценки стоимости, при этом правила по отношению к резервам от переоценки долгосрочных активов, заложенные в Четвертой Директиве, остаются. В Директиву перенесены из Четвертой Директивы положения относительно применимости справедливой стоимости при оценке финансовых инструментов, в том числе деривативов и определенных категорий активов, отличных от финансовых инструментов. Остается и возможность того, чтобы государства–члены могли разрешать или требовать признания, оценки и оповещения финансовых инструментов в соответствии с МСБУ/МСФО, принятыми согласно Регламенту (ЕО)№1606/2002. В Общих положениях Директивы в отношении баланса и отчета о доходах и расходах сохраняется большая часть требований Четвертой и Седьмой Директивы. Наложено, однако, требование, чтобы государства–члены ограничивали возможности предприятия отклоняться от структур, предусмотренных в приложениях. Дана и возможность

¹ См. ст.31.1а Четвертой Директивы.

государствам-членам разрешать и требовать коррекции в стоимости долгосрочных финансовых активов так, чтобы они были оценены более низким значением, которое будет вписываться на дату баланса. В Директиве предоставлено и право государств-членов иметь возможность разрешать или требовать, чтобы проценты на привлеченные средства по займам для финансирования производства активов включались в производственные расходы. По сравнению с Четвертой Директивой в новой введен максимальный срок (не менее 5 лет и не более 10 лет), установленный государством-членом для списания определенных нематериальных активов. В новой Директиве государства-члены уже могут предписать одну или две структуры отчета о доходах и расходах, при этом при предписании двух оно может разрешать предприятиям выбирать, какую из структур принять. Удалены требования к малым и средним предприятиям в группировке налогов на результаты деятельности и на чрезвычайные позиции. По отношении примечаний к финансовым отчетам дается право государств-членов требовать, чтобы малые предприятия раскрывали дополнительную информацию¹. В своей основной части требования о раскрытии информации в отчетах средних и крупных предприятий и предприятий общественного интереса переносятся и в новую Директиву. По сравнению с Четвертой Директивой в новой дано право Государствам-членам разрешать или требовать раскрытие информации от средних и крупных предприятий и предприятий общественного интереса только по сделкам со связанными лицами, которые не были заключены при нормальных рыночных условиях. В требованиях о раскрытии информации для крупных предприятий и предприятий общественного интереса дана возможность государствам-членам разрешать, чтобы информация об обороте по категориям деятельности и географическим рынкам пропускалась, если это раскрытие информации может серьезно затронуть предприятие². Что касается составления консолидированной финансовой отчетности, в новую Директиву переносится значительная часть положений Седьмой Директивы. Удалена только часть требований об освобождении от консолидации, регламентированной в ст. 4.2, ст. 41, ст. 5.1 и ст. 5.2, ст. 9.2, ст. 11.3, ст. 15 Седьмой Директивы. В Новой Директиве сохраняются и заложенные положения, касающиеся раскрытия информации в консолидированном докладе о деятельности по отношению акций или

¹ См. ст. 16.2.

² См. ст. 18.2.

долей, принадлежащих предприятию-учредителю и требования об опубликовании. В новую Директиву перенесены и положения об освобождении малых предприятий от опубликования отчета о доходах и расходах и доклада о деятельности; о предоставлении возможности средним предприятиям публиковать сокращенный баланс; об освобождении дочерних предприятий от требований в отношении отчетности и аудита.

Сделанный выше анализ показывает, что Директива содержит множество возможностей в выборе по некоторым вопросам и каждое из государств-членов Сообщества должно решить, как применять этот выбор. Этот вызов стоит и перед Болгарией.

1.2. Економічна сутність та призначення облікової політики в сучасному економічному середовищі

Бухгалтерський облік як важливе інформаційне джерело для управління підприємством та зовнішніх користувачів вимагає системної організації та належного формування облікової політики.

У сучасних умовах господарювання одним з найважливіших питань організації бухгалтерського обліку на кожному підприємстві є формування облікової політики. Виникнення цього поняття у вітчизняній практиці пов'язане зі змінами в системі економічних відносин, що зумовили необхідність реформування бухгалтерського обліку в Україні, його пристосування до нових умов господарювання та процесами трансформації бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів. Наслідком впроваджених змін є залучення із зарубіжної практики значної кількості якісно нових понять та явищ, до яких належить і облікова політика підприємства.

Питання виникнення облікової політики та її економічної сутності знайшли відображення у працях багатьох відомих вчених, таких як: Соколов Я.В., Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф., Бутинець Ф.Ф., Кужельний М. В, Лінник. В.Г., Барановська Т.В., Житний П.Є., Пушкар М.С., Голов С.Ф., Свірко С.В., Ткаченко Н.М.

Ефективність ведення бухгалтерського обліку на підприємстві залежить від рівня його організації. У свій час французький вчений Є.П. Леоте щодо організації бухгалтерського обліку писав: «Колесо

економіки рухається не тільки при допомозі праці і капіталу, але і завдяки «обліковому порядку»¹.

Етимологія поняття «політика» дозволяє трактувати його як уміння (мистецтво) управління. Процес управління діяльністю суб'єкта господарювання втілюється у його економічній політиці, що є системою базових орієнтирів у взаємодії підприємства з іншими економічними агентами. Економічна політика підприємства реалізується через субпідрядні політики зовнішнього та внутрішнього характеру (маркетингова, виробнича, фінансова, облікова, кадрова, інноваційна, екологічна, соціальна, інвестиційна, фінансова тощо)¹.

Згідно з теоретичними положеннями праць вітчизняних і зарубіжних учених, під поняттям «політика» розуміють форми і методи відстежування і підтримки пріоритетів для досягнення основних цілей підприємства. Це поняття припускає наявність альтернативних напрямів, вибір яких пов'язаний з процесом прийняття управлінських рішень. Умови ринкових відносин передбачають наявність альтернатив щодо вибору напрямів розвитку, обсягів виробництва, ресурсів, джерел фінансування, форм і способів інвестицій тощо. Всі ці управлінські рішення врешті-решт пов'язані з поняттям «політика»².

У господарській практиці набули значного поширення такі поняття, як економічна, технічна, соціальна, фінансова, податкова, дивідендна, екологічна, балансова політика тощо.

Поняття «облікова політика» вперше з'являється у світовій бухгалтерській практиці із прийняттям в 1975 році Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 1 «Розкриття облікової політики». В Україні термін «облікова політика» було запропоновано при переході від жорсткої державної регламентації фінансової звітності до прийняття Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, максимально пристосованих до міжнародних³. Отже, підприємства України вперше отримали можливість використовувати облікову політику відносно

¹ Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 367 с.

¹ Балакирева Н.М. Учетная политика: практическое руководство / Н.М. Балакирева, И.Э. Гущина – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. - 344 с.

² Бузнік А.О. Необхідність реформування системи бухгалтерського обліку в Україні відповідно до МСФЗ / А.О. Бузнік, Т.С. Пісоченко // Науково-теоретичний журнал «Студентський науковий Вісник» Миколаївського державного аграрного університету. Випуск 2. - 2010. - 472 с.

³ Баранов П. П. Формирование эффективной учетной политики организации / П.П. Баранов, Т. А. Залышкина // Сибирская финансовая школа. – 2006. – № 4. – С. 79-84.

недавно, а саме – у 1993 році, коли було введено в дію Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності. Сам термін «облікова політика» не застосовувався, але це положення передбачало можливість прояву підприємством самостійності. Підприємства могли самостійно встановлювати форму організації бухгалтерського обліку, обирати форму та методи ведення бухгалтерського обліку, розробляти систему внутрішньовиробничого обліку, звітності та контролю, виділяти на окремий баланс представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, визначати право підпису документів працівниками тощо¹.

Термін «облікова політика» введено з 1999 р. із прийняттям Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», відповідно до якого «облікова політика» – це сукупність принципів, методів і процедур, що використовує підприємство для складання і подання фінансової звітності².

На сьогодні сутність облікової політики досліджується все більшою кількістю вітчизняних та закордонних науковців. Проте поняття «облікова політика» науковцями трактується по-різному.

Визначення облікової політики, яке наведено в Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»² і національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку №1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»³, дещо відрізняється від прийнятого Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО). Так, згідно з МСБО №8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»⁴, «Облікові політики - це конкретні принципи, основи, домовленості, правила та практика застосування суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансових звітів».

Аналіз наведених визначень свідчить про те, що в МСБО дають ширше визначення поняття «облікова політика», ніж у П(С)БО, і крім того, вони дають ширші можливості у виборі альтернатив серед рекомендованих МСБО методів і процедур з урахуванням практики, що базуються на

¹ Барановська Т.В. Облікова політика підприємства в Україні: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Т.В. Барановська; Нац. аграр. ун-т. - К., 2005. - 21с.

² Безруких П.С. Бухгалтерський учет: учеб.: 5-изд. перераб. и доп. / П.С. Безруких, А.С. Бакаев, Н.Д. Врублевский [по ред. П.С. Безруких]. - М.: Бухгалтерський учет, 2004. - 736 с.

³ Васильєва Л.М. Методологічні основи формування облікової політики підприємства / Л.М. Васильєва // Серія: Економіка та підприємництво. - 2007. - №3. - С. 35-37.

⁴ Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Політика>.

професійному судженні. Однак, спільним недоліком цих визначень є те, що облікову політику обмежують лише складанням та поданням фінансової звітності і не поширюють на питання організації та ведення обліку. Фінансова звітність є результатом і наслідком ведення фінансового обліку; вона може бути повною, об'єктивною і достовірною лише за умови раціональної організації та методики ведення обліку.

А.К. Харькова¹ визначає облікову політику як одне із важливих питань організації бухгалтерського обліку, правильне оформлення якого сприяє достовірному визначенню фінансового результату і потребує правильного оформлення, повного розкриття у фінансовій звітності.

Варто погодитись з автором в тому, що облікова політика є одним із важливих складових організації обліку на підприємстві, адже вона прямо впливає на визначення фінансового результату, тому необхідно правильно документально оформляти облікову політику, та всі її складові відображати у звітності з метою правильного трактування поданої в ній інформації.

За визначенням Л.В. Ковальчука², облікова політика в загальному – це позиція підприємства, обґрунтованість його дій і захист стосовно вимог податкових органів, аудиторських та інших служб контролю щодо певних об'єктів.

Таке твердження не відображає повною мірою сутності та значення облікової політики для суб'єкта господарювання. Вибір відповідного поєднання способів, методів і процедур облікової політики підприємства безумовно визначається цілями та завданнями підприємства, його взаємовідносинами з податковими органами та інвесторами. Але трактування як захист від органів контролю вважаємо недоречним.

Згідно з Положенням про бухгалтерський облік (ПБО 1/98) Російської Федерації³, облікова політика – це сукупність способів ведення бухгалтерського обліку, що вибрані підприємством як такі, що відповідають умовам господарювання. Майже аналогічним є визначення М.Т. Білухи⁴ – це вибір суб'єктом господарювання методичних прийомів

¹ Харькова А.К. Учетная политика и ее роль в формировании финансового результата предприятия / А.К. Харькова // Дні науки – 2006: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. - Т. 7: Економічні науки. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. - С. 29-31.

² Ковальчук Л.В. Фінансовий результат творчості при формуванні «облікової конституції» сільськогосподарських підприємств / Л.В. Ковальчук // Дні науки - 2006: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. - С. 40-43.

³ Баранов П. П. Формирование эффективной учетной политики организации / П.П. Баранов, Т. А. Залышкина // Сибирская финансовая школа. – 2006. – № 4. – С. 79-84.

⁴ Білуха М.Т. Курс аудиту / М.Т. Білуха - К.: Вища школа. - 1998. - 574 с.

відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій.

На думку Ф.Ф. Бутинця¹, це визначення облікової політики робить її близькою до поняття балансової політики, або, як її ще називають, політики річної фінансової звітності. Такі поняття поширені в країнах Західної Європи: Німеччині, Австрії, Польщі, Англії, Франції. Під балансовою політикою розуміють загальну сукупність заходів, здійснених протягом звітного періоду, а також під час складання та подання річної звітності з урахуванням норм чинного законодавства, завданням яких є вплив на користувачів цих звітів (як зовнішніх, так і внутрішніх), з метою сприяння реалізації поставлених господарських завдань¹.

Я.В. Лебедзевич² облікову політику підприємства вважає інструментом організації обліку на конкретному підприємстві, який включає сукупність способів і процедур ведення обліку, що використовуються з метою підготовки, складання та подання фінансової звітності.

Трактування деякими авторами облікової політики як сукупності облікових рішень, спрямованих на визначення підсумків і результатів діяльності підприємства та складання бухгалтерської звітності підприємства, також вважаємо неповним. Обрані підприємством процедури, способи та методи в межах облікової політики використовуються не лише на стадії підсумкового обліку і складання звітності, а, насамперед, протягом усього періоду, тобто на стадії поточного бухгалтерського відображення.

На нашу думку, заслуговують уваги визначення надані А.Н. Азріяном та Т.В. Барановською, які звернули увагу на те, що облікова політика обирається підприємством з урахуванням особливостей його господарської діяльності³.

У визначенні поняття «облікова політика», наданому І. Стефанюк, важливим, на нашу думку, є те, що в ньому підкреслюється зв'язок можливостей підприємства у виборі методів обліку з необхідністю дотримання нормативної бази бухгалтерського обліку.

¹ Бухгалтерський облік у сільському господарстві: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Ф.Ф. Бутинця, М.Я. Дем'яненко, П. Саблук]; за ред. Ф. Ф. Бутинця. - Житомир: ПП «РУТА», 2003. - 511 с.

² Лебедзевич Я.В. Вплив облікової політики підприємства на доходи і результати діяльності / Я.В. Лебедзевич // Вісник ЖІТІ. - 2001. - №15. - С. 115-162.

³ Барановська Т.В. Облікова політика підприємства в Україні: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Т.В. Барановська; Нац. аграр. ун-т. - К., 2005. - 21 с.

Становить інтерес також визначення надане, Ф.Ф. Бутинцем¹, оскільки саме він зазначив, що облікова політика є сукупністю способів і прийомів, необхідних не лише для ведення обліку, але й для його організації. Також науковець висвітлює те, що облікова політика повинна бути закріплена внутрішнім нормативним документом підприємства.

Ми вважаємо, що найбільш змістовним є визначення облікової політики, запропоноване С.В. Свірко² – це сукупність принципів, методів, процедур, способів організації та ведення поточного обліку, складання і подання фінансової звітності, що обираються суб'єктом господарювання самостійно з урахуванням особливостей його діяльності і знаходять своє відображення у внутрішньому нормативному документі підприємства.

Узагальнюючи наведені погляди авторів щодо визначення сутності досліджуваного поняття, можна зробити висновок, що під обліковою політикою слід розуміти сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються суб'єктами господарювання для ведення поточного обліку, складання та подання фінансової звітності виходячи з загальноприйнятих принципів та із специфіки діяльності підприємства для отримання повної, об'єктивної, достовірної і неупередженої інформації з метою прийняття зацікавленими особами обґрунтованих управлінських рішень.

Це вибір концепції інтерпретації інформації для ідентифікації підприємства у площині прийняття рішень як внутрішніми так і зовнішніми користувачами звітної інформації.

Отже, основа концепції облікової політики у вітчизняній бухгалтерській теорії ґрунтується на ідеї впорядкування системи обліку суб'єкта господарювання, реалізації стратегії розвитку підприємства, формуванні звітних показників як для внутрішніх, так і для зовнішніх користувачів.

Т.М. Сторожук³ вважає, що призначення облікової політики необхідно розглядати щодо призначення самого бухгалтерського обліку,

¹ Бухгалтерський облік у сільському господарстві: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Ф.Ф. Бутинця, М.Я. Дем'яненко, П. Саблук]; за ред. Ф. Ф. Бутинця. - Житомир: ПП «РУТА», 2003. - 511 с.

² Свірко С.В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах / С.В. Свірко. - К.: КНЕУ, 2003. - 26 с.

³ Сторожук Т.М. Облікова політика підприємства: сутність і призначення / Т.М. Сторожук // Науковий вісник Національний університет державної Податкової служби України. - Збірник наукових праць. - 2009. - № 3. - 265 с.

складовою якою вона є. Я.В. Соколов¹ виділяє такі завдання бухгалтерського обліку:

1. Забезпечення збереження майна підприємства.
2. Контроль, який забезпечує ефективне управління підприємством.
3. Визначення (квантифікація) фінансових результатів.
4. Перерозподіл ресурсів у галузях економіки.

Серед переліку важливих завдань бухгалтерського обліку та облікової політики, зокрема, доцільно виділити такі:

- забезпечення збереження майна власника (власників);
- формування інформації власникам і керівництву підприємства для здійснення управління;
- забезпечення власника (власників) інформацією про фінансові результати діяльності підприємства;
- захист інтересів суспільства через загальносуспільне значення обліку.

Бухгалтерський облік завжди за будь-яких власників (незважаючи на те, держава це чи юридична або фізична особа) мав на меті виконувати завдання збереження майна.

Н.С. Сахчинська зазначає, що «в сучасних умовах господарювання облікова політика є вагомим інструментом в управлінні комерційною організацією, тому її формуванню та розвитку приділяється все більше уваги, що продиктовано вимогами часу. Вона покликана відігравати вагомий роль в реалізації стратегії підприємства. У процесі формування облікової політики в силу її впливу на фінансові потоки та майновий стан способів ведення обліку, що обрали, варто приділяти увагу її аспектам у всіх незалежно від сфери діяльності та організаційно-правових норм»². Такої ж позиції дотримується вітчизняна дослідниця Т.М. Сторожук, яка в своєму дослідженні зазначає, що «...формування облікової політики має велике значення для підприємств різної величини, усіх форм власності, організаційно-правових форм і видів діяльності. Значною мірою від уміло сформованої облікової політики буде залежати ефективність управління поточною господарською діяльністю підприємства і надзвичайно важливо – стратегія його розвитку на перспективу. При цьому потрібно зауважити, що єдиними (спільними) будуть лише вихідні положення, а надалі вона має

¹ Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 367 с.

² Сахчинская Н. С. Учетная политика коммерческих организаций: методология формирования и механизм реализации: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 / Н. С. Сахчинская. – Тольятти, 2011. – 39 с.

свої особливості на кожному підприємстві».¹

Дотримуємося позиції П.П. Баранова та Т.А. Залишкіна, що «облікова лежить в основі всієї системи бухгалтерського обліку. Це не лише внутрішній документ підприємства, а й один із інструментів управління підприємством»².

При цьому варто погодитися з підходом дослідників у контексті визначальної ролі облікової політики як інструменту реалізації стратегії розвитку та збалансування інтересів різних груп зацікавлених осіб.

Як зазначає М. С. Пушкар, облікова політика дає можливість оцінити рівень постановки облікової роботи, відповідність нормативним актам, врахувати потреби фінансового та управлінського обліку в необхідній інформації і в перспективі поняття «облікова політика» повинно стати таким само важливим, як, наприклад, термін «рахунок»³.

Особливої уваги обліковій політиці почали надавати в умовах нестабільності вітчизняної та міжнародної економічної систем, адже саме від ефективності розроблених її положень залежать достовірність та своєчасність інформації в бухгалтерській звітності як джерела інформації про його вартість, що не може не позначитись на інвестиційній привабливості підприємства.

Як зазначає Н.Н. Макарова: «В умовах фінансової нестабільності інструменти облікової політики економічного суб'єкта можуть гарантувати високу достовірність та інформативність звітних даних, орієнтацію на урівноваження інтересів різних груп користувачів звітності, оптимізацію оподаткування та прийняття обґрунтованих рішень»⁴.

Таке значення облікової політики обумовлене, у першу чергу, основою її походження, що зумовлено пануванням позитивістського підходу. Вибір конкретних способів облікового відображення фактів господарського життя формує облікову політику економічного суб'єкта, яка сприяє персоніфікації його моделі обліку та відповідає цілям функціонування. Отже, фактично облікова політика – це засіб формування та регулювання персоніфікованої моделі бухгалтерського обліку суб'єкта

¹ Сторожук Т.М. Облікова політика підприємства: сутність і призначення / Т.М. Сторожук // Науковий вісник Національний університет державної Податкової служби України. - Збірник наукових праць. - 2009. - № 3. - 265 с.

² Баранов П.П. Формирование эффективной учетной политики организации / П.П. Баранов, Т. А. Залишкина // Сибирская финансовая школа. – 2006. – № 4. – С. 79-84.

³ Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики: монографія. - Тернопіль: Крт-бланш, 2010. - 260 с.

⁴ Макарова Н.Н. Концепции формирования учетной политики экономических субъектов-тов: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 / Н. Н. Макарова. – Йошкар-Ола, 2011. – 36 с.

господарювання, спрямованої на забезпечення виконання поставлених завдань перед обліковою службою, у т.ч. комплексне інформаційне забезпечення управління діяльністю підприємства для досягнення його сталого розвитку на базі концепції вартісно-орієнтованого управління¹.

Кожне підприємство, спираючись на вищезгадуваний Закон України та національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, самостійно визначає свою облікову політику, яку воно повинно застосовувати постійно, тобто із року в рік. Відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» облікова політика розкривається у примітках до фінансових звітів, де підприємство повинно висвітлювати обрану облікову політику шляхом опису принципів оцінки статей звітності та методів обліку за окремими статтями звітності.

Розглядаючи сутність облікової політики, яка займає центральне місце в системі бухгалтерського обліку впливає необхідність її функцій в системі організації обліку на підприємстві загалом. Враховуючи, що облікова політика забезпечує дотримання принципів організації бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності, розглянемо, в чому полягає її основне призначення. Це, зокрема:

- упорядкування облікового процесу на підприємстві;
- методологічному та методичному забезпеченні відображення майна підприємства, господарських операцій та результатів його діяльності;
- наданні бухгалтерському обліку плановірності та цілеспрямованості;
- забезпеченні ефективності обліку;
- усунення зловживань.

Таким чином, призначення облікової політики підприємств полягає в задоволенні інтересів власників підприємства та зовнішніх користувачів інформації.

Виходячи з вищевикладеного, облікова політика покликана забезпечити комплексність інформаційного забезпечення управління різними видами діяльності, гармонізуючи складові сталого розвитку в розрізі структурних елементів вартості.

¹ Балакирева Н.М. Учетная политика: практическое руководство / Н.М. Балакирева, И.Э. Гущина – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. - 344 с.

1.3. Проблеми формування звітності в системі інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємством

Одним із факторів успішного функціонування підприємств в умовах конкурентної боротьби є прогноз менеджерами змін в зовнішньому середовищі для того, щоб вчасно і адекватно відреагувати на них. Рішенням проблеми готовності підприємства до непередбачених зовнішніх подій є дотримання певної стратегії як складової процесу стратегічного управління. Ефективним інформаційним підґрунтям при цьому виступає стратегічний облік та звітність підприємства.

Сучасну систему бухгалтерського обліку можна розглядати як штучно створену загальну модель інформаційної технології, необхідну для успішного виконання основних функцій управління підприємством. Система бухгалтерського обліку – це основна інформаційна система підприємства, яка призначена для формування внутрішніх звітів: для цілей періодичного планування, контролю та оцінки; при прийнятті рішень в нестандартних ситуаціях та виборі політики фірми; для зовнішніх звітів акціонерам, державним органам та іншим контрагентам підприємства при прийнятті інвестиційних рішень, контролі за правильністю розрахунку податків тощо.

Сьогодні особливу увагу науковці приділяють побудові методології стратегічного обліку, яка є відмінною від методології бухгалтерського та управлінського обліку, при цьому пропонують лише окремі її елементи – звітність і документацію.

Так, А.В. Шайкан¹ вказує, що звітність для потреб стратегічного управління, повинна відповідати основним якісним характеристикам інформації: дохідливість, доречність, достовірність і порівнянність. Оскільки більшість звітів міститимуть складні розрахунки, науковець пропонує розробити інформаційну картку кожного показника, включивши в неї методику розрахунку та основні його параметри. Це сприятиме, на думку автора, зрозумілості звітів та підвищить якість прийнятих управлінських рішень.

С.Ф. Голов² подає у роботі структуру стратегічного Балансу та Звіту

© *Нагірська К.Є., к.е.н., ст. викладач кафедри обліку і аудиту Луцького НТУ*

¹ Шайкан А.В. Бухгалтерський облік в аспекті стратегічного управління промисловим підприємством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»/А.В. Шайкан. – Київ, 2009. – 36 с.

² Голов С.Ф. Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»/С.Ф. Голов. – Київ, 2009. – 35 с.

про фінансові результати. Активи у стратегічному балансі відображаються у такий спосіб: стратегічні активи наводити за ступенем їх стратегічної готовності, а інші – за ступенем їх ліквідності. В межах кожної групи науковець пропонує виділяти матеріальні, фінансові та інтелектуальні активи. Такий підхід, як він вважає, дасть змогу виявити найважливіші для поточних стратегій активи, а також майбутні потреби в активах.

Д.С. Лозовицький¹ розробив систему стратегічної звітності відповідно до етапів стратегічного управління (табл. 1.1).

При створенні звітності як системи показників, на думку науковця, необхідно враховувати такі ознаки її формування:

- показники мають бути величинами, що відображають кількісні характеристики;
- між окремими показниками, які створюють систему, не має бути ніяких суперечностей відповідно до об'єктивно-логічних критеріїв;
- показники можуть стосуватися даних як попередніх, так і майбутніх періодів (тому при здійсненні порівняльних розрахунків враховують їхню зіставність за часом господарських подій, які вони характеризують);
- методика побудови системи показників не може довільно змінюватись з метою порівняння результатів впродовж тривалого періоду часу;
- витрати на збір і обробку інформації мають бути відповідними їхній корисності для управління;
- система показників має відображати інформацію про важливі аспекти діяльності підприємства в змістовній та стислій формі, при одночасно повному охопленні усіх аспектів діяльності підприємства;
- потрібно, щоб система показників сприяла раціональній роботі, тобто основна частина цифрового матеріалу має містити тільки ті показники, в наданні інформації про які користувачі мають регулярну потребу, а спеціальні (додаткові) дані, які подають деталізовану інформацію, необхідно надавати користувачам тільки у разі потреби¹.

Варто зазначити, що у науковій літературі, на відміну від дисертаційних досліджень, небагато пропозицій щодо практичної організації стратегічного обліку на підприємствах. Більшість науковців спираючись на існуючі розробки, пропонують запровадити систему внутрішньої звітності для передачі інформації менеджменту. При цьому

¹ Лозовицький Д.С. Методика та організація стратегічного обліку й аналізу на підприємствах поліграфічних матеріалів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»/Д.С. Лозовицький. – Тернопіль, 2009. – 20 с.

вони не наводять форм звітів, а лише зазначають характеристики, якими вони мають володіти.

Таблиця 1.1

Перелік форм стратегічної звітності відповідно до етапів стратегічного управління¹

Етапи стратегічного управління	Аналітично-економічні дані для інформаційного забезпечення процесу стратегічного управління	Форми звітності
1	2	3
Перший етап: стратегічне планування	- Показники за результатами фінансово-економічного аналізу згідно фінансової звітності. - Результати SWOT-аналізу за складовими: - зовнішнього середовища; - внутрішнього середовища. - Показники складових ланцюга вартості продукції.	- Фінансова звітність підприємства за звітний період, бюджетні форми звітності за звітний період діяльності. - Карті ключових показників та обліково-аналітична відомість ключових показників. - Аналіз факторів пропозиції у галузі виробництва поліграфічних матеріалів. - Експертні оцінки складових виробничого потенціалу відповідно до вибраних продуктових стратегій. - Цільова оцінка відповідності виробничого потенціалу підприємств групи НВТ «ППП» вимогам розробленої стратегії - Матриця SWOT-аналізу. - Ланцюг створення вартості НВТ «ППП». - виробництво продукції; - торгівля.
Другий етап: стратегічна організація	- Дані бюджетів, на основі яких визначають показники збалансованої системи, що відстежуються за такими аспектами діяльності: - фінансовий аспект; - внутрішні бізнес-процеси; - робота з клієнтами; - управління персоналом.	- Прогнозовані бюджети на 3-річний період: - прогнозний баланс; - бюджет доходів та витрат підприємства; - бюджет руху грошових коштів підприємства; - бюджет продаж; - бюджет виробництва; - бюджети загальноновиробничих, адміністративних, збутових та інших витрат підприємства; - бюджет постачання; - бюджет оплати праці; - бюджет капітальних інвестицій.
Третій етап: стратегічний контроль	Результати аналізу відхилень фактичних показників від прогнозованих.	- Фактичні дані системи збалансованих показників діяльності підприємства. - Дані оперативних бюджетів.

¹ Лозовицький Д.С. Методика та організація стратегічного обліку й аналізу на підприємствах поліграфічних матеріалів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»/Д.С. Лозовицький. – Тернопіль, 2009. – 20 с.

Так, Д.В. Максименко¹ зазначає, що:

- 1) кожен стратегічний звіт повинен містити визначення мети і завдання його створення;
- 2) у звітах необхідно навести опис методів аналізу відповідного середовища;
- 3) готуючи звіт, відповідальний виконавець повинен вказувати, що зроблені ним оцінки суб'єктивні і містять низку припущень;
- 4) стратегічний звіт повинен не тільки мати описовий характер, але й містити набір рекомендацій.

Ефективна система обліку не може існувати без системи звітності, яка є узагальненим результатом повсякденної роботи. Інформація, що подається у звітах, оскі́р того, що вона повинна бути достові́рно, доречно́ю, достатньо́ю та своєчасно, повинна бути співставно́ю. Тобто при складанні звітності та формуванні показників повинна бути дотримана єдина методика. Звіти, що подаються системою стратегічного управлі́нського обліку, на нашу думку, необхідно поділити на 3 групи:

- 1) звітність для аналізу та оцінки стану підприємства та середовища його існування;
- 2) прогнозна звітність;
- 3) звітність для оцінки досягнення стратегії розвитку.

Таким чином, при обґрунтуванні стратегічних управлі́нських рішень необхідно враховувати загальну стратегічну місію суб'єктів господарювання, а також конкретний ієрархічний рівень управління, оскі́льки варіативність стратегії конкретного підприємства залежить від розвитку галузі та рівня диверсифікації підприємства. Ці́льове спрямування бухгалтерського обліку на оперативне інформаційне забезпечення системи управління передбачає необхідність урахування взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх процесів при здійсненні господарської діяльності. З урахуванням цього ефективна та дієва модель облікового забезпечення стратегічного управління передбачає: чітке визначення ролі, місця, завдань і функцій обліку та звітності в підсистемі управління; врахування вимог керівників усіх ланок управління при підготовці облікової інформації; визначення логічних зв'язків складових облікового процесу з елементами стратегічного управління.

¹ Максименко Д.В. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного аналізу/Д.В. Максименко//Вісник національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. - № 722. - С. 150-154.

1.4. Теоретико-регуляторные проблемы при бухгалтерском учете интеллектуального капитала в Болгарии

Интеллектуальный капитал является основным источником доходов для каждого одного предприятия. Проблематика, связанная с его управлением особенно актуальна в контексте Европейской оперативной программы „Инновация и конкурентоспособность 2014-2020“. Идентификация трех его компонентов (человеческий капитал, организационный капитал и капитал взаимоотношений/социальный капитал) через перспективу подхода создания стоимости и подхода извлечения стоимости предопределяет и успешную инновационную деятельность каждой структуры. Сферой управления интеллектуального капитала является многопластовая область, которая собирает подходы, практики и инструменты из различных дисциплин и специальностей. Объектом обсуждения в этой статье являются проблемные бухгалтерские теоретико-регуляторные аспекты интеллектуальной собственности предприятия, которые возникли в результате управления знаний и превращения интеллектуального капитала в действующие активы.

Нематериальные активы, и в частности интеллектуальные, являются сравнительно новыми объектами и терминами для хозяйственной и бухгалтерской практики в Болгарии. По этой причине в специализированной национальной бухгалтерской литературе наблюдается отсутствие единомыслия относительно существенных характеристик отдельных объектов интеллектуальных активов, а также их позиционирования в классе классификации "нематериальные активы". Без критики воспринимаются нормативные положения о сущности и охвате интеллектуальных активов, при этом игнорируются основные термины международных конвенций в области интеллектуальной собственности, подписанных Болгарией. В результате, из существующей концептуальной теоретической рамки разработаны методы финансовой отчетности и представление интеллектуальных активов, которые не всегда учитывают сущность, охват и содержание конкретных объектов.

Европейское законодательство в области интеллектуальной собственности, которое представляет собой один глубоко пересмотренный исторический опыт и современные знания, обеспечило возможность после приема государства в ЕС ввести в нашу национальную законодательную

базу самых современных, эффективных форм защиты объектов интеллектуальной собственности. В рамках действующей на территории Болгарии правовой системы охрана прав на объекты интеллектуальной собственности является регламентированной многими нормативными актами, в том числе:

- ✓ международные договоры и конвенции, ратифицированные, обнародованные и вступившие в силу для Болгарии как часть ее внутреннего законодательства;

- ✓ нормы закона национального права страны, которые регулируют всеобъемлюще появление и содержание прав интеллектуальной собственности, порядок и средства их осуществления, меры и процедуры для их защиты против нарушений¹;

- ✓ правовые нормы, предусмотренные в регламентах и директивах институций Европейского союза, которые применяются непосредственно или вводятся при помощи внутренних нормативных актов в национальное законодательство Болгарии.

К сожалению, теория и практика бухгалтерского учета в отношении рассматривания интеллектуальной собственности как объект отчетности, не адаптируется в том же темпе, что и правовое регулирование. Одной из основных проблем в этом направлении является признание и классификация объектов интеллектуальной собственности в соответствии с международно принятыми и утвержденными терминами и охватом каждого объекта.

Содержательный охват понятия “интеллектуальная собственность”, согласно Конвенции об учреждении Всемирной организации интеллектуальной собственности², может быть представлен следующими тремя укрупненными группами:

- объекты промышленной собственности с правовым эквивалентом совокупного «патентное право, право промышленных образцов, торговых марок и конкурентное право»;

- объекты художественно-литературной собственности с правовым эквивалентом “авторское право и смежные ему права”;

- новые объекты интеллектуальной собственности, возникающие в результате динамики в человеческой изобретательности, развития новых информационных, цифровых и телекоммуникационных технологий,

¹ Эти нормы содержатся в Конституции и во многих специальных законах и подзаконных актах по их применению.

² Конвенция о Всемирной организации интеллектуальной собственности (WIPO / OMPI), 1967 г.

усовершенствования биотехнологий и системы традиционного человеческого знания. Понятие “новые объекты” воспринимается как “новые” по отношению к другим объектам интеллектуальной собственности, относительно которых имеются подписанные международные соглашения об их защите еще в 19 веке (Бернская и Парижская конвенции)¹.

Какой является существующая теоретическая рамка для нематериальных активов в стране? Примером этого можно считать бухгалтерские счета и структура группы 21 „Нематериальные активы”, которая заложена в публикациях по теории бухгалтерского учета и по финансовой отчетности, и рефлегирует соответственно на утвержденный в 1998 г. и отмененный в 2002 г. Национальный план счетов. Являясь отмененным, он продолжает быть, моделью в практике построения индивидуальных планов счетов предприятий.

Группа 21 Долгосрочные нематериальные активы

211 Расходы по учреждению и расширению

212 Продукты опытно-конструкторской деятельности

213 Права на объекты интеллектуальной собственности

214 Программные продукты

215 Права на промышленную собственность (в счете отображаются приобретенные концессионные права)

219 Прочие долгосрочные нематериальные активы

Из счетов, из включенных в них наименований и объектов видно, что:

- права на промышленную собственность воспринимались как самостоятельная группа, вне охвата интеллектуальной собственности;

- под правом на промышленную собственность подразумеваются концессионные права², при этом в эту группу не включаются международно утвержденные компоненты этих прав;

- существует самостоятельная классификационная группа „Программный продукт“, в то время как в международном³ и

¹ Парижская конвенция по охране промышленной собственности (1883 г), Бернская конвенция об охране литературно-художественных произведений (1886 г.).

² По мнению автора, приобретенные концессионные права являются частью нематериальных активов, но должны быть обособлены в самостоятельную группу „Права эксплуатации“. В нашей национальной регуляторной рамке наблюдается и еще одна особенность, связанная с концессиями, а именно, что они исключены из охвата общественно-частного партнерства, какой является международная практика (Закон об общественно-частном партнерстве; обн. ГГ. № 45 от 2012 г., в силе с 01.01.2013 г.).

³ Универсальная конвенция об авторском праве от 1952 г; Соглашение о связанных с торговлей

национальном законодательстве¹ по отношению к защите интеллектуальной собственности они воспринимаются как “литературные произведения”, соответственно авторские права на литературные произведения. Компьютерные программы и базы данных могут быть объектом и прав на патенты изобретений, но только тогда, когда они являются подсистемой продукта или частью метода, который является патентоспособным. Тогда они считаются изобретением и могут быть включены в охват объектов промышленной собственности. Как самостоятельный объект они исключены как в болгарском, так и в международном законодательстве из охвата промышленной собственности.

Ничем не отличаются и положения в публикациях по бухгалтерскому учету общественного сектора. Для отчетности нематериальных активов предусмотрено только три бухгалтерских счета, а для интеллектуальных активов обособлено лишь два:

с/т 2101 Программные продукты

с/т 2102 Патенты, лицензии, концессионные права, фирменные и торговые бренды/марки и др.

с/т 2109 Прочие нематериальные активы

И при этой теоретической концептуальной рамке делает впечатление то, что в интеллектуальную собственность включены приобретенные концессионные права, а также то, что программные продукты разделены в отдельную группу. По мнению автора, наиболее проблематичным является второй счет с шифром 2102, в который допускается включение всех видов прав (в т.ч. и на ограниченные вещные права, например) без дифференциации существенных характеристик и принадлежности к интеллектуальной собственности.

Восприятие международно утвержденных групп объектов интеллектуальной собственности как классификационных групп, компонентов нематериальных активов, не только приведет к гармонизации нашей национальной теории бухгалтерского учета с международной, но и позволит включение новых объектов – незнакомых или слабо знакомых до этого момента. Примером в этом отношении являются квоты выбросов парниковых газов и невозможность их бухгалтерского учета в данный

асpekтами интеллектуальной собственности от 1994 г., Директива 91/ 250/ЕЭС о правовой охране компьютерных программ от 1993 г.; Директива 96/9/ЕС от 1996 г. о правовой охране баз данных; Договор Всемирной организация интеллектуальной собственности по авторскому праву от 1995 г.

¹ Закон об авторском праве и смежных ему правах, ст.3 (1) 1.

момент, согласно нашим национальным стандартам бухгалтерского учета (СБУ). В разработанном Министерством финансов проекте заключения относительно „Бухгалтерской отчетности и налогообложения распределенных в предприятии квот, в соответствии с утвержденным Европейской комиссией Национальным планом распределения квот для торговли выбросами парниковых газов в период 2008 – 2012 г.“ дело дошло до парадокса, приобретенные торговцами квоты не могли быть признаны материальным запасом, нематериальным активом или финансовым активом в бухгалтерском аспекте.

В заключение изложенной проблемы на этом этапе автор считает, что унификация национальной терминологии бухгалтерского учета с терминологией международных конвенций по отношению к объектам интеллектуальной собственности будет первым шагом на пути преодоления установленных различий. Не менее важным является проблема унификации охвата и содержания конкретных объектов из группы интеллектуальных активов. Этот подход гарантирует, в свою очередь, возможность для развития адекватной методологии бухгалтерского учета для отчетности интеллектуальной собственности предприятия в соответствии со спецификой каждого конкретного объекта.

Вторая группа наблюдаемых проблем спровоцирована неясностью в национальной теории бухгалтерского учета по отношению к признанию, оценке и представлению для целей бухгалтерской отчетности внутрисозданных объектов интеллектуальной собственности. Как правило, признание продуктов интеллектуальной собственности, созданных внутри предприятия, сводится до разграничения двух основных этапов (исследовательский и опытно-конструкторская деятельность) и не учитывает особенности их генерирования. Наблюдается неясность и по отношению к организации и методу учета специфических объектов интеллектуальной собственности, которые не покрывают критерии признания в качестве нематериальных активов, но от многократной „продажи“ которых предприятия реализуют значительную прибыль (напр., ноу-хау, внутрисозданные торговые марки и др.). Из общих знаний об интеллектуальном капитале известно, что он имеет ясно выраженную денежную стоимость, которая вычисляется как разница между рыночной стоимостью отчетной единицы и балансовой стоимостью ее материальных и финансовых активов. Используя эту начальную точку опоры, можно разработать подходы для оценки и признания для целей бухгалтерского учета внутрисозданных и/или непризнанных нематериальными активами объектов интеллектуальной собственности, что со своей стороны увеличит

возможности развития инновационной деятельности. В связи с этим, целесообразно использовать утвержденные в международном плане практики модели¹, такие как: модели, основанные на методах прямого измерения интеллектуального капитала; модели, основанные на рыночной капитализации котируемых на фондовой бирже отчетных единиц (MCS и MCS plus); модели, основанные на рентабельности активов (ROA); модели, основанные на методах систем сбалансированных показателей и др. Другой альтернативой, по мнению автора, является то, чтобы внутрисозданные объекты интеллектуальной собственности оценивались по справедливой стоимости на основе реализованных лицензионных и франшизных сделок, в которых они были компонентом (напр., ноу-хау, товарные знаки и др.) и частью оговоренной цены. В качестве основы для оценки можно использовать размер предполагаемого эффекта, который покупатель получит от инвестиции в данную лицензию или франшизу. Оценка непокрытых пороговых критериев для признания в качестве нематериальных активов объектов интеллектуальной собственности будет функцией эффекта и его частью (процентом, относительной долей).

В течение последних 15 лет национальная нормативная рамка бухгалтерского учета для нефинансовых предприятий в отношении нематериальных активов находится в латентном состоянии. Ошибочно воспринятые еще в 1991 г. термины и классификации, в той или иной форме, подновляются в новые или актуализированные регуляторы. В качестве примера можно цитировать положения последней редакции *Закона о бухгалтерском учете*. В Главе третьей „Активы, собственный капитал, пассивы, доходы и расходы” **ст. 14** дает ссылку на применимые стандарты бухгалтерского учета: „Активы и пассивы классифицируются и представляются в финансовых отчетах на условиях и в порядке в соответствии с применимыми стандартами бухгалтерского учета”. Какими являются положения в национальных стандартах бухгалтерского учета? В

¹ 1/ Модели, основанные на методах прямого измерения интеллектуального капитала – стоимость нематериальных активов определяется путем идентификации различных их компонентов, которые могут быть оценены или самостоятельно или вместе; 2/ Модели, основанные на рыночной капитализации – подходы для вычисления разницы между рыночной капитализацией предприятий и стоимостью собственного капитала акционеров; 3/ Модели, основанные на рентабельности активов (ROA) – созданные на базе традиционных концепций бухгалтерского учета. Формулы включают прибыль до вычета налогов и других измерителей для получения количественной стоимости используемого интеллектуального капитала в отчетной единице; 4/ Модели, основанные на методах систем сбалансированных показателей. Компоненты интеллектуального капитала (человеческий капитал, структурный капитал и потребительский капитал) определяются и измеряются индексами в графическом виде или в виде систем сбалансированных показателей.

НСБУ 38 „Нематериальные активы” (обн. ГГ № 22 от 27.02.2002 г., в силе с 01.01.2002 г., отменен); СБУ 38 - Нематериальные активы (принят ПСМ № 46 от 2005 г., обн. ГГ № 30 / 2005 г., в силе с 01.01.2005 г. и отменен в 2008 г.) и НСФОМСП 38 „Нематериальные активы”, в силе с 01.01.2008 г., первоначально воспринятые формулировки о сущности и охвате нематериальных активов поддерживаются на протяжении многих лет.

В п. 9 действующего СБУ 38 определение и понимание о нематериальных активах и, в частности, объектах интеллектуальной собственности является следующей: „Нематериальные активы по усмотрению руководства предприятия могут быть включены в финансовую отчетность следующих классификационных групп:
а) права на промышленную собственность - такие права являются на лицо, когда находятся в собственности или долгосрочно могут использоваться предприятием, независимо от того, куплены ли они или созданы в нем, и такими могут быть: товарные знаки; <u>авторские права</u>, в том числе на компьютерные программные обеспечения; торговые наименования, <u>рубрики и издательские права</u>; лицензии и франшизы; патенты;
б/ <u>долгосрочно приобретенные права на интеллектуальную собственность</u> - права, аналогичные указанным в букве “а”, но приобретенные предприятием на основе договоренности с их создателем (автором, владельцем и т.д.);
в) концессионные права - приобретенные в соответствующем законодательном порядке;
г) <u>технологические права</u> - такими правами могут быть: рецептуры; формулы; модели; дизайны; прототипы; инструменты; матрицы; шаблоны и другие подобные, которые предполагают использование новой технологии - несмотря на то, что некоторые имеют физическую субстанцию, она рассматривается только как носитель новых или усовершенствованных материалов, устройств, продуктов, процессов, систем и услуг;
д) нематериальные активы в процессе развития;
е) другие нематериальные активы.”

Вывод, который напрашивается в данном случае, такой, что в период с 2002 г. – по 2014 г. нормативная регуляторная рамка бухгалтерского

учета продолжает не учитывать существенные характеристики объектов из группы нематериальных активов и международно утвержденные классификации и терминологию, а именно:

- в группу прав на промышленную собственность включены авторские права, рубрики и издательские права;
- неясным является охват и сущность группы „б”;
- в группу „г” включены одновременно права на промышленную собственность, авторские права и внутригенерированные объекты интеллектуальной собственности;
- делается разница между правом на интеллектуальную собственность и правом на промышленную собственность, при этом последние представляются отдельно от интеллектуальной собственности, а не как часть и ее существенный компонент.

Положительным моментом в регуляторной рамке бухгалтерского учета для предприятий из нефинансового сектора является то, что система является открытой, могут вводиться новые счета/ объекты и могут разрабатываться новые модели отчетности интеллектуальных активов. Конечно же, для устранения проблемных моментов в регуляторной рамке необходима ее генеральная и основная переработка, как в концептуальном аспекте, так и в контексте Директивы 2013/34/ЕС Европейского парламента и Совета относительно годовой финансовой отчетности, консолидированной финансовой отчетности и соответствующих докладов некоторых видов предприятий и об изменении Директивы 2006/43/ЕС Европейского парламента и Совета и об отмене Директивы 78/660/ЕЭС и 83/349/ЕЭС. Как государство-член ЕС, Болгария обязана имплементировать новую директиву не позднее 01.01.2016 г.

В отношении регуляторной рамки бухгалтерского учета для предприятий из общественного сектора ситуация оказывается совершенно иной и система является более закрытой и более ограничивающей. На национальном уровне отчетность регулируется не только Законом о бухгалтерском учете, но и „ДДС № 20 от 14.12.2004 г. относительно применения Национальных стандартов бухгалтерского учета бюджетными предприятиями“, разработанным Министерством финансов, Дирекцией „Казначейство“. В этом нормативном акте уточнено, что: „положения НСБУ 38 „Нематериальные активы“ в целом являются применимыми к бюджетным предприятиям, за исключением некоторых текстов и при известной модификации отчетных процедур“. На практике, кроме к СБУ 38, этот документ делает ссылку, в отношении отчетных процедур, на раздел отчетности ДМА. Положение, которое на практике игнорирует

разницу между материальными и нематериальными активами. Известно, что в своей преобладающей части операции, протекающие с интеллектуальной собственностью, являются лицензионными или франшизными сделками и методика учета каждой из них зависит от вида и объема предоставленных прав и договоренной формы оплаты. В регулятор введены и некоторые ограничения, которые противоречат Конвенции о существенности, например положение о том, что программные продукты признаются балансово как НМДА, независимо от стоимости, по которой они приобретены”. В отношении патентов, лицензионных прав вещания и других объектов интеллектуальной собственности регламентировано, что по истечении соответствующего срока они будут списываться как расход, только если срок не будет продлен – т.е. на теории и на практике элиминируются существенные характеристики лицензионных сделок и специфик, которые они порождают в процессе отчетности. Наиболее спорным, по мнению автора, является положение о бухгалтерском учете радио и телевизионных продукций и других подобных активов, которые становятся собственностью Болгарского Национального Телевидения и Болгарского Национального Радио. По отношению к ним допускается списывание как расход при их приобретении и последующий внебалансовый учет. На практике созданные программы являются объектом из группы „смежных авторских прав“ и БНТ и БНР могут получать экономическую выгоду от их лицензионного предоставления другим организациям со сходной деятельностью. Их списывание в качестве текущего расхода не предполагает их последующую многократную „продажу” и генерирование дохода. Не в последнюю очередь следует отметить, что в соответствии с Законом о бухгалтерском учете нематериальные активы предприятий из общественного сектора могут подлежать амортизации после конкретного решения Министерства финансов, а такого в данный момент не существует и они не амортизируются. И самый ограничивающий аспект из этой регуляторной рамки: предприятия из общественного сектора могут использовать только национальный план счетов для бюджетных предприятий, не могут вводить новые счета и не могут изменять методику отчетности. Правила, которые на практике означают, что заложенные ошибочные положения, термины, отчетные процедуры являются обязательными, не могут изменяться и новые объекты отчетности не могут возникать.

В заключение можно обобщить, что и нормативная рамка бухгалтерского учета для предприятий из общественного сектора не построена на основных международно утвержденных и воспринятых

терминах, определяющих характеристиках и охвате интеллектуальных активов. В отношении объектов из классификационного класса „Нематериальные активы“ воспринята терминология и охват, отраженные в СБУ 38. Допустимые (разрешенные) бухгалтерские счета, представленные в предыдущей части изложения, полностью устраняют специфики объектов из классификационного класса „Нематериальные активы“. Исходом из ситуации, по мнению автора, является введение МСФООС, которые как бухгалтерская база являются более актуальными и динамичными. Болгария является одной из немногих государств-членов ЕС, которое не ввело МСФООС и в связи с этим вызовы связаны со стандартизацией и гармонизацией бухгалтерского учета для общественного сектора.

Хорошее знание качественных характеристик отдельных объектов интеллектуальной собственности, разработка критериев для классификации и признания, регламентирование баз для оценки и требование о раскрытии информации являются объективными предпосылками адекватного бухгалтерского представления этой специфической группы ресурсов в отчетных единицах. Для достижения этой цели необходимо:

- унифицирование терминологии и концептуальной рамки относительно сущности и охвата интеллектуальных активов, согласно международным конвенциям и регламентам;
- гармонизация и стандартизация национальной регуляторной рамки бухгалтерского учета с европейской и международной;
- разработка подходов для оценки и признания объектов интеллектуальной собственности, созданных внутри предприятия;
- разработка моделей для отчетности интеллектуальных активов в соответствии с их характеристиками, а также и со специфическими для них сделками „купли-продажи“ – лицензионными и франчайзинговыми сделками.

1.5. Теории бухгалтерского баланса и концепция скептицизма

Теории¹ бухгалтерского учета могут быть определены в самом общем виде как последовательные, логические и познавательные суждения² о научных основах бухгалтерского учета.

Неотъемлемый бухгалтерский принцип – вечное равенство между величинами в динамике, являющимися двуаспектным проявлением имущества и капитала. Одним из основных вопросов в теориях бухгалтерского учета является баланс. Его определение как „неизменная основа бухгалтерского учета”³ охватывает бухгалтерский процесс с его начала до заключительного этапа как результат присущих знаний, принципов, функций, техник, способов и т. Д.

Существует ряд теоретических концепций познавательной сущности балансового бухгалтерского метода⁴. Они рассматривают различные цели, которые ставятся посредством содержательной и структурной сущности бухгалтерского баланса. Это является основанием возникновения двух основных теорий – статичности и динамичности информации в бухгалтерском балансе.

Точка зрения, согласно которой посредством бухгалтерского баланса представляется финансово-имущественное состояние предприятия к определенному моменту, утверждает тезис статичности балансовой информации. Одной из первых теоретических концепций бухгалтерского баланса, разработанной в конце XIX - начала XX века такими представителями, как П. Киопа (P. Kiopa)⁵, Ле Коутре (Le Coutre)⁶, Никлиш (Niclisch)⁷ и др., является так называемая классическая теория

© *Савова К., доц. д-р кафедры „Бухгалтерский учет и анализ”, Университет Национального и Мирового Хозяйства, София, Болгария*

¹ Толковый онлайн словарь: „Теория” – это система идей в одной отрасли знания, которые обобщают практический опыт, накопленный человеком в процессе опознавания природы, в общественной жизни и мышлении; совокупность основных правил деятельности или основных положений в определенной научной области.

² Толковый онлайн словарь: „Суждение” - в философии – это мысленный акт, при котором утверждается что-то, которое может быть истинным или неистинным.

³ Добрев Д., Систематичен курс по счетоводство, София, 1945 г., с.14;

⁴ В настоящей монографии термины “балансовый бухгалтерский метод” и “балансовый способ” употребляются как идентичные. Применяются как синтезированные понятия “балансового обобщения” и “бухгалтерского баланса”, которые в своем едином целом являются частью бухгалтерского методологического инструментария.

⁵ Белмер Ф., Обща теория на счетоводството, Варна, 1930 г., с. 58;

⁶ Lexikon des Rechnungswesens, Muenchen, 1991, S.98;

⁷ Woehe, Bilanzierung und Bilanzpolitik, Muenchen, 1987, S.217;

статичности балансовой информации. С этой точки зрения посредством составления бухгалтерского баланса выполняется только задача установления имущественного и финансового состояния предприятия к определенному моменту. Цель обобщения бухгалтерской информации и ее представления в балансовом равенстве – проверить текущую бухгалтерскую отчетность и проконтролировать безопасность и сохранение инвестированного в предприятие капитала на конкретный период. Составление бухгалтерского баланса к определенной дате¹ лежит в основе утверждения статичности его информации. В соответствии с этим актив интерпретируется как овеществленный капитал, а пассив – как финансовый источник капитала. Равенство между активом и пассивом принимается формально, как данность, главным образом в его количественном аспекте.

Одним из ведущих представителей теории статичности бухгалтерского баланса является немецкий экономист Никлиш². С его точки зрения, “органичным началом систематического бухгалтерского учета является баланс как вступительный баланс. Он охватывает средства, которыми предприятие снабжено, с одной стороны, как имущественные части, с другой, как капиталовые части. На этом основывается и двойственность текущего бухгалтерского учета, который должен закончиться заключительным балансом, являющимся снова вступительным для следующего года и т.д. до тех пор, пока предприятие существует.

Никлиш организует последовательное упорядочение активов в балансе в зависимости от того, какие функции они выполняют в кругообороте капитала: являются ли они основными или оборотными средствами, обслуживают ли непосредственно деятельность или не включены в хозяйственные операции. Имущество, предназначенное для будущего пользования, обозначается как резерв, а то, которое не подчинено хозяйственным целям, – как излишек. Следовательно, первостепенное значение приобретают критерии продолжительности участия активов в кругообороте капитала и деятельность, которую они обслуживают. Их балансовое проявление могло бы быть представлено следующим образом:

¹ На данный момент в Болгарии обязательное составление бухгалтерского баланса регламентируется Законом о бухгалтерском учете, ст. 23, п.1, Дв (Гос.газ.), вып..98 от 16.11.2001 г., посл. изм. ДВ, вып. 15 от 2013 г. В бухгалтерской политике предприятия можно определить обстоятельства, при которых составляется бухгалтерский баланс и к другой дате отчетного периода.

² Woehe, Bilanzierung und Bilanzpolitik, Muenchen, 1987, S.224;

1. Имущество, обслуживающее хозяйственную деятельность - долгосрочные активы; - краткосрочные активы (без денежных средств); - денежные средства ¹ .
2. Резервное имущество (имущество для пользования в следующие периоды) - долгосрочные активы; - краткосрочные активы.
3. Излишки имущества (имущество, не обслуживающее деятельность) - долгосрочные активы; - краткосрочные активы.

Балансовое представление финансовых источников следует той же логике, соблюдая при этом и отношения собственности:

1. Капиталы, обслуживающие хозяйственную деятельность: - собственный капитал - чужой капитал – долгосрочный и краткосрочный 2. Капиталовые резервы: - собственные капиталовые резервы - чужие капиталовые резервы – долгосрочные и краткосрочные 3. Излишки финансовых источников: - собственные - чужие
--

В представленной классификации активов и пассивов пренебрегнута их экономическая сущность как материально-вещественная субстанция и как абстрактная конкретика. Это имеет особую важность для собственников, для управления, для инвесторов и кредиторов. Следовательно, основным недостатком первоначальных теоретических постановок статичности балансовой информации является акцентирование на количественно-стоимостной однородности активов и финансовых источников, не отражая при этом их качественную разнородность. Это противоречит факту, что “в объективном мире тождество существует в единстве с различием”². Необходимо, чтобы одновременно с двухаспектным

¹ Никлиш обозначает денежные средства как “регулирующие средства”. Woehe, Bilanzierung und Bilanzpolitik, Muenchen, 1987, S.225;

² Пергелов Коста, Счетоводството – исторически продукт на богато емпирично и теоретично знание, София, 2005 г., с.74;

отражением хозяйственных средств посредством соответственной стоимостной оценки в балансовом равенстве, они систематизировались и классифицировались как конкретные потребительские стоимости и финансовые источники.

Характерной особенностью точек зрения на статичность балансовой информации является то, что активы и финансовые источники оцениваются по их цене на дату составления баланса и точнее по более низкой между учетной стоимостью и стоимостью на дату баланса.

Научно-исследовательское развитие теорий “статичности” балансовой информации продолжается конкретизацией целей, которые преследуются через составление бухгалтерского баланса. Более важные из них, обладающие современным звучанием, - это верное и честное представление финансово-имущественного состояния, результатов деятельности управленческих решений, а также осуществление контроля и анализа.

Видно, что в теоретических концепциях статичности, как качественная характеристика информации в бухгалтерском балансе принимается количественно-стоимостное структурирование активов, пассивов и собственного капитала в качестве первостепенной задачи. Пренебрегнуты проблемы, связанные со стоимостной оценкой отдельных балансовых позиций, что не соответствует требованию верного и честного представления финансово-имущественного состояния предприятия к определенному моменту.

Абсолютизирование статичности балансовой информации допускает, что цель – представить в балансовом равенстве двуаспектное проявление стоимости к данному моменту. Следовательно, бухгалтерский баланс приобретает характер имущественного, инвентарного баланса. Это, со своей стороны, кроет в себе опасность принижения познавательности, заложенной в природе балансового способа. Вот почему бухгалтерский баланс нельзя воспринимать только как перечисление конкретных имущественных форм и определенных финансовых источников в равновесном денежно-стоимостном положении. Его содержательная сущность к определенному моменту предполагает воспринимать представленную в нем информацию как базис, как начало раскрытия горизонтальных и вертикальных связей и зависимостей, оформления потенциальных приходов и расходов, предусмотрения пользы и уменьшения экономических выгод в будущие периоды.

Более углубленное понимание качеств информации в бухгалтерском балансе представлено в теоретических концепциях, разработанных к

середине XX века. Защищаемый тезис состоит в том, что бухгалтерский баланс отражает кругооборот стоимости в ее двойственном проявлении как имущества и капитала и служит для установления финансового результата деятельности на определенный период. Эта характеристика в единстве со статичностью балансовой информации заложена и в современных принципиальных определениях бухгалтерского баланса как элемента бухгалтерского метода^{1,2}. Утверждаются понимания, что он представляет собой закономерность бухгалтерской логики и гносеологии и “как таковой имеет не только периодическое, но и постоянное значение”³. В основе этого “постоянного значения” текущее установление финансового результата деятельности предприятия, которое является “выражением постоянно действующих сил с позитивным и негативным результатом для предприятия”⁴. Именно эти постоянно действующие силы с положительным и отрицательным влиянием на финансово-имущественное состояние предприятия служат основой содержательной сущности понятия “динамического баланса”. Цель – не принимать бухгалтерский баланс только как обобщенное стоимостное представление имущества и капитала, но и как проявление кругооборота капитала, хотя и к определенному моменту.

Одним из первых экономистов, разрабатывающих так называемую теорию динамичности бухгалтерского баланса, является Шмаленбах (Schmalenbach) с последователями Валб (Walb), Мюнстерман (Muensterman) и Козиол (Kosiol)⁵. С их точки зрения актив представляет собой переменные предварительные действия, а пассив составляет последующие непостоянные действия. Это обосновывается фактом, что активы – сгенерированные будущие расходы (расходы на амортизацию, расходы на материалы и др.), которые проявятся как таковые в будущих отчетных периодах. Со своей стороны, пассивы – изменяющиеся будущие действия, которые конкретизируются как исходящие денежные потоки, порожденные приобретением активов и/или осуществлением расходов. Это дает основание рассматривать и понимать информацию в бухгалтерском балансе и как вероятностное будущее финансово-имущественное состояние предприятия.

¹ Душанов Ив., *Обща теория на счетоводството*, Ромина, София, 1999 г., с.47;

² Динев М., *Обща теория на счетоводството*, Тракия – М, София, 2000 г., с.78;

³ Добрев Д., *Систематичен курс по счетоводство*, София, 1946 г., с.15;

⁴ Добрев Д., *Учение за балансите*, София, 1928 г., с.175;

⁵ Woehe, *Bilanzierung und Bilanzpolitik*, Muenchen, 1987, S.217;

В теоретических концепциях динамичности бухгалтерского баланса акцент делается на установлении финансового результата деятельности как основной задаче при составлении бухгалтерского баланса. В этом случае баланс можно обозначить и как результативный. Финансовый результат рассматривается как разница между увеличениями и уменьшениями экономических выгод, которые в принципе идентифицируются с входящими и исходящими денежными потоками.

Другой постановкой в теоретических видениях динамичности балансовой информации является то, что на дату составления бухгалтерского баланса не все хозяйственные операции кругооборота капитала закончены. Таковы, например, активы в процессе приобретения, материальные запасы со своим конкретным, но невыполненным предназначением и др. Таким образом, посредством информации в бухгалтерском балансе, составленном к определенной дате, устанавливается качественная и количественная сторона хозяйственных операций, которые проявятся в последующем кругообороте капитала. Это дает основание окачествовать информацию в бухгалтерском балансе, также, как изображение (картину) сохранения сбереженных финансово-имущественных сил предприятия.

Теоретические постановки информации бухгалтерского баланса как базиса предсмотра результатов деятельности предприятия в будущих отчетных периодах являются основой точки зрения, согласно которой бухгалтерский баланс окачествляется, также, как “динамический”. Вариантом практически-прикладного проявления “динамического” баланса является отражение активов и пассивов в балансовой схеме следующим образом:

В сокращенном варианте схема “динамического” баланса следующая:

Таблица 1.2

“Динамический баланс”	
Актив	Пассив
1. Ликвидные средства 2. Входящие денежные потоки на будущие отчетные периоды 3. Уменьшение экономических выгод на будущие отчетные периоды	1. Собственный капитал 2. Исходящие денежные потоки на будущие отчетные периоды 3. Увеличение экономических выгод на будущие отчетные периоды

Отдельные позиции в представленной модели “динамического” баланса сформированы в результате индивидуального исследования

качественных характеристик отдельных активов и пассивов. Вследствие этого они отражаются как увеличение или уменьшение экономических выгод. Таким образом, включаются элементы отчета приходов и расходов и из отчета денежного потока.

Теоретические постановки “динамичности” бухгалтерского баланса страдают и от некоторых недостатков. Одной из целей бухгалтерского баланса является разграничение отдельных отчетных периодов и установление финансового результата. Следовательно, информация в балансе объективно статическая. На основе экономической сущности отдельных балансовых позиций и познавательности балансового способа, эта статическая информация приобретает качественную характеристику основы прогнозирования кругооборота капитала в будущем. Вот почему о “динамичности” бухгалтерского баланса можно говорить как о следствии установленной статической балансовой информации. Составление “динамического баланса” нужно толковать как разъяснение (приложение) годового финансового отчета, чья информация должна быть предназначена для инвесторов, для управления, для персонала предприятия. Факт, что позиции в схеме “динамического баланса” включают информацию об основных элементах годового бухгалтерского отчета, не дает достаточной ясности о качественной и количественной стороне осуществленного кругооборота капитала за отчетный период.

Как в концепциях статичности балансовой информации, так и в точках зрения динамичности бухгалтерского баланса, защищается постановка оценивания активов и финансовых источников по их цене приобретения.

Видно, что исследования по выяснению познавательной сущности балансовой информации продолжаются. Постепенно утверждается представление финансово-имущественного состояния предприятия как в статике, так и в динамике.

Скептицизм¹ - философская концепция, согласно которой любой вопрос, независимо от того, к какой области окружающей

¹ <http://bg.wikipedia.org>: Скептицизм - любое отношение сомнения относительно определенного знания, фактов или мнений/верований, которые представляются как факты, а также утверждений, которые принимаются как данность. Философский скептицизм - целостный подход, требующий, чтобы информация всякого вида была хорошо подкреплена доказательствами. Научный скептицизм - отношение сомнения относительно того, подкреплены ли фактически определенные утверждения эмпирическим исследованием, а также, обладают ли они воспроизводимостью, как часть методологической нормы в науке, имеющей целью „увеличение проверенного знания“. Впервые понятие появляется в художественных произведениях Карла Сейгона (*Carl*

действительности он относился бы, имеет хотя бы два равносильных ответа, только два верных решения.

Обычно в бухгалтерском учете точный ответ может быть только один. В некоторых случаях выражается и принципиальная точка зрения, что ответы больше вопросов. Это многообразие решений соответственного бухгалтерского казуса в определенных случаях полезное, а в других - вызывает колебания и замедление информации. Удачной идеей скептицизма была бы реализация варианта, при котором данный ответ был бы подходящим как решение больше одного бухгалтерского казуса.

Скептицизм, воспринимаемый как критическое, недоверчивое, сомнительное отношение, характерен и для деятельности, связанных с бухгалтерским балансом - составления, толкования, анализа, аудита и т. д.¹.

Всеобщее понимание и определение бухгалтерского баланса и балансового обобщения как элементов метода бухгалтерского учета соответствуют процессу отражения бухгалтерской информации по соответствующим балансовым позициям актива и пассива баланса. Бухгалтерский баланс, который, являясь базой прогнозирования и познавательности, аудитуется и анализируется, скорее всего, соответствует предмету изучения, а его отдельные позиции активов и капиталов – собственных и чужих, являются объектами исследования². Это может быть выдвинуто и как актуальная проблема бухгалтерской теории.

Таблица 1.3

П.№	Показатели	Теории статичности балансовой информации	Теории динамичности балансовой информации
1.	Предназначение баланса	Установление имущественного и финансового состояния предприятия	Установление финансового результата деятельности предприятия
2.	Оценка активов и пассивов	Более низкая цена между учетной стоимостью и стоимостью к моменту составления баланса	Цена приобретения

Edward Sagan) - американского астронома, астробиолога и популяризатора науки. Он основатель научной дисциплины астробиологии в начале 60-ых годов 20-го века.

¹ <http://www.ipnpou.ru/>

² В некоторых экономических вузах преподается дисциплина „Теории бухгалтерского баланса”.

Продовження табл. 1.3

3.	Группировка активов и пассивов в балансе	Ликвидность активов и срочность пассивов	По фазам кругооборота капитала
4.	Установление финансового результата	Сопоставляется величина стоимости собственного капитала в начале и в конце отчетного периода	Сопоставляются приходы и расходы, возникшие в деятельности в отчетном периоде
5.	Расходы и приходы на будущие периоды	Не отражаются	Отражаются и соответствуют динамичности балансовой информации

Существование различных теорий бухгалтерского баланса является выражением проявленного скептицизма по следующим более важным вопросам:

- оценка активов и капиталов – собственных и чужих;
- установление финансового результата деятельности в отчетном периоде;
- предназначение информации в бухгалтерском балансе;
- группировка активов и капиталов – собственных и привлеченных;
- отражение приходов и расходов на будущие периоды.

Изъяснение указанных вопросов в двух теоретических направлениях информации в бухгалтерском балансе следующее:

Какой из указанных возможных ответов верный? Конечно, все! Это так, потому что бухгалтерский баланс во всех его вариантах можно обозначить как конструкцию, не изоморфную реальности, но подходящую для бухгалтерской практики, раскрывающую финансово-имущественное состояние и результат деятельности предприятия.

Преодолим ли скептицизм? И да, и нет. Возможным логичным объяснением, которое представляется как положительный ответ, является интерес управления. Однако, отрицательный ответ зиждется на вечности движения, необъятности познания, стремлении к усовершенствованию. Следовательно, скептицизм можно воспринимать как постоянное присутствие, поскольку абсолютное ознакомление было бы концом эволюции. Подтверждением являются также слова Аристотеля, что „высшая истинность в том, что является причиной следствий, которые в свою очередь представляют собой истины”.

1.5. Економічна суть і класифікація звітності

Ефективність управління будь-яким економічним процесом залежить передусім від якості одержаної інформації, цінність якої визначається придатністю комплексно характеризувати діяльність складних за своєю структурою об'єктів, зокрема сучасних підприємств. Носієм інформації про фінансовий стан підприємства є звітність. Звіти складаються головним чином за графічною формою. Окремі пояснення подаються у письмовій формі.

Звітність як невід'ємна складова облікового процесу виникла разом із самою бухгалтерією тоді, коли почалась реєстрація фактів господарської діяльності. Вже біля 4000 років до н.е. у Древньому Єгипті на папірусі складались звіти про рух цінностей. В Древньому Вавилоні суворої регулярності в складанні звітів не було, але у Древній Греції звіти подавались суворо періодично, контролювались, мали прилюдний характер.

В епоху еллінізму (V ст. до н.е.) з появою окремо обліку хліборобства, тваринництва, виноградарства вимагалась і самостійна звітність з вказаних галузей. Вона передбачала відомості про стан запасів, доходів і видатків господарства. За періодичністю звітні форми поділялися на місячні, річні, трирічні. Звітність була обов'язковою та містила матеріал, який міг бути використаний для управління господарством. У Римі багато уваги приділялось письмовій звітності керувника, висувались вимоги до письменості матеріально відповідальних осіб.

Епоха середньовіччя передала в спадщину сучасній бухгалтерії не тільки інвентаризацію, а й капітулярій Карла Великого, який вказує на необхідність один раз на рік подавати звіт про доходи. До звітності того часу ставилися вимоги щодо правильності та законності, чесності її складання.

Зародження капіталізму, застосування нових методів, прийомів у господарському обліку привели до якісного стрибка – виникнення подвійної бухгалтерії. В звітності цей стрибок виявився у виникненні найважливішої її форми – балансу. В XIV ст. баланс використовується не тільки для контролю оборотів, а й як знаряддя контролю та управління господарством.

Розглядаючи історію розвитку бухгалтерії, доходимо висновку, що вперше поняття "звітність" було застосовано А. ді Піетро (1586 р.), який розкрив суть бухгалтерської звітності та порядок її подання.

Щодо виникнення та розвитку обліку і звітності в дореформеній Росії, то основною їх характерною ознакою була приблизність. Прибутком в Росії вважався приріст майна за якийсь період і визначався він шляхом інвентаризації. При цьому порівнювались обсяги майна на поточний момент та початок звітного періоду, причому облікові залишки звірялись з натуральними. Взагалі, для господарств Росії XVII ст. характерно, що облікові реєстри одночасно були і звітними документами. Реформи Петра I сприяли розвитку ринкової економіки. Почалась епоха запозичень: західноєвропейські економісти здійснюють суттєвий вплив на розвиток бухгалтерської думки в Росії. Розквіт науки про аналіз звітності припадає на першу половину XX ст.

Новим етапом розвитку вітчизняного обліку та звітності було видання указу від 6 квітня 1922 року "Положення про рахівництво і звітність", яке з багатьма змінами дожило до наших днів. Вказаний документ підкреслював необхідність ведення бухгалтерського обліку подвійною системою, встановлював нові форми звітності, передбачав складання зведеної звітності.

Звітність в Україні в прорадянський період засновувалась на принципах, що значно відрізняються від прийнятих у більшості розвинених країн.

Поширення зв'язків із зарубіжними партнерами показало, що бухгалтерська звітність, відповідна радянському законодавству, не давала необхідної вичерпної інформації для визначення реальної віддачі від потенційних інвестицій в діяльність підприємства. Першими відчували потребу в переході до загальноприйнятих принципів і стандартів бухгалтерського обліку спільні підприємства, оскільки іноземний інвестор вимагав подання звітності у прийнятному для нього вигляді, та підприємства енергетики, тому що Світовий Банк Реконструкції та Розвитку вказав на обов'язкове подання їх звітності із загальноприйнятими принципами бухгалтерського обліку.

У зв'язку з цим починається новий етап розвитку звітності – реформація її відповідно до прийнятих у світовій практиці правил.

За умов панування планової економіки звітність являла собою систему узагальнених показників обліку та дозволяла робити висновки щодо виконання підприємством плану. Звітність була тісно взаємопов'язаною з планом. Представниками такого підходу до розкриття

сутності звітності є вчені: І.І. Поклада, А.І. Сумцова, І.В. Малишева, які сформуvalи визначення звітності, як системи узагальнювальних показників, що характеризують підсумки фінансово-господарської діяльності підприємства та рівень і результати виконання плану за певний період часу. За нинішніх ринкових умов господарювання таке визначення вже не вважається актуальним^{1,2,3}.

Відмінності завдань обліку в плановій та ринковій економіці подано в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Відмінності завдань обліку в плановій та ринковій економіці

Ознака	Планова економіка	Ринкова економіка
1. Основне завдання бухгалтерського обліку	Збір та обробка інформації для держорганів	Збір та обробка інформації для прийняття управлінських рішень
2. Вимоги до фінансової звітності	сувора уніфікація; орієнтація на показники, які відображають виконання виробничих завдань; розрахунок бази оподаткування та інших відрахувань до бюджету	значимість; нейтральність; вірогідність; зрозумілість; корисність.
3. Користувачі фінансовою інформацією	Держава, статистичні та податкові органи	Органи оподаткування, менеджери підприємств, акціонери, кредитори, постачальники, покупці, службовці, статистичні органи

На сьогоднішній день більшість науковців при визначенні економічної сутності звітності вказує, що звітність є впорядкованою системою показників. Так, на думку П.Я. Хомина, звітність – це система показників, що охоплює і характеризує результати виробничо-фінансової діяльності за певний період⁴. В.М. Яценко та Н.М. Бразілій під звітністю

¹ Поклад И.И. Курс бухгалтерского учета : [второе, перераб. и доп. изд.] / И.И. Поклад. – М.: Госфиниздат, 1963. – 488 с.

² Сумцов А. И. Экономическая реформа и вопросы теории бухгалтерского учета / А.И. Сумцов. – М.: Статистика, 1971. – 288с.

³ Малышев И.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Малышев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263с.

⁴ Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах фінансового, управлінського й податкового обліку: [монографія] / П.Я. Хомин. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.

трактують систему узагальнювальних показників, які характеризують результати господарської діяльності підприємства за певний період часу та його фінансовий і майновий стан на певну дату¹. Н.В. Гришко розглядає звітність як систему узагальнюючих та взаємопов'язаних показників виробничо-господарської та комерційно-фінансової діяльності підприємства.

З іншого боку, варто виділити погляди М.Д. Корінко, який трактує звітність як сукупність відомостей, що характеризують результати та умови діяльності підприємства за певний період². Відомий вчений Я.В. Соколов зазначав, що сукупність – це набір (перелік) показників, що можуть бути як взаємопов'язаними, так і індивідуальними, кожен показник може характеризувати тільки одне явище або стан. Система передбачає наявність причинно-наслідкового чи просто функціонального зв'язку між показниками (один не може існувати без іншого)³.

Також, щодо способу відображення звітної інформації, то у науковій літературі можна знайти поняття «звітність – це письмовий звіт, який містить надійну та правдиву інформацію про фінансовий та майновий стан і фінансові результати суб'єкта господарювання». Проте неправильно повністю погодитися із наведеним визначенням, адже звітність неможливо обмежити лише межами письмового запису, вона є способом розкриття інформації, частиною методу бухгалтерського обліку. Звідси випливає ще одне визначення: звітність - таблиці, складені за даними бухгалтерського, статистичного і оперативно-технічного обліку, що містять систему взаємопов'язаних показників виконання плану за певний період часу.

Визначення звітності як елемента методу бухгалтерського обліку склалося історично під впливом балансового узагальнення господарських операцій та розрахунку фінансового результату звітного періоду у вигляді різниці між лівою і правою частинами балансу, які, власне, і були основними формами звітності. На думку Ф.Ф. Бутинця та Н.А. Остап'юк, у звітності в концентрованому вигляді наводиться основна частина інформації щодо господарської діяльності. Вона безпосередньо пов'язана з поточним обліком, який є основою для її складання і водночас будується

¹ Яценко В.М. Звітність підприємств: [навч. посібник; для студ. екон. спец.] / В.М. Яценко, Н.М. Бразілій. – Черкаси: ЧДТУ, 2009. – 320 с.

² Корінко, М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація : [моногр.] / М.Д. Корінко - К.: ІВЦ Держкомстату України, 2007. - 429 с.

³ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: история и современность: Принципы и концепции бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – Т. 1. – Уфа: ИЦ “БТИПБ”, 2000. – 214 с.

залежно від його потреб¹. Отже, звітність узагальнює інформацію, отриману в бухгалтерському обліку і водночас є елементом його методу.

Аналіз наукової літератури дозволив виділити основні концепції трактування терміну «звітність»:

- сукупність даних;
- дані, що характеризують результати виконання плану;
- система узагальнення показників за певний період;
- форма подання звітної інформації;
- один із елементів бухгалтерського обліку.

Проведені дослідження дали змогу уточнити сутність поняття «звітність», яке можна трактувати, як сукупність узагальнених показників, що дають їх користувачам потрібну інформацію для задоволення певних інформаційних потреб.

Паралельно із трактуванням поняття «звітність», деякі вчені окремо розглядають такий термін, як «бухгалтерська звітність». Вивчаючи сутність цього визначення, на нашу думку, слід виділити низку його економічних складових: визначення мети формування, дослідження регламентованості, визначення бази формування та сутності показників, окреслення кола користувачів даною інформацією, встановлення терміну, за який складається звітність.

На нашу думку, недоцільно ототожнювати поняття «бухгалтерської звітності» із «фінансовою». Адже, не зважаючи на те, що вони мають одну мету формування, базуються на одній системі даних, відповідають одним і тим же якісним характеристикам, ці терміни вагомо різняться економічною сутністю, значенням інформації, змістом, регламентованістю, складом показників та вимірниками, що використовуються при відображенні інформації.

При проведенні дослідження можна зробити висновок, що бухгалтерська звітність є більш містким економічним поняттям, вона включає фінансову, статистичну, податкову, внутрішньогосподарську, спеціалізовану звітності, які однаковою мірою формуються на підставі даних бухгалтерського обліку та задовольняють потреби внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність», фінансовою звітністю називається «бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух

¹ Бутинець Ф.Ф. Звітність підприємства: [навч. посіб.; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та Н.А. Остап'юк] / Ф.Ф. Бутинець, Н.А. Остап'юк. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 428 с.

грошових коштів підприємства за звітний період». Фінансова звітність містить інформацію про виробничі процеси і засоби в узагальненому вигляді. До її складу входить «Баланс» (форма № 1), «Звіт про фінансові результати» (форма № 2), «Звіт про рух грошових коштів» (форма № 3), «Звіт про власний капітал» (форма № 4) та «Примітки до фінансової звітності» (форма № 5). Також, в цьому документі зазначено про незалежність існування таких видів звітності як фінансова, податкова, статистична з зауваженням про можливість виділення і інших видів звітності. Отже, згідно із законодавством, вся звітність визнається бухгалтерською. Підтвердженням цього є визначення бухгалтерської звітності наведеної в НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: «бухгалтерська звітність – це звітність, що складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів».

Погоджується з цією точкою зору П.Я. Хомин: «статистична, фінансова й податкова, а також внутрішня звітність є складовими частинами бухгалтерської звітності». Він також додає до вказаної класифікації звітності підприємства як окремий елемент звітності до соціальних фондів¹. Аналогічну класифікацію пропонують і більшість інших науковців.

Всю бухгалтерську звітність пропонується ділити на зовнішню і внутрішню. До зовнішньої відносять фінансову, податкову, статистичну звітність і звітність до соціальних фондів. Внутрішньою називають управлінську (внутрішньогосподарську) звітність, користувачами якої виступають лише керівники різних ланок підприємства. Графічно структуру бухгалтерської звітності, за загальноприйнятою класифікацією, подано на рис. 1.1:

Однак, як вже зазначалось, існують думки вчених, що заперечують існування такої структури або модифікують її в певною мірою.

Так, М.В. Кужельний та В.Г. Лінник пропонують виділяти ще один окремий вид звітності – оперативно-технічний. Це мають бути показники роботи підрозділу за невеликі проміжки часу². На нашу думку, цей вид звітності існує, але не варто виділяти його як окремий, а доцільніше як складову управлінської (внутрішньогосподарської) звітності, оскільки

¹ Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах фінансового, управлінського й податкового обліку: [монографія] / П.Я. Хомин. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.

² Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку. Підручник / М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.

користувачами інформації такого типу будуть виключно внутрішні управління.

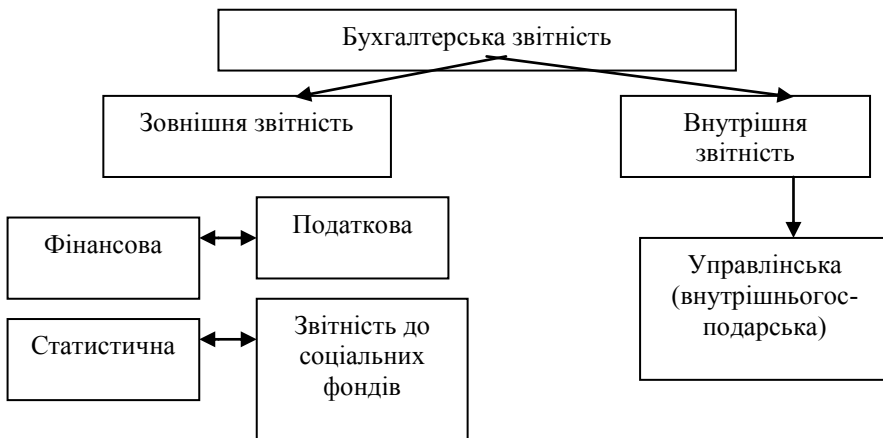

Рис. 1.1. Бухгалтерська звітність підприємства

Податкова звітність містить інформацію про доходи і витрати підприємства, фінансові результати та розрахунок сум податків, що підлягають сплаті до бюджету. В законодавстві часто трапляється поняття «податкова звітність» (наприклад, глава 2 розділу «Адміністрування податків, зборів (податкових платежів)» Податкового кодексу України саме так і називається), але фіксація дефініції цього поняття відбулася відносно недавно. Згідно Наказу Державної податкової адміністрації України «Про подання електронної податкової звітності», податковою звітністю визнаються документи, які відповідно до законодавства подаються платниками податків до органів ДПС і на підставі яких здійснюється нарахування або сплата податку, збору (обов'язкового платежу)¹. Аналізуючи вищезазначене, В.П. Пантелеєв робить висновок про можливість розширеного тлумачення органами контролю поняття «податкова звітність» та включення до неї на практиці також фінансової, статистичної та інших видів звітності. Вимога про те, що податкова

¹ Наказ Державної податкової адміністрації України «Про подання електронної податкової звітності» № 233 від 10.04.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0320-08>.

звітність, складена з порушенням норм статті 48 Податкового кодексу, не вважається податковою декларацією, також підтверджує цю думку¹.

Ширше тлумачення податкової звітності, ніж це подано в законодавстві, розглядають і інші науковці. Г.М. Давідов трактує її як документацію (податкові декларації, розрахунки, звіти тощо), яка містить інформацію про розрахунок податкових зобов'язань, на підставі яких здійснюється нарахування або сплата податку (збору), що підлягає сплаті до бюджету та державних цільових фондів у встановлені законом терміни, яка подається платником податку, податковим агентом в податкові органи. Вона подається суб'єктом господарювання у податкові органи у порядку, встановленому в податковому законодавстві².

Існує законодавчо затверджене і визначення статистичної звітності. Згідно з Наказом Міністерства статистики України «Про порядок затвердження форм державної статистичної звітності», під нею розуміють, «звітність, форми якої затверджуються Мінстатом України або, за його згодою, регіональними органами державної статистики»³. А. Озеран, в свою чергу, пропонує статистичну звітність розглядати як форму спостереження, за якою кожен суб'єкт діяльності регулярно подає підготовлені, як правило, на основі даних бухгалтерського та оперативно-технічного обліку, до державних органів статистики у вигляді документів (звітів) спеціально затверджених форм для вивчення макроекономічних показників⁴.

Законодавчо затверджених визначень інших видів форм звітності поки не існує, але роботу в цьому напрямі необхідно активізовувати. Це зумовлено тим, що продовжується інтеграція форм звітності одна в одну і користувачам необхідно чітко знати, як діяти в цій новій ситуації. Прикладом такої інтеграції є затвердження П(С)БО 29 «Звітність за сегментами», що є аналогом МСФЗ 14, який носить аналогічну назву. Використовуючи досвід зарубіжних країн, вітчизняне законодавство починає рух щодо створення ієрархії звітності: управлінська звітність – фінансова звітність. Саме такий висновок можна зробити на основі

¹ Пантелеєв В.П. Еволюція визначення «податкова звітність» / «звітність за податками» / В.П. Пантелеєв // Облік, аналіз і аудит. – 2011. - № 2 – С. 171-176.

² Давідов Г. М. Звітність підприємств: навч. посіб. / Г.М. Давідов, Н.С. Шалімова – К. : Знання, 2010. – 623с. + компакт-диск. – (Вища освіта XXI сторіччя).

³ Наказ Міністерства статистики України «Про порядок затвердження форм державної статистичної звітності» № 76 від 30.04.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0054-93.

⁴ Озеран А. Статистична звітність / А. Озеран // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 8-9. – С. 94–105.

положень цього стандарту, згідно з якими повинно відбуватись накопичення інформації про результати роботи окремих підрозділів підприємства в спеціальних формах звітності і подання їх зовнішнім користувачам. Тобто, звітність про результати роботи окремих ланок перестає бути тільки внутрішньою.

Проаналізувавши спеціальну літературу, слід відмітити, що єдиного підходу до визначення поняття «звітність» немає. На різних історичних етапах та різні вчені давали різне трактування цього терміну. Також потрібно зазначити, що поряд із визначенням «звітність» відокремлюють «бухгалтерську звітність», але не потрібно її ототожнювати із «фінансовою звітністю», адже фінансова лише один із видів звітностей за змістом і джерелами формування.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в сучасних умовах досить складно провести чітку межу між різними видами звітів, оскільки вся звітність має однакову інформаційну базу, форми одного виду звітності можуть складатись на основі іншої, відбувається законодавча зміна меж різних видів звітності тощо. Тому необхідне чітке нормативне врегулювання цього питання задля формування необхідної інформаційної бази як для внутрішніх, так і для зовнішніх користувачів.

1.6. Інституціональна матриця управлінського обліку

Становлення та розвиток суспільств, окремих їхніх складових нерозривно пов'язано з поняттям інститутів як базових елементів та основних «регуляторів» будь-якого соціуму.

Ідея інституціональної матриці ґрунтується на працях К. Поланьї і Д. Норта¹, які вперше запропонували цей термін. Система інститутів кожного конкретного суспільства створює своєрідну «інституціональну матрицю», котра визначає урізноманітнену сукупність можливих траєкторій його подальшого розвитку.

Сучасна теорія інституціональних матриць розвинута в працях О. Донченко, С. Кірдіної², де обґрунтовані сучасні уявлення про суспільство як соціальну систему.

Існує два спектри базових матриць, які породжують централізовану та децентралізовану інституціональні основи управлінського обліку.

© Садовська І.Б., к.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Луцького НТУ

¹ North D. Institutions // Journal of Economic Perspectives. – 1991, Winter. – Vol. 5. – N 1. – P. 97-112.

² Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.

Інституціональна матриця з централізованою політикою формування методології управлінського обліку характеризується унітарністю та набором узагальнених і адаптованих до узагальненої облікової політики та ідеології базових управлінських конструкцій, які можуть застосовуватись для суб'єктів різних форм власності та способів господарювання.

Актуальні проблеми формування інституціональної матриці в обліковій сфері обумовлені глобальними тенденціями соціально-економічних трансформацій. До останніх правомірно віднести питання сутності, ефективності, місця і ролі ринку та відносин власності, державного регулювання і управління приватним капіталом, а також соціопсихологічні фактори, набуті в минулих часових етапах і які з'явилися в процесі останніх економічних реформ в Україні та світі.

Як засвідчив огляд літературних джерел^{1,2,3}, саме ці питання превалюють як проблемні в обліковій науці, що обумовлює пошук нових методологічних підходів до їх вирішення, зокрема з позицій інституціональної теорії.

Одне з перших визначень інститутів дав теоретик інституціоналізму У.Гамільтон: "Інститути – це словесний символ для ліпшого позначення низки суспільних звичаїв. Вони означають переважний і постійний спосіб мислення, який став звичним для групи і перетворився для народу у звичай... Інститути встановлюють межі та форми людської діяльності. Світ звичаїв і звичок, до якого ми пристосовуємо наше життя, є сплетінням і незламним життям інститутів"⁴. Інститути безпосередньо пов'язані з соціальними групами, оскільки ці установлення чи утворення всередині якої-небудь соціальної групи покликані служити виконанню загальнозначущих суспільних завдань.

Один із засновників інституціоналізму Т.Веблен під інститутами розумів і звичні способи реагування суб'єктів на стимули, і структуру виробничого або економічного механізму, і систему суспільного життя. Так, за трактуванням Веблена, інститути – це, по суті, поширений спосіб судження, який стосується окремих відносин між суспільством і особою та окремих виконуваних ними функцій; і система життя суспільства у визначений час або у будь-який момент розвитку, яка може з

¹ Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета: [монография] / В.Н. Жук. – К.: «Аграрна наука», 2013. – 408 с.

² Жук В.М. Інституціональні підходи до реформування економічної науки / В.М. Жук // Економіка АПК. – 2010. - № 10. – С.147-150.

³ Кирейцев Г.Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета / Г.Г. Кирейцев // Научный доклад. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Житомир/ЖГТУ, 2008. – 76 с.

⁴ Hamilton W. Institution. – In: Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1932. – V. VIII. – P. 84.

психологічного боку бути охарактеризована загалом як переважаюча духовна позиція чи розповсюджене уявлення про спосіб життя в суспільстві¹.

За визначенням Дж. Коммонса, інститут – це колективна дія з контролю, лібералізації (звільнення) і розширення індивідуальної дії, розширення того, що індивідум може досягти своїми незначними і тривіальними діями. Ці дії насправді є “транс-діями”².

Сучасні інституціоналісти надають поняттю інститутів ширшого трактування. Загального визнання набуло визначення Д. Норта: “Інститути являють собою структуру, яку люди накладають на свої взаємовідносини, визначаючи в такий спосіб стимули, що разом з іншими обмеженнями окреслюють межі вибору, а вони, у свою чергу, задають рамки функціонування економіки й суспільства протягом того чи іншого періоду часу. Інститути охоплюють як формальні правила й неформальні обмеження (загальновизнані норми поведінки, досягнуті угоди, внутрішні обмеження діяльності), так і певні характеристики примусу до виконання тих та інших”³. Дж. Ходжсон додає, що інститути – сталі системи чинних і укорінених суспільних правил і звичаїв, що структурують соціальні взаємодії⁴. Такі підходи та визначення інститутів можна вважати на сьогодні узагальнювальними.

Разом із розкриттям сутності поняття інститутів як соціально-економічної категорії важливе значення має визначення ролі та місця інститутів як інструментарію регулювання суспільного розвитку. Так, визначаючи роль інститутів, Д. Норт зауважує, що інститути – це “правила гри” у суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організовують взаємини між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи то в політиці, соціальній сфері, чи економіці⁵. При цьому, на нашу думку, інститути виступають як інструмент раціоналізації інтересів суб’єктів економіки.

Дж. Ходжсон підкреслює, що інститути – це ключові елементи будь-

¹ Веблен Т. Теория праздного класса: Пер. с англ.; Вступ. ст. (с. 5-56) Сорокиной С. Г. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

² Commons J.R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648-657.

³ Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6-17.

⁴ Чернецький Ю. Сучасний соціологічний інституціоналізм і “нова економічна соціологія” як напрями дослідження проблем економіки // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 62-68.

⁵ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. – М.: Начала, 1997. – 180 с.

якої економічної системи¹. Прихильники інших економічних концепцій також не заперечують необхідність і значення інститутів. Так, представники неолібералізму говорять про принадність типових інститутів (економічного ринку та політичної демократії), оскільки і консерватор, і ліберал вважають типові інститути корисними, хоча і з різних причин, існування цих інститутів як таких, безумовно, не стане приводом для суперечки між ними².

Соціологи (Е. Дюркгейм та ін.) розглядають інститути як визначені способи дій і суджень, що існують у суспільстві зовні й незалежно від окремо взятого індивідуума³. Це положення набуло розвитку у концепції соціетальних (на рівні суспільства як цілого) інститутів^{4,5,6}. Водночас, на нашу думку, культурно-історичні особливості розвитку облікового середовища визначають специфіку як національних інститутів у цілому, так і облікових зокрема.

Узагальнюючи попередні визначення та підходи, зазначимо, що інститути в широкому розумінні – це формальні та неформальні норми й правила, що є умовами та передумовами процесу прийняття рішень. Інститути створюють певне середовище, яке прямо чи опосередковано впливає на поведінку економічних агентів. Разом із тим, інститути не примушують суб'єктів діяти у певний спосіб, але роблять іншу поведінку не вигідною. При цьому інститути виконують функцію механізму регулювання. Однак ця функція ширша від економічного механізму, оскільки охоплює не тільки економічні, а й соціальні, психологічні, ментальні, культурні, політичні, історичні та інші аспекти.

Звичайно, існує й може існувати багато трактувань терміну «інститути», адже визначення можуть охоплювати окремі складові такого складного явища й поняття, як інститути. Так, В. Вольчик розрізняє основні значимі елементи цього поняття: 1) норма, правило; 2) взаємодія, що повторюється, на яку воно спрямовано і яку воно структурує;

¹ Hodgson G.M. What is the Essence of Institutional Economics? // Journal of Economic Issues. – Jun. 2000. – Vol. 34. – Issue 2. (June). – P. 317-330.

² Дворкін Р. Ліберальна концепція рівності. – У кн.: Лібералізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 802-823.

³ Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М.: Канон, 1995. – 352 с.

⁴ Чернецький Ю. Сучасний соціологічний інституціоналізм і “нова економічна соціологія” як напрями дослідження проблем економіки // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 62-68.

⁵ Commons J.R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648-657.

⁶ North D. Institutions // Journal of Economic Perspectives. – 1991, Winter. – Vol. 5. – N 1. – P. 97-112.

3) механізм примусу (enforcement), що забезпечує виконання правила¹.

Інститути характеризуються такою сукупністю основних параметрів: метою існування (призначенням даних правил); сферою застосування; функціональним наповненням; динамічністю в часі; витратністю функціонування; мірою підпорядкованості та ступінню взаємодії між інститутами різних рівнів (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Характерні ознаки становлення і визнання інституту

Інституціональна матриця має багаторівневий характер, охоплюючи інституціональне середовище та інституціональні угоди, а також

¹ Вольчик В.В. Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики) // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1, № 1. – С. 126-134.

інституційні сектори та інституційні одиниці. Разом із тим потрібно розрізняти інститути й організації, хоча в інституціоналізмі розглядаються як одні, так і інші. За трактуванням Д. Норта, якщо інститути – “правила гри”, то організації є “гравцями”, які являють собою групи індивідумів, залучених до цільової діяльності. Обмеження, що накладаються інституціональною структурою (разом з іншими обмеженнями), визначають безліч можливостей і, відповідно, типів організацій, які можуть бути створені¹.

Щодо визначень облікових інститутів, то в економічній літературі принципів особливостей немає. В. Жук визначає інститут бухгалтерського обліку як такий, що забезпечує взаєморозуміння бізнесу національного і світового соціально-економічного простору². Облікові інститути не належать до класично соціальних інститутів. За структурно-функціональним наповненням облікові інститути є особливими конструкціями з характерними лише для них специфічними властивостями.

Складність визначення межі інституціональної матриці управлінського обліку полягає в тому, що у транзитивній економіці облікові інститути не задані історично. Ринкові трансформації зумовили посилену увагу до формування облікових інститутів у перехідних економічних системах (інституціоналізації), що визначає актуальність дослідження цього процесу на принципах системного аналізу.

Інституціоналізація національної економіки й облікової системи на локальному рівні (як її складової) може бути охарактеризована як процес становлення та функціонування мережі соціальних, економічних та облікових інститутів та взаємопов'язаних з ними інституцій, функціями яких є структурування взаємовідносин між економічними суб'єктами на площині інформаційного поля, узгодження їхніх агентських інтересів, а також обмеження, що формують мотиваційні та поведінкові механізми учасників управлінського процесу.

Інституціональна матриця складається з павутиння взаємозалежних інститутів і зумовлених ними політичних та економічних організацій, які характеризуються наростаючою віддачею³. За ширшим визначенням, інституціональна матриця – стала, історично сформована система базових

¹ Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6-17.

² Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета: [монография] / В.Н. Жук. – К.: «Аграрна наука», 2013. – 408 с.

³ North D. Institutions // Journal of Economic Perspectives. – 1991, Winter. – Vol. 5. – N 1. – P. 97-112.

інститутів, які регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної¹.

Для характеристики сукупності інститутів в економічній літературі використовуються різні інституціональні терміни: система, матриця, поле. По суті, Д. Норт використовує ці терміни як синоніми^{2,3}, проте, на нашу думку, все ж пріоритетнішим є термін “інституціональна матриця” як такий, що характеризує як сукупність інститутів та інституціональних умов (які формують інституціональне середовище), так і рамки функціонування економіки й суспільства.

Враховуючи специфіку управлінського обліку як процесу пошуку, переробки і представлення інформації для потреб менеджменту, доцільно, на нашу думку, введення в науковий категорійний апарат поняття «інституціональна матриця управлінського обліку». Інституціональна матриця управлінського обліку може бути визначена нами як сукупність інститутів та організаційних інституцій, які забезпечують і регламентують функціонування управлінського обліку та його структурних складових з урахуванням їхньої специфіки, а також сприяють удосконаленню трансформації інформаційних потоків у напрямку зростання їх ефективності. Інституціональна матриця управлінського обліку, з одного боку, має внутрішнє наповнення; з іншого – визначає, окреслює зовнішні рамки щодо функціонування облікової системи загалом. Інституціональну матрицю управлінського обліку структурно формують: 1) інститути у широкому розумінні; 2) сукупність агентських відносин; 3) організації та структурні інституції; 4) система зв'язків і взаємодій із зовнішнім (по відношенню до суб'єкта господарювання як автономної одиниці) інституціональним середовищем.

Широта інституціональних підходів зумовлює необхідність класифікації інститутів. Так, інституціоналісти оперують категоріями базових інститутів і периферії інституціональної системи³. З погляду об'єктивістської парадигми і системного підходу, при якому дослідження спрямовані на виявлення інституціональної структури, що визначає характер і спрямованість взаємодії соціальних груп або факторів, виявлення стабільної складової інститутів, С. Кірдіна трактує інститути як базові (глибинні, історично стійкі соціальні відносини, що постійно

¹ Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.

² Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6-17.

³ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. – М.: Начала, 1997. – 180 с.

відтворюються) та комплементарні (що носять допоміжний характер, забезпечуючи стійкість інституціонального середовища в тій або іншій сфері суспільства)¹. При цьому, інституціональні форми допоміжних інститутів гнучкі та функціонують без просторово-часових обмежень, однак у межах базових інститутів. Така концепція основана на категорії інституціонального ядра. Цей поділ актуальний з погляду ранжування інститутів за їхнім впливом на процес інституціональної трансформації облікової системи.

Стосовно того, які саме інститути належать до базових (ядра економічної системи), то в середовищі вчених немає одностайності. Так, В. Савчук і В. Якубенко окреслюють коло базисних економічних інститутів категоріями власності, влади, управління, праці², що досить широко та по суті знаходиться за межами концепцій інституціоналізму. У вузькому трактуванні А. Ткач до базисних відносить інститути власності й трансакційних витрат, проте трансакційні витрати варто розглядати скоріше як наслідок відсутності чи недостатньої дієвості відповідних інститутів (покликаних зменшувати трансакційні витрати), ніж як окремий інститут.

З огляду матричного підходу до базових інститутів управлінського обліку необхідно віднести інститути: 1) власності; 2) агентських відносин; 3) влади; 4) організації виробництва; 5) корпоративної культури; 6) опортуністичної поведінки; 7) морально-етичної громадської думки; 8) ринку (табл. 1.5). Саме на трансформацію цих інститутів має бути спрямована першочергова увага при формуванні нової парадигми і методології управлінського обліку.

Окрім того, у систему базових інститутів, на думку А. Гриценко, яку ми поділяємо, доцільно введення категорії інституціональної динаміки: формування правил, норм, процедур інституціональних змін, готовності до них суб'єктів, тобто правил зміни правил³. Цю тезу варто вважати розвитком теорії інституціональних змін Д. Норта. Для транзитивної економіки важливе значення має процес становлення інститутів. У авторському баченні до класифікації інститутів разом із базовими та доповнювальними (підтримуючими) слід додати первинні та похідні. Розгляд цього питання важливий з погляду визначення “первинності”

¹ Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.

² Савчук В.С., Якубенко В.Д. Базисні економічні інститути і напрями аналізу їх парних взаємозв'язків // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 49-63.

³ Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 94-116.

інститутів, закладання яких є основою наступного становлення інститутів “похідних”.

Таблиця 1.5

Інституціональна матриця управлінського обліку

Ознаки формування інституціональної матриці	Внутрішні регулятори	Зовнішні регулятори
Формальні	Інститут агентських відносин Інститут організації виробництва	Інститут влади Інститут власності
Неформальні	Інститут корпоративної культури Інституції опортуністичної поведінки	Інститут морально-етичної громадської думки Інститут ринку

Становлення інститутів (інституціоналізація) перехідних економік зумовлює постановку питання про інституціональну архітектуру, яку А. Гриценко визначає як глибинну інституційну структуру, будівельне мистецтво і загальний естетичний план побудови інститутів¹, тобто охоплюючи і структуру інститутів, і процес їхньої побудови. Зрозуміло, що в ході інституціональної трансформації економіки первинними мають бути базові інститути ринку.

До похідних (допоміжних, підтримуючих) інститутів, які сформувалися або повинні були сформуватися на основі базових інститутів ринку, на нашу думку, варто віднести інститути: підприємництва, форм господарювання, конкуренції, ціноутворення, фінансово-кредитний. Саме такі інститути є вирішальними при організації управлінського обліку як інформаційної структури зі специфічними ознаками.

Наявність неформальних інститутів, які на сьогодні здебільшого є наслідком впливу попередньої суспільної формації, гальмує побудову повноцінного механізму управлінського обліку. Даються взнаки застарілі форми колективної відповідальності, а відповідно, і свідомості, що зумовлюють складність формування нових ринкових поглядів у свідомості суб'єктів різних рівнів економічної системи. На нашу думку, в становленні

¹ Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 94-116.

управлінського обліку як інформаційної основи менеджменту визначальну роль відіграє як становлення формальних інститутів, так і врахування їхніх неформальних складових.

До формальних інститутів (табл. 1) управлінського обліку галузевого аграрного спрямування можуть бути віднесені: інститут власності; інститут влади (державного регулювання); інститут нормативно-правового забезпечення; інституції аграрного підприємництва (сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства та інші форми); інституції аграрного ринку; інститут агентських відносин, включаючи «гіньові» контракти; інституції економічної, екологічної та соціальної інфраструктури на селі.

До неформальних інститутів можуть бути віднесені селянські національні традиції, звичаї, моральні установки, стереотипи, психологічні особливості поведінки селян та ін. Особливе місце займає інститут довіри та соціальної відповідальності, на якому базуються економічні відносини.

З позицій інституціоналізму поведінку індивіда визначають як неформальні норми (звичаї, стереотипи, традиції), так і формальні правила (конституція, закони, нормативні умови, права тощо), які і становлять інституціональне середовище. Зміна неформальних норм не відбувається миттєво, потрібен триваліший час, і це варто враховувати при проведенні економічних трансформацій.

За словами Д. Норта, хоча офіційні правила можуть змінитися за одну ніч внаслідок політичних або юридичних рішень, неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями й кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики. Ці культурні обмеження не лише пов'язують минуле із сучасним і майбутнім, але дають нам ключ до пояснення шляху історичної зміни¹.

Неформальні норми мають локальний характер – їхнє виконання засноване на такому соціальному каноні, як особиста репутація. Як зазначає А. Нестеренко, інститути формують зв'язки між людьми, стирають відмінності в індивідуальній поведінці та, що найголовніше, роблять поведінку індивіда зрозумілою та передбачуваною для інших. Підкреслимо, що проблема неокласичних моделей полягає саме в недооцінці неформальних обмежень “правил гри”, які визначають інституціональне середовище в цілому.

Разом із поділом інститутів на формальні й неформальні вони також

¹ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки/ Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198 с.

поділяються на штучні й природні. Природні інститути виникають, коли їм не передував план, вони є “автоматичною” реакцією на зміни (“органічні” за К. Менгером); штучні інститути – установлені свідомо (“прагматичні” за Менгером). Саме в умовах трансформацій відбувається зміна наявних і формування нових штучних і природних інститутів. Виходячи з методології Ф. Хайєка, вважаємо за можливе додати до вказаної класифікації й спонтанні інститути – результат людської дії, але не виконання якогось людського задуму. Для адекватного розвитку інститутів в обліковій системі на сучасному етапі ще не сформовані умови – як зовнішні (насамперед державного спрямування), так і внутрішні (зокрема, психології економічних агентів).

Оскільки існують ефективні та неефективні інститути (співвідношенням між якими саме і визначається реальне економічне середовище), свідоме формування нового інституту має відбуватися як своєрідна інновація. Доцільним є впровадження тільки прогресивних інститутів, що мають функціонувати ефективно і забезпечувати відповідну діяльність суб’єктів сфери впливу даного інституту.

Розглядаючи інституціональні аспекти процесу глобалізації економіки, М. Медведєв поділяє інститути на вертикальні (функціональні) та горизонтальні (територіальні) структури¹, проте, з методологічної точки зору, інститути завжди функціональні: якщо вони існують – значить, повинні функціонувати.

Перелік можливих напрямів класифікації інститутів вказаними складовими не обмежується. Зокрема, з погляду адаптованості до нових умов і змін, інститути можна поділити на жорсткі та гнучкі. Жорсткі інститути відносно сталі – їхня зміна (у звичайних умовах) вимагає тривалого часу; для гнучких – характерна швидка адаптація до зміни характеру впливу зовнішніх факторів. Здатність інститутів змінюватися (інституціональна еластичність) відіграє важливу роль під час аналізу інституціональної динаміки перетворень. Перехідна економіка характеризується трансформацією обох типів інститутів. При цьому зміни самих інститутів можуть відбуватися як революційним, так і еволюційним шляхом. Найважливіший принцип інституціонального розвитку – забезпечення достатньої різноманітності інституціональних форм (з урахуванням їхніх порівняльних переваг) як основи ефективного реформування облікової системи.

¹ Медведєв М. Глобализация экономики: тенденции и противоречия // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 2. – С. 3-10.

Сукупність інститутів формує інституціональну матрицю управлінського обліку, яка, однак, може мати різне структурно-функціональне наповнення. Для характеристики співвідношення між базовими і допоміжними інститутами різних типів пропонуємо використання категорії «базове інституціональне співвідношення», яке по суті і є «логічною формулою» інституціональної матриці. Наприклад, для характеристики облікової системи в цілому використовується співвідношення між інститутами агентських відносин та національних культурних стереотипів, інститутами організації виробництва і влади.

Згідно з концепцією інституціоналізму, оцінка економічних факторів здійснюється залежно від середовища, в якому вони функціонують. Під інституціональним середовищем розуміється законодавчо-нормативна база, створювані на її основі інституціональні структури, а також соціально-економічні механізми їхнього функціонування. Механізм дотримання встановлених правил є елементом інституціональної структури суспільства внаслідок того, що правила та норми виконують функцію обмежень, звичайно, якщо вони діючі, функціонуючі, тобто сприймаються суспільством. У цьому контексті ми константуємо нерозвиненість інституту управлінського обліку, оскільки, законодавчо-нормативна база трансформацій, яка покликана забезпечити формування інституціонального середовища для становлення національного інституту управлінського обліку, відстає від вимог часу. Як наслідок, обмежується розвиток методології і формування сталої парадигми інституту управлінського обліку, залишається низькою ефективність його функціонування, що є сприятливим для тіньових відносин.

Сучасний етап розвитку інституціонального середовища в Україні, на наш погляд, характеризується трьома складовими: 1) незавершеністю становлення та формування інститутів ринку; 2) функціонуванням квазіринкових (неефективних, але стійких) інститутів, утворених у перші трансформаційні роки на непідготовленому соціально-економічному ґрунті національної економіки; 3) відсутністю умов для змін неформальних інститутів у напрямку сприйняття здійснюваних суспільних перетворень.

Одне із провідних місць у ринковій економіці займає інститут власності, який є базовим, ядром інституціональної матриці. Інститут власності виступає як поєднання різних її форм. Водночас у світі спостерігається загальна тенденція трансформації власності від індивідуально-приватної до партнерсько-приватної та акціонерної організаційно-правової форми. До цього додаються різноманітні форми господарювання, що утворює змішану множину форм із переважанням

приватної основи.

У західній економічній літературі питання власності обговорюється значно менше, що зумовлено історичною визначеністю приватної власності, яка сприймається як даність. Воно і не дивно, враховуючи умови усталеної ринкової економіки з багаторічними традиціями приватної власності. «Не власність на знаряддя виробництва істотна для держави», – зауважував Дж. Кейнс¹. Немає принципової різниці, хто вклав гроші в бізнес, є інвестором – держава, юридична або фізична (приватна) особа. Особливість може проявлятися у тому, як власник буде здійснювати управління, тобто реалізовувати свої інтереси. Це також (як засвідчують, зокрема, й наші дослідження) буде залежати від форми організації бізнесу, господарювання, організаційно-правової форми та інших факторів.

Визначальним є двоїстий характер інституту власності в перехідному періоді: з одного боку, сам інститут перебуває у процесі трансформування, з іншого – інститут власності здійснює значний вплив на хід реформування аграрного сектора та його облікової системи, зокрема.

Аналізуючи інститут контрактних угод, зазначимо, що не менш важливою та складною є проблема низького рівня виконання договорів між аграрним сектором економіки й зовнішнім середовищем, зумовлена, здебільшого, опортуністичною поведінкою контрагентів. На сьогодні не створені інституціональні умови недопущення викривлень і зловживань стосовно агросфери. Це також сприяє частому перекрученню або нерозумінню суті аграрної трансформації та її складових. Тим часом неформальні інститути та їх вплив зумовлюють нераціональну (з погляду максимізації результатів) поведінку селян, які продовжують обробляти землю й вирощувати худобу з почуття споконвічної відповідальності перед землею-годувальницею, за звичкою і на основі традиційного працелюбства в ситуації, коли реалізація частини сільськогосподарської продукції є явно (наперед) збиткова. Це цілком відповідає теорії обмеженої (неповної) раціональності Г. Саймона. Якщо ринок формує ціннісно-цільові мотивації, визначаючи тактичні й стратегічні рішення, то економічна поведінка окремих сільських домогосподарств частково може розглядатися як ірраціональний за своєю природою феномен несвідомого, що сформувався під впливом різноспрямованих інституціональних факторів. Звісно, мотивація до праці може бути різною, зокрема – задоволення різних потреб, а не лише моральна відповідальність. Крім того, для

¹ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 496 с.

сільськогосподарських підприємств офіційна збитковість частково компенсується тіньовими схемами. Інститут управлінського обліку повинен визначити основні стереотипи соціальної відповідальності власників аграрного капіталу і соціального захисту сільських територій, традиційних для України. Найбільш вагомими є трансакційні витрати в аграрному бізнесі.

Наявність трансакційних витрат знижує ефективність функціонування інституту контрактних угод, тому з інституціонального погляду основна функція облікових інститутів, що визначають взаємодії між економічними агентами, – це зниження трансакційних витрат. Разом із доцільністю зменшення трансакційних витрат на рівні суспільства в цілому докладають зусиль для їхнього зменшення й окремі агенти.

Важливе значення має вимір трансакційних витрат. Тут виникають певні методологічні труднощі. По-перше, у Системі національних рахунків (СНР) не передбачений облік цих витрат на рівні окремих економічних суб'єктів. По-друге, часто загальний вимір трансакційних витрат ототожнюють з обсягами та часткою трансакційного сектора економіки, що, на нашу думку, некоректно, оскільки трансакційний сектор в інституціональному розумінні значно ширший (охоплює більше видів економічної діяльності), ніж перелік трансакцій, які зумовлюють відповідні витрати, що відносяться переважно більшістю вчених до трансакційних. Тож розміри трансакційного сектора значно більші, ніж сумарні трансакційні витрати. Також варто враховувати, що функціонування трансакційного сектора охоплює обслуговування фізичних осіб і домогосподарств, не пов'язаних із підприємницькою діяльністю.

Відмінності інституціональних змін проявляються, наприклад, ще й у тому, що у західному суспільстві переважна більшість інститутів розглядаються як корисні, як такі, що діють в автоматичному режимі; водночас у пострадянських країнах йдеться про неефективні, квазі(псевдо)ринкові інститути, інститути-мутанти, інституціональні конфлікти й “пастки”, блокування й дисфункцію інститутів, трансформаційний спад тощо. За образним висловлюванням Я. Корнаї, найкращим інститутом можна скористатися зовсім не в кращих цілях¹.

До характеристики інституціональних матриць додається здатність (механізми) до самопідтримки, що створює “ефект блокування”

¹ Корнаї Я. Честность и доверие в переходной экономике // Вопросы экономики. – 2003. – № 9. – С. 4-17.

інституціональних змін. Проте у природі інституціональних матриць закладена щораз більша віддача; адаптивні властивості матриці сприяють продуктивній діяльності організацій та розвитку ними знань і навичок. Це означає, що трансформація інститутів у бік підвищення їхньої ефективності та економічного росту – природний, історично зумовлений процес. Однак у керованій формі цей процес відбувається значно швидше, ніж у спонтанній (під дією стихійних сил, спрямованих на максимізацію функції корисності окремих економічних суб'єктів).

Перехід від одного соціально-економічного типу суспільства до іншого не міг бути легким і однозначним. Такий рух буває революційним та еволюційним. Вітчизняна практика характеризується спонтанним зануренням у ринок із головою. В результаті відкритого суспільства не вийшло. “Колапс закритого суспільства не веде автоматично до створення суспільства відкритого. Навпаки, він може призвести до розвалу влади й дезінтеграції суспільства”, – вважає Дж. Сорос¹.

Кожна країна має власну траєкторію розвитку, яку навряд чи можна передбачити на основі узагальнення розвитку інших країн. Існує безліч історичних форм і моделей розвитку, що також самі еволюціонують. За інституціональним трактуванням, політичні, економічні й правові системи суспільств як переплетення взаємозв'язаних формальних правил і неформальних обмежень, які утворюють у сукупності інституціональну матрицю, ведуть економіку кожної країни своїм шляхом, відмінним від шляху розвитку іншої країни². Спільне у них те, що успіху досягають країни з відкритою економікою. За рахунок власної відкритості чи за рахунок інших відкритих країн – також важливе питання, однак політичний аутизм сьогодні неможливий, адже ефект синергізму властивий тільки відкритим системам.

Концепція розвитку управлінського обліку повинна мати орієнтири – чітко визначені інституціональні рамки (інституціональну матрицю). Це сприятиме зменшенню хаотичних коливань при становленні окремих парадигм, які спостерігаються і в кількості наукових шкіл, і в наукових підходах, і в способах свого виявлення. Інституціональні зміни відбуваються під тиском заінтересованих інститутів, з одного боку, і незаінтересованих – з іншого. Сучасний стан облікової системи України визначимо як нестійкий компроміс, зумовлений теперішнім розкладом і

¹ Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою. – К.: Основи, 1999. – 259 с.

² Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. – М.: Начала, 1997. – 180 с.

співвідношенням цих сил. В умовах неусталеного інституціонального середовища можливі й конфлікти між самими інститутами.

Окреслена структура та функціональна наповненість інституціональної матриці управлінського обліку відображає й можливі напрями подальших змін, що визначає вектор розвитку його методології у ринковій системі координат.

1.7. Управлінський облік у вирішенні проблем агентських відносин: реалії та перспективи

Будь-який суб'єкт господарювання (корпорація, компанія, організація, підприємство, фірма) і, відповідно, його обліковий процес може розглядатися з різних точок зору, кожна з яких забезпечує свою власну інтерпретацію. Аналіз індивідуальних дій і поведінки в організації залежить від конкретного розуміння її природи. Теорія агентських відносин (агентська теорія, теорія контрактів) – це ще одна можливість неоінституціонального аналізу, яка використовується для багатьох типів контрактних відносин, існуючих серед менеджменту, власників, кредиторів та інших сторін ринкового середовища.

Появі агентської теорії передують низка праць. Передусім, це дві основні роботи, які описують адміністративну поведінку. Перша, виконана на основі лекцій Ч.Барнарда¹ і вперше видана в 1938 році, характеризувала ідеальних управлінців як раціональних людей. Ідеальний виконавець володів необхідними здібностями, вміннями і навичками для прийняття кращого управлінського рішення, був відданим організації і вірив, що через досягнення цілей організації його особисті цілі будуть також досягнуті. Проте не заперечувалася можливість незначних конфліктів між особистими інтересами керівника та інтересами організації, що проявлялось у відповідних моделях поведінки. Друга - праця Г.Саймона² 1959 року, в якій модель поведінки керівника як раціональної людини замінена людиною, яка володіє «обмеженою раціональністю». Не зважаючи на розбіжності в поглядах на раціональність, і Барнард і Саймон вважали, що особиста думка індивідів не буде робити серйозного впливу

© *Глушкевич Н.В., к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту Луцького НТУ*

¹ Barnard C.I. The functions of the executive [Текст] / C.I. Barnard // Cambridge, MA: Harvard University Press. 2005.

² Воронова Е.А. Неоинституциональный анализ учетного процесса: монография / Е.Ю. Воронова. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. учета, статистики и аудита. – М.: «МГИМО-Университет», 2010. – 230 с.

на їхню поведінку як керівників у певній сфері організаційної діяльності. В агентській теорії поведінка менеджерів починає розглядатися з урахуванням їх власних інтересів.

Другий аспект – питання відокремлення власності від контролю, був розглянутий в працях ряду авторів, таких як А. Сміт, Т. Веблен і інших, зокрема і в праці А. Берлі і Г. Мінза «Сучасна корпорація і приватна власність», яка вийшла в 1932 році і зробила суттєвий вплив на дослідження у сфері бухгалтерського обліку та регулювання звітності, ставши основною для розвитку агентських моделей в обліку. Поєднуючи юридичні та економічні питання, автори висунули провокаційну тезу, що відокремлення функції власності (володіння), яка включає можливість ризику і функції контролю, притаманної менеджменту, створюють умови, в яких професійні менеджери можуть робити дії, спрямовані на завдання шкоди керівнику і досягнення своїх особистих цілей. На їхню думку, однією з умов вирішення такої проблеми є наполеглива потреба в нових і надійних каналах зв'язку з метою захисту інтересів акціонерів, надавши їм можливість оцінювати діяльність керівників як розпорядників ресурсів корпорації¹. Одним із таких каналів і став обліковий процес в частині як фінансового, так і управлінського обліку.

У сучасній економічній літературі теорія агентських відносин — розділ економічної теорії трансакційних витрат. Вона є теоретичною основою для аналізу організаційних форм з погляду агентських відносин (відносин управління поведінкою виконавця).

Агентські відносини виникають, коли певний поручитель делегує деякі права (наприклад, право використання ресурсу) певному агенту, який зобов'язаний згідно з формальним або неформальним контрактом представляти інтереси поручителя в обмін на винагороду.

Агентські відносини (відносини управління поведінкою виконавця) — це контракт, у межах якого один або більше суб'єктів (поручителів, принципалів) привертають (наймають) іншого суб'єкта (виконавця, агента) з метою виконання дій (надання послуг) від їх імені, що припускає делегування виконавцю деяких прав ухвалення рішень².

Для економічних процесів властиві такі агентські відносини: землевласник і орендатор; акціонери і менеджери корпорацій; працівники

¹ Воронова Е.А. Неинституциональный анализ учетного процесса: монография / Е.Ю. Воронова. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. учета, статистики и аудита. – М.: «МГИМО-Университет», 2010. – 230 с.

² Інституціонально-інформаційна економіка - Чухно А.А., П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. – Підручник 2010.

та менеджери у фірмах, які керують трудовим колективом; керівник і виконавець; пацієнти і лікарі; виборці та народні представники у демократичному суспільстві; керівництво галузевих міністерств і директори заводів державної форми власності та ін.

З економічного погляду, принципал — суб'єкт, який встановлює норми, обмеження та правила діяльності. Він розробляє інституціональну матрицю — сукупність основних економічних, соціальних, правових норм для агента, і той має діяти тільки в її межах. Принципал, як саморегулювальний суб'єкт, може здійснювати низку важливих операцій, зокрема: встановлення правил ведення господарської діяльності; контроль за дотриманням правил організації; застосування санкції під час порушення правил і норм; розробка процедури вирішення конфліктних питань між членами організації та певною організацією й іншими суб'єктами; прийняття рішень про внесення змін у чинні правила та норми; створення нових структур і надання їм відповідних повноважень; установлення і застосування заохочень та нагород за дотримання правил, норм і технологій.

Агент — суб'єкт, який унаслідок специфічного власного економічного становища має здійснювати господарську діяльність в межах правил, установлених принципалом. Агент перебуває у відносинах субординації з принципалом, дотримується встановлених норм і правил. У разі відхилення від них до агента застосовують певні санкції¹.

Принципали покладають завдання на агентів, оскільки не мають ні часу, ні можливості, а іноді і бажання, здійснювати це самостійно. Очікується, що агент, виступаючи від імені принципала, буде діяти в його інтересах.

У процесі практичної діяльності конфлікт між інтересами власників і менеджерів поглиблюється унаслідок асиметричності інформації, спричиненої різною інформованістю про поточні справи. Управлінець (агент) перебуває ближче до виробництва, розв'язує його проблеми і має більшу інформацію стосовно становища та справ суб'єктів господарювання. Проте очевидно, що можлива різна поінформованість принципала й агента (вже на користь першого) стосовно стратегії майбутнього розвитку організації.

У той же час, згідно з положенням теорії агентських відносин, принципал і агент, по перше, прагнуть до максимізації власної вигоди, а

¹ Інституціонально-інформаційна економіка - Чухно А.А., П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. — Підручник 2010.

по-друге, їх інтереси не завжди співпадають. Таким чином, неминуче виникає «агентська проблема (проблема агентських відносин)», яка заключається в тому, що агент може діяти не в інтересах принципала, а за його рахунок прагне до збільшення свого власного добробуту або, демонструвати опортуністичну поведінку. Така поведінка агента можлива за умови володіння ним унікальною інформацією, що сприяє його становленню як монополіста. Розуміння своєї інформаційної переваги часто спонукає агента корегувати принципи, дані принципалом, у напрямі збільшення власної вигоди¹.

Опортунізм (просування, задоволення власних інтересів, що досягаються шляхом обману) в теорії агентських відносин існує там, де агенти мають можливість спотворювати інформацію і використання ресурсів для особистого користування². Виникає проблема, пов'язана з загрозою маніпулювання поведінкою принципала з боку агента у процесі виконання ним доручень і розпоряджень угоди. Унаслідок асиметричності інформації та великих витрат, пов'язаних із контролем діяльності агента, можливе введення принципала в оману.

Взагалі, опортуністична поведінка є важливою передумовою, на якій ґрунтується інституціональна теорія. За О. Вільямсоном, прагнення до власного інтересу може призвести навіть до віроломства, включаючи будь-які форми порушення зобов'язань, наприклад, невиконання умов контракту. Індивіди завжди намагаються максимізувати корисність і можуть поводитися опортуністично, приміром, зловживати своїм монопольним становищем щодо якості вироблених благ та їх асортименту, що дає їм змогу отримувати надприбуток¹. Поряд із цим виникають трансакційні витрати, що супроводжують взаємодію економічних агентів.

Тому очевидно, що потрібні додаткові заходи і механізми для вирішення виникаючих проблем, що в особливих умовах, в окремого суб'єкта господарювання. Принципалу необхідно з одного боку, для зближення своїх інтересів з інтересами агента прописувати в трудовому контракті форми стимулювання агента, а, з іншого боку, здійснювати контроль за його діяльністю. Дослідження корпоративного управління у сфері бухгалтерського обліку зводиться до вивчення ролі облікової інформації, як джерела достовірних даних і показників, які підтверджують

¹ Інституціонально-інформаційна економіка - Чухно А.А., П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. – Підручник 2010.

² Воронова Е.А. Неинституциональный анализ учетного процесса: монография / Е.Ю. Воронава. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. учета, статистики и аудита. – М.: «МГИМО-Университет», 2010. – 230 с.

обґрунтованість чинних контрактних відносин. Таким чином, теорія агентських відносин дозволяє більш точно визначити конфлікти інтересів, проблеми заохочення і механізми контролю.

Переважно виділяють два основні напрями теорії агентських відносин:

- позитивна – нематематичне спрямування, основну увагу приділяє проблемі відокремлення власності від управління фірми, передбачає застосування дисциплінарних заходів та форм стимулювання до менеджерів, концентрує увагу на конфліктах принципала і агента та на подальшому аналізі ефективності управлінських механізмів, необхідних для обмеження опортуністичної поведінки агента, розгляд декількох альтернатив контракту;

- теорія «принципал-агент» - математичне спрямування, зосереджена на розробці загальної моделі агентських відносин і виборі найбільш ефективного контракту в умовах постійних змін та ризику.

Отже, теорія агентських відносин розглядає два типи проблем: проблема агентських відносин та проблема розподілу ризику. Перша виникає, коли інтереси принципала і агента не збігаються, друга – коли не співпадає ризик принципала і агента. Разом з тим, проблема агентських відносин ускладнюється в умовах інформаційної асиметрії, тобто коли одна із сторін має інформаційну перевагу над іншою, що є характерним для більшості ділових відносин. Як правило, більш проінформованою стороною є агент, який прямо залучений в повсякденну діяльність суб'єкта господарювання.

Для вирішення проблем агентських відносин агентська теорія з метою максимізації добробуту принципала, спрямована на структурування конфлікту між принципалом і агентом. При цьому внутрішня структура суб'єкта господарювання є сукупністю реальних контрактів (правових) і нереальних, пов'язаних з різними видами агентських витрат, які є частиною трансакційних та інформаційних витрат і мають відображення лише в управлінському обліку. В бухгалтерському обліку дії принципала і агента зводяться до відносин керівника та виконавця.

Взагалі агентські витрати складаються з:

1. Витрат на моніторинг з боку принципала – прямі витрати, які відносяться до моніторингу поведінки агента (методи обліку витрат, система бюджетування, інші методи управління);
2. Обмежувальних витрат з боку агента – стосуються витрат, котрі принципал здійснює щодо агента, з метою гарантування того, що дії агента за витрачання ресурсів не завдадуть шкоди принципалу;

3. Витрат розбіжностей (альтернативних витрат) або втрат – зміна курсу іноземної валюти, еквівалент іноземної валюти, які призвели до отримання негативних результатів для принципала, що виникає в результаті невідповідності дій агента тим діям, які збільшують добробут принципала (втрачені можливості)¹.

Отже, теорія агентських витрат базується в основному на бухгалтерських даних, зокрема інформації управлінського обліку. Так, наприклад, для визначення витрат на моніторинг поведінки виконавця (менеджера) застосовується облікова практика, зокрема фінансова й управлінська звітність та елементи і методи бюджетування. Агенти, з одного боку, наділені повноваженнями, делегованими їм принципалами, і отримують більші можливості для своєї діяльності, а з іншого боку, вони обмежуються правилами ведення бухгалтерського обліку. Обмеження проявляються на різних етапах облікового процесу, який повинен бути організований таким чином, щоб надавати інформацію для оцінки ризику, правильності вибору стратегії і контролю над поведінкою менеджерів. Іншими словами, облікова практика направлена на зменшення агентських витрат, при цьому їх величина практично не піддається точному виміру.

Разом з тим, організаційна діяльність має реальний та контрольний аспекти. Контрольна сфера охоплює спостереження, передачу й обробку інформації, підготовку рішень та їх прийняття. Очевидно, що система управлінського обліку є невід'ємною складовою організаційної контрольної діяльності.

Відповідно до теорії агентських відносин контроль угоди (контракту) може базуватися на огляді змін, які відбуваються на «вході-виході» системи інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Така інформаційна система включає і різні методи управлінського обліку, зокрема бюджетування. Керівники в практиці до виконавців застосовують дисциплінарний ефект бухгалтерського обліку, дії якого проявляються в постійному моніторингу і який завдяки бухгалтерському обліку став можливим.

Інформація управлінського обліку забезпечує застосування довгострокового спостереження там, де вона відображає діяльність підприємства у вигляді бюджетів структурних підрозділів і центрів відповідальності, сприяє організації процесу оперативної звітності через зіставлення індивідуальної фактичної діяльності з запланованою в

¹ Воронова Е.А. Неинституциональный анализ учетного процесса: монография / Е.Ю. Воронава. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. учета, статистики и аудита. – М.: «МГИМО-Университет», 2010. – 230 с.

бюджеті, одного підрозділу з іншим, одного звітного періоду з іншим.

У цілому бюджет є інформаційним забезпеченням процесу прийняття управлінських рішень. Бюджетування може використовуватися принципалом (керівником) для кращого розуміння планів агента (виконавця), контролю за їх діяльністю і, відповідно, обмеження дій виконавця. Прозорість процесу бюджетування є важливим елементом підзвітності виконавця, який сприяє зниженню інформаційної асиметрії.

Бюджет - кількісне вираження взаємозалежних планів діяльності підприємства в натуральних і грошових вимірниках. Іншими словами, бюджет є контрактом, в якому основна увага надається показникам, внаслідок чого і виникають наслідки поведінки керівника та виконавця. Бюджетування є процесом складання бюджетів.

На початку періоду, на який розроблений бюджет, він є певним планом (еталоном), після його завершення стає засобом контролю та оцінки досягнутих результатів для підвищення ефективності управління в майбутньому.

Основними завданнями бюджетування є:

- планування результатів фінансово-господарської діяльності на різних її етапах та рівнях управління;
- забезпечення керівників управління необхідною інформацією для прийняття поточних і перспективних управлінських рішень;
- оперативне виявлення недоліків (відхилень) у господарських процесах підприємства та внесення відповідних коригувань;
- можливість вибору кращих варіантів дій та їх порівняння;
- контроль та оцінка діяльності керівників і результатів роботи центрів відповідальності та підприємства загалом.

Походження бюджетування пов'язують з виникненням у період пізнього середньовіччя камеральної бухгалтерії, основна мета якої полягала у визначенні ходу виробництва та кінцевих результатів на підставі попередньо складеного кошторису (бюджету), що в результаті забезпечило б легкість контролю¹.

Ефективна організація планування на підприємстві є формуванням цілісної системи, що містить такі види планування:

- стратегічне - пов'язане з досягненням довгострокових цілей і реалізацією глобальних напрямків розвитку. При розробці стратегічного плану керівництво підприємства укрупненими блоками прописує загальну

¹ Бутинець Ф.Ф. та ін. Бухгалтерський управлінський облік, 3-тє вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП. "Рута", – 2005. – 480 с.

концепцію бізнесу і програму дій на майбутнє. Завдання стратегічного планування – обґрунтувати фінансову прийнятність управлінських рішень, пов'язаних із виконанням стратегічних завдань;

- бізнес-планування - відбувається деталізація і формалізація стратегічного плану. Бізнес-планування пов'язане з використанням ресурсів підприємства для виробництва і продажу товарів з метою вирішення стратегічних завдань. Бізнес-планування задіює такі блоки, як маркетинг, логістика, структура та ресурси підприємства;

- бюджетування - деталізує фінансову частину бізнес-плану, що покликана забезпечити такий потік ресурсів, який створить прийнятний рівень витрат для одержання достатнього рівня прибутку.

Три види планів мають чітко узгоджуватися між собою і бути співпідпорядкованими: ґрунтуючись на довгострокових стратегічних цілях і місії підприємства, розробляється бізнес-план, що є інструментом досягнення цих цілей, і далі в процесі бюджетування створюється система детальних планів з організацією системи координації та контролю їхнього виконання, орієнтована на бізнес-план¹.

За допомогою бюджетів керівництво підприємства може приймати та прогнозувати поточні і стратегічні управлінські рішення і, відповідно, впливати на зміну фінансових результатів за рахунок внесення відповідних коригувань у складові (етапи) технічних процесів виробництва і реалізації продукції (р., п.). Несприятливі ситуації потрібно передбачати ще до їх виникнення і знаходити шляхи запобігання та мінімізації їх негативних наслідків. Варто зауважити, що можливість вчасного реагування на уникнення негативних наслідків і поліпшення загальних результатів залежать від частоти складання бюджетів. Так, слушну думку висловив Р. Акофф: “Мудрість – це здатність передбачати віддалені наслідки дій, які здійснюються, готовність пожертвувати тимчасовою вигодою заради більших благ у майбутньому та вміння керувати тим, що піддається керуванню, і не засмучуватися через те, що не кероване”². Від результатів бюджетного планування залежать майбутні результати роботи підприємства, тобто рішення впливає на результат.

Бюджетування є інструментом управління, а отже, і планування та контролю.

Планування – це процес завчасного прийняття та оцінки

¹ Ковтун С. Бюджетирование на современном предприятии или как эффективно управлять финансами. – Х., 2005. – 340 с.

² Наконечний Т.С. Про планування сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах // Економіка АПК. – 2002. – №12. – С. 84–89.

взаємопов'язаної сукупності рішень у ситуації, коли допускається, що бажаний стан у майбутньому навряд чи настане, якщо не вжити спеціальних заходів, і що, вживши відповідні заходи, можна збільшити ймовірність благополучного результату.

Планування передбачає розробку і вибір цільових напрямків діяльності та визначення шляхів найефективнішого їх досягнення за визначений проміжок часу. Будь-яке планування є результатом поставленої мети, яка досягається за умов раціонального використання ресурсів у визначений на те час. У діяльності підприємства план є певним орієнтиром, якого воно прагне досягти з часом. Так, при плануванні на практиці адміністрація часто використовує метод О.В. Суворова (1729–1800). Він учив: “Вибери того, хто йде попереду. Дожени. Пережени. Знайди ще такого, що йде попереду. Дожени. Обжени. І так постійно”. При цьому “...орієнтиром може бути вибрана якась інша фірма, що діє на тих же ринках або в тій же сфері діяльності, але з якою компанія прямо не конкурує. Досягнення таких “компаній-орієнтирів” вибираються як цілі діяльності “фірм-послідовників”¹.

Отже, бюджетування є частиною загального управлінського планування, прийняття рішень і контролю. Таким чином, бюджети включають в себе наслідки прийняття відповідних рішень, і оскільки рішення враховують взаємозв'язки в середині організації, то і бюджети включають вплив цих взаємозв'язків, в тому числі і агентських відносин.

Рівень складності і деталізація бюджетів повинні виходити із розміру суб'єкта господарювання, а також із важливості такого бюджету в ньому. Це передбачає наявність визначеної структури центрів відповідальності, кожен з яких відповідає за визначений рівень деталізації в межах загального бюджету. При цьому, необхідним є аналіз «витрати-доходи», який базується на раціональному розрахунку і зіставленні отриманих результатів.

У цілому процес підготовки бюджетів є важливим в силу таких причин:

- 1) важливим завданням бюджетування є координація різних і взаємопов'язаних аспектів прийняття рішень, що дозволяє забезпечити відповідність потреб керівника з можливостями виконавця у процесі досягнення цілей;
- 2) складання бюджетів сприяє процесу комунікації між нижчими і

¹ Апчорч. А. Управленческий учет: принципы и практика: пер. с англ./Под. ред. Я.В. Соколова, И.А.Смирновой. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 952 с.

вищими рівнями управління – бюджетні процедури дозволяють забезпечувати інформацією користувачів і виконавців у різних сегментах відповідальності (географічних, функціональних);

3) бюджет є основою для виміру і оцінки ефективності роботи виконавця і компенсацій, забезпечуючи відповідні стимули – виконавці відповідають за показники своєї роботи, при цьому бюджети дозволяють здійснювати аналіз відхилень фактичних даних від запланованих;

4) бюджетування становить взаємозв'язок керівництва і дій – при схваленні бюджету подається сигнал виконавцю для належного виконання визначених дій;

5) бюджетування дозволяє оперувати майбутніми операціями, що дозволяє знизити ризик – надлишок або дефіцит ресурсів, розмір доходів і витрат, величина фінансових результатів (погляд у майбутнє).

Бюджетне планування і контроль – це система заходів, спрямована на розробку бюджетів на основі планування із визначенням цілей і дій на їх досягнення та контролю за відхиленнями бюджетних та фактичних витрат і доходів (контроль з оберненим зв'язком), а також бюджетних показників із встановленими підприємством цілями (контроль із прямим зв'язком). Система бюджетів дозволяє наперед оцінити ефективність управлінських рішень, оптимальним шляхом розподілити наявні ресурси, визначити шляхи розвитку підприємства й уникнути кризової ситуації.

Існує два аспекти бюджетного планування і контролю:

1) розробка і затвердження бюджетів;

2) контроль за впровадженням і використанням бюджетів відповідно до цілей підприємства чи організації.

Перший аспект стосується механізму підготовки бюджетів. Другий розглядає, як конкретні суб'єкти в межах підприємства чи організації реагують на бюджетну систему. Використання бюджетів для здійснення контролю, оцінки ефективності, зв'язків і заохочення координації передбачає, що бюджетне планування і контроль є сферою людської діяльності, яке вимагає жорсткого аспекту поведінки, і успіх або невдача бюджетування залежать від того, наскільки ретельно керівництво бере до уваги значення поведінки.

Бюджетний комітет – це робочий керівний орган системою заходів бюджетного планування і контролю, завданням якого є підвищення рівня координації діяльності служб управління, а функціями – здійснення загального керівництва процесом бюджетування, розробка його методичного забезпечення і бюджетного регламенту, узагальнення даних окремих видів бюджетів, підготовка спільно з відповідними

функціональними підрозділами проекту бюджету і представлення його на затвердження вищому органу управління підприємством, прийняття рішень про внесення змін до поточних бюджетів за центрами відповідальності, координація заходів щодо виконання управлінських рішень.

Бюджетний регламент – це затверджена процедура розробки бюджету, що включає зведення положень про основні бюджети (про зведений бюджет, бюджети продажів, виробництва, запасів, витрат, доходів, грошового потоку тощо), про порядок обміну інформацією між функціональними підрозділами, контролю й оцінки виконання бюджету, стимулювання і мотивації. Бюджетний регламент надає процесу бюджетування системності, забезпечує включення у цей процес всіх підрозділів підприємства і спрямовує його на досягнення мети підприємства.

Бюджетний комітет є основою організаційного забезпечення процесу бюджетування, яка включає:

- 1) центри відповідальності, в розрізі яких передбачається формувати бюджети;
- 2) номенклатуру продукції, яка плануватиметься при розробці бюджетів продажів і виробництва;
- 3) номенклатуру витрат за різними ознаками групування, перш за все, перелік витрат, котрі відносяться до змінних і постійних, прямих і непрямих, виробничих і накладних тощо;
- 4) формат бюджетування, під яким розуміються терміни бюджетування і функціональний склад бюджетів;
- 5) перелік запланованих ресурсів, який залежить від заданого ступеня деталізації;
- 6) елементи фонду оплати праці, які планують з різним ступенем деталізації: як фонд оплати праці в цілому та у розрізі основної і додаткової частин, окладів і тарифних ставок, відрядного виробітку, різних видів доплат, премій тощо;
- 7) планування продажів і грошових надходжень у розрізі окремих груп споживачів;
- 8) планування закупівлі сировини і матеріалів, що комплектують у розрізі окремих складів;
- 9) систему внутрішнього споживання готової продукції¹.

¹ Інституціонально-інформаційна економіка - Чухно А.А., П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. – Підручник 2010.

Загалом бюджетування можна розглядати як процес планування руху грошових потоків при формуванні результатів роботи суб'єкта господарювання та як своєрідну технологію, що дозволить на основі сценаріїв подій сформуванати набір альтернативних варіантів управлінських рішень та вибору одного з них.

Бюджетування дозволяє оцінити як загальну картину стану підприємства, так і технологічні особливості виробництва, види продукції, собівартість виготовленої продукції, відповідно до яких буде вестися управлінський облік та проводитися аналіз відхилень, контролюватимуться норми витрачання ресурсів і грошові кошти. Інакше кажучи, бюджети охоплюють всі господарські процеси підприємства, зокрема постачання, виробництво, реалізацію продукції, управління фінансовими потоками тощо.

Бюджетування через систему бюджетів дозволяє визначити ключові проблеми суб'єктів господарської діяльності ще до одержання фактичних результатів та завчасно підготуватися до них. З цього приводу Р. Хизрич та М. Пітерс висловили думку, що найпоширенішою причиною банкрутств є не брак коштів, а нездатність підприємства правильно спланувати свою діяльність¹.

Всі бюджети поділяють на генеральний (операційні та фінансові) і часткові, що є складовими операційних. Крім того, залежно від умов їх виникнення виділяють статичні, гнучкі та спеціальні бюджети.

Система бюджетування включає такі види бюджетів:

- поточні (операційні, оперативні) бюджети (бюджет реалізації, бюджет виробництва, бюджет запасів, бюджети прямих витрат, бюджет загальноновиробничих витрат, бюджет собівартості виготовленої та реалізованої продукції, бюджети адміністративних витрат, витрат на збут та інших витрат, бюджет фінансових результатів);
- фінансові бюджети (бюджетний Баланс, бюджет грошових коштів, бюджет капітальних вкладень).

Управлінський облік на підприємстві ведеться за центрами відповідальності, що сприяє покращенню управління діяльністю підрозділів підприємства та удосконаленню системи внутрішньої звітності. Діяльність центра відповідальності планується і контролюється через систему ключових показників. Організація процесу бюджетування за центрами відповідальності виконує дві функції – інформаційну та функцію

¹ Хизрич Р., Пітерс М. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха: Вып. 2: Создание и развитие собственного предприятия / Пер. с англ.: общ. ред. В.С. Загашвили. – М.: Прогресс, – 1992.

контролю. З одного боку, вона відіграє роль своєрідної сигнальної системи, оскільки дозволяє оперативно слідувати за процесом досягнення центрами відповідальності цільових показників і тим самим задовольняти інформаційні потреби вищого керівництва. З іншого боку, бюджети дозволяють оцінювати результати діяльності керівників центрів відповідальності, і таким чином виконують контрольну функцію. Тому, завдання обліку за центрами відповідальності слід реалізувати через систему операційних бюджетів по кожному центру (сегменту), керівник якого відповідає за показники, які може контролювати та на які може впливати, тобто у процесі бюджетування витрати поділяються на контрольовані і неkontrolьовані.

Безпосередньо результати роботи центрів відповідальності повинні періодично відображатися у звітах про виконання бюджетів, що можуть виступати частиною сегментної звітності. У такій звітності фіксуються відхилення, відповідно, можна простежити результати поведінки виконавця (виявити проблемні питання агентських відносин).

Особливу увагу в процесі бюджетування слід приділяти оперативному бюджетуванню – це тактичні плани, що прямо пов'язані з досягненням цілей підприємства; вони є короткотерміновими планами, сформульованими у вигляді річних чи квартальних бюджетів.

Основне завдання оперативного бюджетування – вирішувати в короткотерміновому періоді, що в загальному вигляді зводитиметься до вибору альтернатив, що вигідніше для підприємства з позицій отримання максимальної вигоди, грошової віддачі за рахунок оптимального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, що забезпечить найвищий результат виробництва.

Саме при оперативному бюджетуванні застосовуються прийоми та елементи методу бухгалтерського обліку (документообіг; інвентаризація; рахунки; оцінка і калькуляція об'єктів обліку; класифікація, аналіз і контроль об'єктів обліку; внутрішня звітність), що ще раз засвідчує необхідність застосування управлінського обліку в системі управління підприємством.

Для досягнення ефективного бюджетування в практичній діяльності повинна бути встановлена методика розробки і прийняття бюджетів та визначена послідовність їх складання.

Процес реалізації бюджетування на підприємстві складається зі взаємопов'язаних етапів, а саме:

- 1) визначення показників, які будуть використовуватися в бюджетах;

2) розробка бюджетів у розрізі структурних підрозділів та підприємства в цілому;

3) внесення можливих змін у бюджети при появі нової ситуації (проблеми, варіанта) та коригувань на основі запропонованих виправлень;

4) формування зведених бюджетів.

Бюджети можуть мати різні види і форми, при цьому основними вимогами до них є простота, компактність, зрозумілість і багатоваріантність. Види та форми бюджетів залежать насамперед від мети їх складання, особливостей діяльності підприємства та структури апарату управління.

Конкретну форму бюджету обирає його виконавець, виходячи з того, що інформація, представлена в бюджеті, повинна бути повною і достовірною для її користувача, але надлишок інформації знижує точність даних, а її недостача призводить до нерозуміння його суті.

При складанні зведеного бюджету враховуються позитивні і негативні результати місячного (квартального) бюджету та можливість їх передбачення і уникнення. Уже в процесі виконання бюджету порядок зміни кінцевих його показників реалізується через оперативні бюджети, що враховують усі фактичні (прогнозні) фактори впливу на загальний фінансовий результат підприємства, тобто від зміни будь-якого показника оперативного бюджету або вибору найоптимальнішого варіанта управлінського рішення залежить результат операційних бюджетів, а відповідно і фінансових, на основі яких можна оцінити (передбачити) діяльність окремих центрів відповідальності та підприємства в цілому за найефективніших умов поєднання різних факторів їх впливу.

Крім операційних та фінансових бюджетів, у разі необхідності варто використовувати спеціальні бюджети, які залежать від поставлених завдань і до складу яких можуть входити:

- додатковий бюджет – складається для операцій (їх зміни), які не включені у загальний бюджет (визначення матеріальних, трудових та фінансових ресурсів для здійснення відповідних заходів);

- гнучкий бюджет – складається для декількох рівнів діяльності з метою вибору найкращого;

- прирістний бюджет – складається на основі індексації даних попередніх бюджетів;

- незвичайний (специфічний) бюджет – складається при плануванні специфічних умов виробництва і реалізації (перевищення собівартості над ціною; високі обсяги виробництва і реалізації тощо).

На рис. 1.3 представлено загальну схему організації процесу

бюджетування в управлінському обліку та прийняття на його основі управлінських рішень.

При організації бюджетування необхідно визначитися із відповідною методикою складання бюджетів, вибір якої залежить від специфіки роботи підприємства і стратегії його розвитку. При розробці операційних і фінансових бюджетів можна використовувати такі варіанти:

- щоразу бюджетування починати із так званого “нового листа”, при цьому не враховуватимуться попередні результати діяльності підприємства і бюджетування, що в свою чергу дозволяє уникнути помилок минулих періодів;
- використовувати при бюджетуванні на поточний період дані попередніх періодів із відповідним їх коригуванням залежно від технології виробництва та перспектив діяльності підприємства в майбутньому бюджетному періоді.

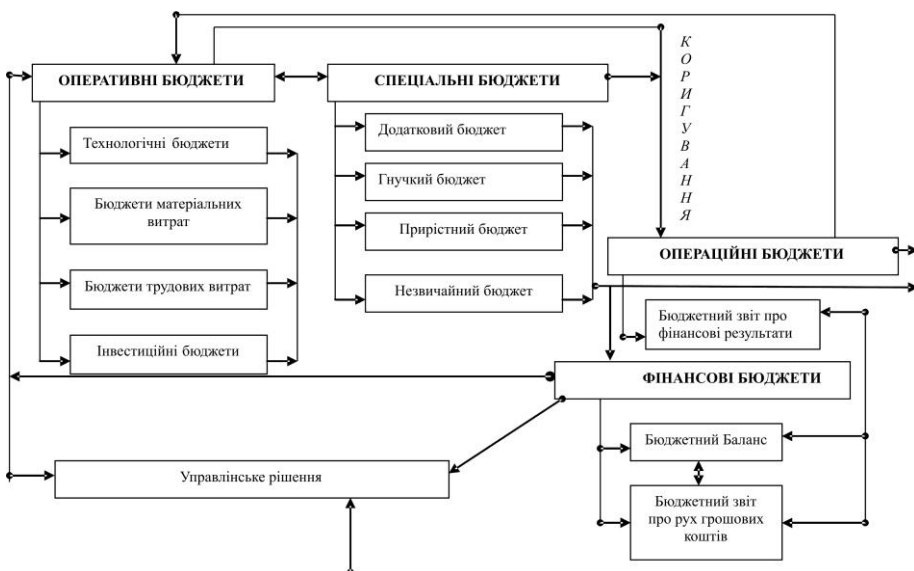

Рис. 1.3. Організація процесу бюджетування в управлінському обліку

У процесі бюджетування особливе значення має людський фактор (відносини керівника і виконавця), від якого залежить ефективність його проведення та своєчасність прийняття управлінських рішень.

При розробці бюджетів необхідно враховувати основні

обмежувальні та зовнішні фактори, що впливають на їх види, форму та зміст. При цьому першими можуть бути:

1) цілі діяльності підприємства, які передбачені статутними документами;

2) відсутність грошових коштів, висококваліфікованих кадрів, сучасного обладнання тощо.

До зовнішніх факторів можна віднести: продукцію (види, кількість, ціни); ресурси; конкурентів і постачальників (види, кількість, місцезнаходження, вартість та терміни поставок); покупців (види, кількість, місцезнаходження, потреби, вимоги); кадри (види, кількість, кваліфікація, місце розташування); економіка (ставки податків, процентні ставки); законодавчі органи та їх нормативні акти тощо.

Процес бюджетування тісно пов'язаний із процесом аналізу та контролю, адже після завершення періоду, на який були розроблені бюджети, проводиться порівняння фактичних показників з бюджетними і відповідно аналіз відхилень та виявлення їх причин і винуватців. Так, виявлення відхилень, а отже і сам контроль доцільно проводити щомісяця. Саме контроль сприяє виявленню можливостей удосконалення фінансової та виробничої діяльності підприємства та напрямків планування в цілому, і результатів роботи виконавців (агентів).

Для ефективної організації контролю за процесом бюджетування управлінський облік має на меті оперативно фіксувати, обробляти та своєчасно надавати інформацію про виконання бюджетів, що в свою чергу необхідна для їх користувачів та формування наступних бюджетів. Результати контролю та аналізу відображаються у відповідних формах внутрішньої звітності, зокрема у звіті про виконання бюджету, із зазначенням відхилень від бюджету, їх причин та винуватців.

Наявність відхилень є показником того, що фактичні показники відрізняються від планових. Після виявлення відхилень постає питання про доцільність подальшого вивчення причин відхилень, їх коригування і винуватців. Вирішення такого питання залежить від співвідношення витрат на проведення дослідження, з одного боку, і очікуваної вигоди – з іншого (принцип «витрати-вигода»). В зв'язку з цим, аналіз відхилень проводиться переважно лише тоді, коли їх величина перевищує межу допустимих значень, викликана не випадковими факторами або оцінюються як суттєві. Якщо ж відхилення знаходяться в межах допустимих значень, то вважається, що вони викликані випадковими факторами. Однак при встановленні меж відхилень слід враховувати не лише їх абсолютне значення, а й передбачити напрям змін відхилень в майбутньому. Існує дві

причини відхилень: неефективна організація господарської діяльності і некоректні вихідні дані, які пов'язані зі змінами умов господарювання.

Отже, всі процеси в ході складання бюджетів передбачають відповідні взаємовідносини між людьми (наприклад, керівник-виконавець), і всі міжособові взаємовідносини породжують деякою мірою проблеми в поведінці. На практиці багато завдань бюджетування можуть перебувати в стані постійного конфлікту, який може буди досить загостреним, якщо бюджетування використовується для планування і мотивації. Зокрема, проблемними питаннями є: як мають бути складені бюджети, щоб заохотити виконавців до досягнення максимальних результатів; яка міра залучення виконавців у процес складання бюджетів повинна винагороджуватися.

Якщо бюджети складені досить жорстко, то виконавці не намагатимуться досягнути поставлених завдань, якщо ж навпаки, то у виконавців може виникнути почуття самозадоволення, а їх праця стане неефективною, тобто вони працюватимуть нижче від свого реального потенціалу.

Крім того, в моделях агентських відносин важливе значення має так званий «інформаційний баланс» між керівником і виконавцем, нерівність якого відображає відхилення від максимальної ефективності із-за асиметричності інформації (коли виконавець більш проінформований ніж керівник, і навпаки). Однак, в агентських відносинах втрата ефективності, яка пов'язана з інформаційним дисбалансом є неминучою.

Разом з тим, особливого значення набуває проблема впровадження практики бюджетування на підприємствах України. При цьому найбільш гостро стоїть питання ефективного управління виробничими та фінансовими ресурсами, необхідними для організації належного виробничого процесу. При цьому, послідовність впровадження бюджетування в практику вітчизняних підприємств необхідно здійснювати в декілька взаємопов'язаних етапів:

- 1) аналіз наявної організаційної структури;
- 2) виділення спеціалізованого підрозділу (відділу), який буде займатися бюджетуванням;
- 3) вивчення технології виробництва продукції;
- 4) виділення центрів відповідальності та розподіл обов'язків між ними;
- 5) розробка внутрішніх інструктивних та методичних матеріалів;
- 6) визначення видів бюджетів, їх форм та періодичності складання;
- 7) встановлення методики складання бюджетів;

8) встановлення необхідних джерел інформації;

9) вибір програмного забезпечення.

Застосування бюджетування на підприємствах України повинно враховувати специфіку функціонування підприємств кожної галузі та сприяти раціональному управлінню грошовими потоками й прийняттю оперативних і альтернативних управлінських рішень.

В Україні агентські відносини є досить проблемними, що пов'язано кадровим та інформаційним забезпеченням суб'єктів господарювання, веденням так званої «чорної бухгалтерії» та невідповідності інтересів власників і працівників. Тому для покращення ситуації у взаємовідносинах між керівниками та виконавцями слід першочергово переглянути особисті погляди учасників господарських процесів на результати діяльності.

1.8. Процесс гармонизации бухгалтерского учета в общественном секторе в ЕС

Мировой финансовый кризис охватил мир в 2008 году и превратившийся в мировой экономический кризис поставил на передний план вопрос о необходимости в том, чтобы правительство сфокусировало свое внимание на финансовой стабильности и учитывало своевременно, надежно и прозрачно фискальные данные и информацию о государственном долге. Эти обстоятельства привели к необходимости в принятии специальной Директивы ЕС¹ (Директивы о бюджетных рамках, 2011), в которой как исключительно важные для бюджетного наблюдения в ЕС определяются полные и надежные фискальные данные, сопоставимые во всех государствах-членах. В ней установлены положения о бюджетных рамках государств-членов, необходимые для гарантирования соблюдения обязательств по ст. 126 Договора о функционировании Европейского союза (ДФЕС) во избежание чрезмерного государственного дефицита. Стремление к фискальной дисциплине порождено ее существенной ролью в защите экономического и денежного союза и доверием между государствами-членами. Одними из инструментов для создания этого доверия и для более качественного измерения и прогнозирования фискального состояния являются гармонизированные стандарты

© *Фесчиан Д., доц. д-р кафедры „Бухгалтерский учет и анализ”, Университет Национального и Мирового Хозяйства, София, Болгария*

¹ Европейская комиссия, (ЕО, 2011) , Совет ЕС, Директива о требованиях к бюджетным рамкам государств-членов ЕС, Брюссель, 2011/85/ЕС.

бухгалтерской отчетности с полным применением принципа начисления в общественном секторе. Государства-члены обязаны „поддерживать национальные системы бухгалтерской отчетности в общественном секторе, которые охватывают всеобъемлющим и последовательным способом все подсекторы сектора „Государственного управления“ и содержат информацию, необходимую для составления данных по методу начисления для составления данных, основанных на стандарте ESA 95“¹, (Директива о бюджетных рамках, 2011). Следовательно, на лицо является несоответствие между отчетностью в общественном секторе государства-члена, основанной на принципе денежных потоков (кассовая основа), и тем фактом, что в бюджетном наблюдении ЕС использует базу начисления (ESA 95, 2011). В таких случаях, данные на кассовой основе должны быть преобразованы в начисленную основу с помощью приблизительных расчетов и коррекций, включающих данные о макроэкономической базе. Когда в отдельных субъектах общественного сектора – бюджетных предприятиях отсутствует отчетность на основе начисления, требуется информация об осуществленных операциях, имущественное и финансовое состояние должно получаться не из бухгалтерских отчетов, а из различных источников, что ведет к „статистической разнице“ между дефицитом, вычисленным на основе других – нефинансовых отчетов и дефицитом на основе финансовых отчетов.

Отсутствие соответствия между отчетной информацией общественного сектора и данных на основе начисления по ESA 95 указывается и в Сообщении Комиссии Европейскому парламенту и Совету от 15 апреля 2011 г. „К стабильному управлению качества европейской статистики“². Это сообщение обратило внимание на сильную зависимость статистической информации на европейском уровне от качества бухгалтерско-информационной базы об общественных финансах. Поэтому Евростат настаивает создать систему гармонизированных стандартов, основанных на принципе начисления, с учетом ESA, для всех субъектов из сектора „Государственное управление“.

В 2012 году была осуществлена оценка со стороны Европейской комиссии в связи с применением Международных стандартов финансовой

¹ В соответствии со статьей 3 Директивы о требованиях к бюджетным рамкам государств-членов ЕС 2011/85/ЕС.

² Европейская комиссия, (ЕО, 2011), Сообщение Комиссии Европейскому парламенту, „К стабильному управлению качества европейской статистики“, COM(2011) 211 окончательный, Брюссель, апрель 2011, с. 8.

отчетности для общественного сектора¹ (International Federation of Accountants, 2012) в Европейском союзе² (ЕО, 2012). Это дало начало широкой дискуссии по проблемам стандартизации бухгалтерской системы в общественном секторе. Результаты проведенного Генеральной дирекцией Евростата общественного опроса, с участием Федерации европейских бухгалтеров (FEE) и представленные заключения по нему³, доказывают необходимость в гармонизированных, основанных на принципе начисления, бухгалтерских отчетах в общественном секторе. Следовательно, существует объективно возникшая необходимость в разработке Европейских стандартов финансовой отчетности для общественного сектора (ЕСФООС), основанных на правилах, положениях и целостной философии Международных стандартов финансовой отчетности для общественного сектора (МСФООС).

1. Стандартизация бухгалтерского учета в общественном секторе в глобальном аспекте

Стандартизация в области бухгалтерского учета предприятий из общественного сектора – необходимый, динамический процесс, при помощи которого достигается создание и применение общепринятых правил регулирования системы бухгалтерского учета, унификация структуры и содержания финансовых отчетов и удовлетворение интересов общества в надежной информации об общественных финансах.

Комитет по общественному сектору, который функционирует при Совете Международной федерации бухгалтеров, издал Международные стандарты финансовой отчетности для общественного сектора (МСФООС). Цели Комитета по общественному сектору при Международной федерации бухгалтеров в ходе изготовления МСФООС связаны с финансовой отчетностью и составлением финансовых отчетов общего предназначения. Переходом на Международные стандарты финансовой отчетности для общественного сектора была достигнута унификация методологии бухгалтерского учета в общественном и частном секторе. Так был достигнут современный общественный (фискальный) менеджмент, который имеет аналогичную цель с менеджментами

¹ International Federation of Accountants, 2012, Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements, UK.

² Рабочий документ (ЕО, 2012) служб Комиссии, сопровождающий Доклад Комиссии Совету и Европейскому парламенту: К применению гармонизированных стандартов финансовой отчетности для общественного сектора в государствах-членах, Брюссель 2012.

³ Общественная консультация (ЕО, 2012) Оценка пригодности Международных стандартов финансовой отчетности в общественном секторе для государств-членов: резюме ответов, Брюссель, 2012.

нефискальных (частно – корпоративных) финансов¹ (Стоянов, 2003, с. 97) и облегчается сопоставимость информации, представленной в финансовых отчетах. Основной целью Комитета по общественному сектору является разработка программ, предназначенных для улучшения финансового управления и бухгалтерской отчетности в общественном секторе, следующим путем:

- ✓ Разработка стандартов бухгалтерского учета и аудита и поощрение их принятия;
- ✓ Разработка и координация программ по развитию образовательной и исследовательской деятельности;
- ✓ Оказание содействия и облегчение обмена информации между организациями, членами Совета Международной федерации бухгалтеров, и иными заинтересованными сторонами.

Международные стандарты финансовой отчетности общественного сектора не имеют приоритета перед национальным законодательством. МСФООС утверждают полную свободу правительства и национальных ведомств в выборе модели организации систем бухгалтерского учета, между их применением или применением Национальных стандартов бухгалтерского учета для общественного сектора. В целях улучшения качества финансовой отчетности в общественном секторе во всем мире настоятельно рекомендуется принятие и применение МСФООС. Автор является сторонником тезиса о полном применении МСФООС, что позволит улучшить качество финансовой отчетности и получить больше прозрачности в общественном секторе. Мы воспринимаем и подход, используемый в большинстве европейских странах, – разработку Национальных стандартов финансовой отчетности общественного сектора в основе принципов и положений МСФООС и при строгом соблюдении принципа начисления. МСФООС применяются ко всем субъектам из общественного сектора - национальные правительства, региональные структуры власти, местные органы власти, сопутствующие их ведомства и пр., без государственных хозяйственных предприятий. Как уже было сказано, они разработаны и выданы Комитетом по общественному сектору при Совете Международных стандартов финансовой отчетности в общественном секторе, который является частью Совета Международной федерации бухгалтеров (IFAC), с юридическим адресом в Нью-Йорке, США. МСФООС разработаны на основе Международных стандартов

¹ Стоянов, В., 2003, Основы финансов, том первый, седьмое переработанное и дополненное издание, ИК Галактик, София, с. 97.

бухгалтерского учета. Их полное содержание опубликовано на официальном сайте Международной федерации бухгалтеров, как на английском, так и на многих других языках, таких как французский, испанский, немецкий, итальянский, русский и китайский. Это единственный международно признанный набор стандартов бухгалтерского учета в общественном секторе. Они основываются на идее, что современное управление общественного сектора, в соответствии с принципами экономичности, эффективности и результативности, зависит от управленческих информационных систем, предоставляющих своевременную, точную и надежную информацию о финансовом и экономическом состоянии страны и о результатах работы соответствующего правительства или иного вида хозяйственного субъекта.

Международные стандарты финансовой отчетности общественного сектора направлены на создание сопоставимой, актуальной и понятной финансовой информации, как для потребностей внутреннего управления, так и для международных институций, рейтинговых агентств, рынков капитала и т.д. Они дают указания и пути развития структуры финансовой отчетности, в том числе и минимальные требования к каждому основному отчету, политике бухгалтерского учета и объяснениям. Идея заключается в том, чтобы применение Международных стандартов для общественного сектора дало основу для представления финансовой отчетности предприятиями общего предназначения, которая обеспечит сопоставимость финансовых отчетов предприятий, как с такими за предыдущий отчетный период самого предприятия, так и с финансовой отчетностью других предприятий за пределами общественного сектора. Именно путем применения стандартов бухгалтерского учета определяются общие положения о представлении финансовой отчетности, предоставляются указания и пути развития их структуры и минимальные требования к их содержанию. В настоящее время утверждены и применяются 33 МСФООС, из которых 32 стандарта основаны на принципе начисления (Accrual Based Accounting) и один стандарт использует кассовый принцип учета (Cash Flow Base). Таковы и основные базы для составления финансовой отчетности в предприятиях из общественного сектора – начисленная основа и кассовая основа. При составлении финансовой отчетности по методу начисления (при соблюдении принципа начисления), операции и события признаются в момент их возникновения, независимо от времени оплаты или получения денег или денежных эквивалентов. При составлении финансовой отчетности по кассовому методу, операции и события признаются тогда,

когда осуществляется выплата или получение денег. Основным моментом в идеологии МСФООС является применение принципа начисления в предприятиях из общественного сектора. Принцип начисления основан на концепции реализации и концепции сопоставимости. Это связано с признанием доходов и расходов и требует, чтобы они признавались в бухгалтерском порядке в момент их возникновения, а не когда получены или уплачены денежные средства и эквиваленты. Таким образом, в бухгалтерском балансе находят отражение возникшие дебиторские и кредиторские задолженности, а в отчетах о доходах представляются как денежные, так и неденежные доходы и расходы. Мы считаем, что с применением принципа начисления в общественном секторе будут достигнуты следующие положительные эффекты:

1. Создание предпосылок и ангажементов для системного наблюдения и оценки собираемости дебиторских задолженностей;
2. Обеспечение основы для применения концепции по реализации, которая связана с признанием доходов в бухгалтерском учете;
3. Улучшение содержания финансовой отчетности – кроме информации о прошлых сделках, связанных с оплатой или получением денежных средств, будет включена и информация о будущих дебиторских и кредиторских обязательствах, которые в определенный будущий момент будут входящими и исходящими денежными потоками;
4. Представление всех ресурсов, которые находятся под контролем Правительства;
5. Создание информационной базы для анализа экономической и эффективной работы предприятия;
6. Создание хорошей информационной базы для принятия управленческих решений, связанных с планированием и контролем деятельности;
7. Показывание эффекта прошлых решений на настоящее финансовое состояние и эффект текущих решений на будущее финансовое состояние;
8. Показывание степени эффективности при использовании активов;
9. Обеспечение информационной базы для лучшего управления обязательствами;
10. Создание информации о нетто-активах, что позволяет лучшее управление долга Правительства;
11. Создание условий для достоверного и правдивого отражения имущества и результатов деятельности предприятия из общественного сектора.

В глобальном аспекте более конкретно приняты следующие стандарты:

Страны Мира:

1. Канада – применяется полный вариант МСФООС.
2. Австралия – применяется полный вариант МСФООС.
3. Нова Зеландия – применяется полный вариант МСФООС.
4. США – процесс применения МСФООС, используется бюджетирование с применением принципа начисления.
5. Турция - Процесс приема МСФООС, основанных на принципе начисления.

Страны Европы:

1. Австрия, Албания, Эстония, Италия, Латвия, Литва, Македония, Россия, Словакия, Сербия, Венгрия, Украина, Финляндия, Швейцария, Швеция – идет процесс приема и применения МСФООС, основанных на принципе начисления. В некоторых из указанных стран заработали Европейские проекты по бухгалтерским и другим реформам, которые включают применение принципов и положений МСФООС;

2. Кипр – принят МСФООС на основе кассового учета. „Финансовая отчетность на принципе кассового учета”. Это МСФООС без номера, он является единственным, который связан с отчетностью на кассовом принципе учета.

4. Франция - правительство приняло стандарты, основанные на принципе начисления, в 2006 году. Стандарты бухгалтерского учета основываются на Международных стандартах финансовой отчетности общественного сектора и Французских положений бухгалтерского учета для общественного сектора. Правительственные финансовые отчеты, основанные на принципе начисления, изданы впервые в 2006 году. Финансовые отчеты опубликованы на Интернет-странице Министерства бюджета¹. Они аудитированы Cour de Comptes (Общественной Счетной палатой).

5. Германия – применяются МСФООС, основанные на принципе начисления и германское Handelsgesetzbuch (HGB) при составлении финансовой отчетности на основе начисления.

6. Голландия - правительство принимает МСФООС при соблюдении принципа начисления. Министр финансов представляет оценку этого пилотного проекта и в парламенте в октябре 2008 г. с аргументом, что начисление является "более полезным" для министерств и правительства

¹ www.performance-publique.gouv.fr.

от отчетности на кассовом принципе учета. Парламент потребовал анализа опыта применения принципа начисления в других странах, агентствах и иных организациях правительства. После внимательного изучения перехода к „философии“ МСФООС стартовал.

7. Румыния - Центральное правительство приняло принцип начисления и, в частности, МСФООС 1 Представление финансовой отчетности, МСФООС 2 Отчеты о движении денежных средств, МСФООС 12 Материальные запасы, МСФООС 17 Недвижимость, машины и сооружения и МСФООС 19 Резервы, условные обязательства и условные активы. Планы включают полное применение принципа начисления посредством конвергенции с другими МСФООС и составления консолидированных финансовых отчетов по всему управлению. Этот процесс стартовал в 2008-2009 г.

8. Испания – Испанское министерство экономики и финансов применяет принцип начисления и МСФООС для общественного сектора. Полный переход к этому основному принципу, заложенному в МСФООС, осуществлен в конце 2011 года.

9. Соединенное Королевство – Великобритания – Предприятия из общественного сектора, применяют указания бухгалтерского учета, которые в значительной степени являются в соответствии с Международными стандартами бухгалтерского учета (МСБУ). Финансовая отчетность центральных ведомств и юридических лиц с центральной властью и здравоохранения составляется при соблюдении Международных стандартов финансовой отчетности(МСФО), принятых ЕС. Этот процесс стартовал в 2009 г. МСФООС признаются в качестве второго уровня в иерархии стандартов и применяются тогда, когда они охватывают вопросы, которые не включены в МСФО и МСБУ или когда дают дополнительные указания по поводу толкования или адаптации отчетных объектов из общественного сектора. Местные органы власти в Великобритании приняли МСФООС в 2010 – 2011 году.

10. Европейское Сообщество – ЕС – Применяет систему бухгалтерского учета, основанную на принципе начисления. АВАС (Accrual Based Accounting) является частью глобального усилия по модернизации управления финансов ЕС. Переход начался в 2002 году, когда в декабре Комиссия по приему МСФООС представила амбициозный план двухлетнего перехода общей отчетности к принципам начисления. Как и планировалось, в января 2005 года новая система бухгалтерского учета начала функционировать и вносить новую рамку бухгалтерского учета с обновленными правилами бухгалтерского учета.

В настоящее время Финансовая отчетность ЕС включает в себя:

- Бюджетные отчеты – они дают информацию о том, как был израсходован годовой бюджет и, следовательно, составляются на принципе кассового учета;
- Общие отчеты – они отражают все расходы и доходы в течение финансового года и предназначены для определения финансового состояния институций. Считается, что с 2005 года, в результате полного применения принципа начисления, они выступают надежной информационной базой.

Тенденции в развитии стандартизации в государствах-членах ЕС являются к принятию и применению гармонизированных Европейских бухгалтерских стандартов, основанных на принципе, правилах и положениях МСФООС и при полном соблюдении принципа начисления. Ожидается, что принятие единого набора стандартов бухгалтерского учета, основанные на принципе начисления на всех уровнях государственного управления в ЕС, достигнет значительного эффекта для управления общественного сектора. Бухгалтерский учет при соблюдении принципа начисления в предприятиях из общественного сектора улучшит эффективность и результатность общественной администрации и облегчит обеспечение ликвидности, что является необходимым условием для поддержания общественных служб.

Бухгалтерский учет по системе двойной записи при соблюдении принципа начисления является надежной рамкой бухгалтерского учета, которая может предоставить необходимую информацию достоверно и своевременно. Соблюдение принципа начисления в предприятиях общественного сектора улучшит прозрачность, управленческую ответственность и сопоставимость финансовой отчетности. Это неизбежно приведет к улучшению эффективности и результативности общественного аудиторирования.

Из представленных данных становится ясно, что нынешние национальные стандарты бухгалтерского учета для общественного сектора в большинстве государств-членах имеют прямую связь с МСФООС. Более 15 государств-членов ЕС построили свои национальные стандарты на МСФООС, или привели их в соответствие с ними, применили их непосредственно в некоторых частях из местного самоуправления или, по крайней мере, полагаются на них. Вопреки признанию ценности МСФООС, однако, все еще ни одно государство-член не применило их в

полном объеме¹ (ЕК, 2013, с.9).

В 2012 году рамка управления МСФООС была в процессе повторного рассмотрения² (ЕК, 2013, с.5) для устранения проблем, которые заметили применяющие их и заинтересованные стороны. Большинство государств-членов объединились около идеи о будущей разработке набора Европейских стандартов финансовой отчетности общественного сектора (ЕСФООС). Государства-члены, применяющие МСФООС считают, что они были бы подходящими как референтная рамка для будущих разработок ЕСФООС. Идея состоит в том, чтобы через них обеспечить возможность ЕС составить свои собственные стандарты, которые соответствуют его собственным требованиям с необходимой быстротой. Предусматривается, чтобы они содержали набор гармонизированных стандартов бухгалтерского учета на основе начисления для общественного сектора, приспособленных к специфическим требованиям государств-членов ЕС. Считается, что применение ЕСФООС во всем ЕС значительно снизит сложность методов и процедур по составлению, использованию при преобразовании этих данных на квазигармонизированной основе, и ограничит риск в отношении надежности данных, нотифицированных государствами-членами и опубликованных Евростатом³ (ЕК, 2013, с.7).

Первым шагом в этом переходе должно быть введение управления проекта на уровне ЕС для выяснения концептуальной рамки и применения общей финансовой отчетности для общественного сектора в ЕС. Гармонизированные ЕСФООС должны основываться на принципах, правилах и положениях МСФООС. Мы считаем, что является подходящим, чтобы общепринятые государствами-членами МСФООС были непосредственно заложены в гармонизированную рамку ЕСФООС. В то же время не должно существовать ограничение при разработке новых стандартов. Основываясь на опыте стран, которые в последние годы внедрили принцип бухгалтерского учета по методу начисления в общественном секторе, предусматривается, чтобы процесс применения единых гармонизированных европейских стандартов на основе МСФООС

¹ Рабочий документ служб Европейской комиссии (ЕК, 2013), сопровождающий Доклад Комиссии Совету и Европейскому парламенту: К применению гармонизированных стандартов финансовой отчетности общественного сектора в государствах-членах, Брюссель, февраль 2013, с.9.

² (ЕК, 2013), Assessment of the suitability of the International Public Sector Accounting Standards for the Member States: Summary of responses, 2013, с. 5.

³ (ЕК, 2013) Рабочий документ служб Комиссии, сопровождающий Доклад Комиссии Совету и Европейскому парламенту: К применению гармонизированных стандартов финансовой отчетности для общественного сектора в государствах-членах, 2013, Брюссель, с. 7.

был поэтапным. Для начала необходимо внимательно рассмотреть начальное состояние каждого государства-члена, которое включает состояние национальных стандартов бухгалтерского учета и наличие адекватного нормативного регламентирования. В некоторых государствах-членах может быть уместным начало применения на национальном уровне, а на более позднем этапе – на региональном и местном уровне. Следует ожидать также в меньшей степени применения для более малых субъектов, или, по крайней мере, предоставление приоритета более важным субъектам, с учетом их значимости.

Следует иметь в виду, что составление набора гармонизированных европейских стандартов финансовой отчетности общественного сектора не может гарантировать само по себе своевременные и высококачественные бухгалтерские данные для общественного сектора. Для гарантирования последнего необходимо выполнение ряда дополнительных условий, в том числе:

- стабильная политическая поддержка и корректное выполнение проекта;
- готовность общественных администраций во всех субъектах общественного сектора работать с более сложной системой бухгалтерского учета;
- интегрированные информационные системы для бюджета, платежей, управления договоров, бухгалтерского учета по системе двойной записи, управления платежами и статистической отчетности;
- своевременная отчетность (например, ежемесячная) всех экономических событий в интегрированной системе бухгалтерского учета для субъектов в общественном секторе;
- наличие человеческих ресурсов и современных информационных технологий;
- эффективный внутренний контроль и внешний финансовый аудит финансовой отчетности в общественном секторе.

Для всех государств-членов, особенно таких, которые в настоящее время используют только отчетность на принципе кассово учета, применение ЕСФООС с принципом начисления будет означать существенную реформу. Некоторые из проблем, которые могли бы возникнуть, и которые, по нашему мнению, непосредственно затронут Болгарию, являются следующими:

- концептуальные и технические проблемы бухгалтерского учета;
- экспертные знания сотрудников и консультантов, умение обучать;
- коммуникация с руководителями и с ответственными лицами за

принятие решений, а также их обучение;

- связь с аудиторами, а также их обучение;
- коррекция или модернизация ИТ систем;
- адаптация существующих национальных законных рамок.

В качестве вывода из представленного обзора существующих на данный момент МСФООС выражаем категорическую позицию относительно преимуществ применения этих стандартов. Неоспоримым фактом является то, что финансовые отчеты, составленные в соответствии с МСФООС, являются высокого качества, надежности, сравнимости, прозрачности и публичности. Это повышает авторитет стран, применяющих МСФООС или восприняли их принципы и правила в ходе разработки НСБУ. Увеличивается и доверие налогоплательщиков и международных правительственных и неправительственных организаций. Улучшается и информационная база для финансового управления предприятий из общественного сектора и достигаются требования к общественному и хозяйственному сектору.

Существуют и противоположные мнения, согласно которым МСФООС не акцентируют на определениях и классификациях для целей макроэкономических и фискальных анализов, не позволяют измерение бюджетного дефицита, внутреннего и внешнего финансирования, разграничения налоговых от неналоговых доходов¹ и т.д. На наш взгляд, эти задачи могут быть выполнены с помощью иных методов и процедур для определения экономических показателей в общественном секторе. Указанные обстоятельства, однако, никоим образом не оправдывают тот факт, что в Болгарии существует полное незнание Международных стандартов финансовой отчетности общественного сектора.

В 2012 году рамка управления МСФООС в государствах-членах ЕС была в процессе повторного рассмотрения для устранения существующих проблем. Целью является гарантирование того, что независимость процедуры по определению стандартов усилена и соответствует специфическим потребностям общественного сектора. В докладе, сопровождающем Рабочий документ служб Европейской комиссии, который обобщает текущее состояние применения МСФООС в государствах-членах ЕС в отношении бухгалтерской отчетности в

¹ Мотивы к проекту Закона об изменении и дополнении Закона о бухгалтерском учете - <http://parliament.bg/bils/39/302-01-55.rtf>

общественном секторе¹ (ЕК, 2012, с. 9) и обобщенных результатов проведенной в период февраль - май 2012 г. Евростатом общественной консультации для сбора точек зрения относительно пригодности МСФООС² (ЕС, 2013, с.3) указывается, что некоторые из недостатков МСФООС являются следующими:

- не описываются достаточно точно практики бухгалтерского учета, которые применяются, учитывая то, что некоторые из них предлагают возможность для выбора между несколькими видами бухгалтерского учета, что на практике ограничит их гармонизацию;

- набор стандартов не готов как в отношении охвата, так и практической применимости, для некоторых важных видов правительственных потоков, например, налоги и социальные платежи, а и не учитывает в достаточной степени конкретные потребности, характеристики и интересы отчетности в общественном секторе. Основным вопросом является способность МСФООС решить проблему с консолидацией счетов согласно определению о секторе „Государственное управление“, что в настоящее время является основной концепцией фискального наблюдения в ЕС;

- не могут считаться достаточно стабильными, так как ожидается, что некоторые стандарты должны быть актуализированы по завершении стартовавшего проекта, предназначенного для завершения их концептуальной рамки, что ожидается в 2014 г.;

- недостатком управления МСФООС является недостаточное участие европейских органов для отчетности в общественном секторе.

Вопреки представленным критическим комментариям органов государств-членов и других субъектов в общественной консультации, общие заключения недвусмысленно выражают позицию, что МСФООС представляют собой неоспоримую отправную точку для потенциальных гармонизированных отчетов для общественного сектора в ЕС. Большинство заинтересованных сторон согласились с тем, что МСФООС были бы подходящими в качестве базовой рамки для будущей разработки набора Европейских стандартов финансовой отчетности общественного сектора.

¹ (ЕК, 2013), Рабочий документ служб Комиссии, сопровождающий Доклад Комиссии Совету и Европейскому парламенту: К применению гармонизированных стандартов финансовой отчетности для общественного сектора в государствах-членах, Брюссель, с. 9.

² (ЕК, 2012), Общественная консультация — Оценка пригодности Международных стандартов финансовой отчетности в общественном секторе для государств- членов: резюме ответов (Assessment of the suitability of the International Public Sector Accounting Standards for the Member States: Summary of responses), Брюссель, с. 3.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1. Методика аналізу фінансового стану підприємства – стан і напрямки удосконалення

2.2. Організація та методичне забезпечення аналізу як чинники ефективного управління фінансовим результатом

2.3. Теоретико-методологічні аспекти розвитку капіталізації підприємств

2.4. Аналітичне забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції

2.5. Перспективи розвитку БРИКС в якості лідера в світових фінансах

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1. Методика анализа финансового состояния предприятия – состояние и направления совершенствования

Вопрос о финансовом состоянии предприятия и его анализе актуальный на всех этапах развития предприятия. Финансовое состояние представляет собой систему, построенную из соответствующих компонентов, характеризующих способность предприятия своевременно генерировать деньги и денежные эквиваленты с определенной степенью надежности, необходимые для регулирования его задолженности. Финансовая стабильность предприятия является предпосылкой для продолжения его деятельности в обозримом будущем. В условиях финансового кризиса не все предприятия способны продолжить безпроблемно свою деятельность. Многие из них выпадают в торговую несостоятельность и банкротство. На основании результатной аналитической информации финансовый менеджмент имеет возможность своевременно установить признаки ухудшения финансового состояния предприятия, установить направление и степень влияния факторов и принять правильные управленческие решения об его стабилизации.

На настоящем этапе существует определенная потребность в создании интегрированной методики анализа финансового состояния предприятия, которая должна быть теоретически обоснованной на основании научного метода, историко-логического, системного и интегрального подходов. Эта методика должна учитывать современные тенденции развития экономики. Следует подчеркнуть достижения в развитии теории анализа бухгалтерского баланса и правильно сформулировать теоретические постановки, являющиеся основополагающими для хозяйственной практики.

Подобный подход предполагает творческое осмысление и теоретическую обосновку ключевых принципиальных вопросов в отношении финансового состояния предприятия и, на этой основе, создание методики для его анализа. С нашей точки зрения, эти вопросы

следующие:

1. Формирование и развитие точки зрения по вопросу об анализе бухгалтерского баланса.

2. Критический анализ взглядов о сущности финансового анализа и на этом основании выведение авторские определения по данному вопросу. Вопрос ставится постольку, поскольку финансовый анализ является компонентом комплексного финансово-хозяйственного анализа.

3. Информационное обеспечение анализа финансового состояния предприятия.

4. Нормативная база финансово-хозяйственного анализа.

5. Методика анализа финансового состояния предприятия.

На формирование и последующее развитие в историческом плане мнений болгарских ученых в области бухгалтерской теории и анализа хозяйственной деятельности (финансово-хозяйственного анализа) влияние оказывают разные школы.

Влияние французской школы на развитие болгарского бухгалтерского мышления проявляется через идеи Франсоа Кене (1694-1774) и Жана Батиста Дюмарше (1874-1946). Фр. Кене рассматривает изолировано только экономическую сторону бухгалтерии и бухгалтерского баланса в то время как Ж.Б. Дюмарше выясняет сущность бухгалтерского баланса стоимости как объективную категорию политической экономии.

На идеи болгарских ученых, изучающих бухгалтерию влияние, также оказывают и мнения представителей итальянской и немецкой бухгалтерских школ. Так, например, на идеи ряда болгарских авторов оказали влияние идеи итальянской бухгалтерской школы в лице Эмануэля Пизани (1845-1915). Он обосновывает потребность в создании единой науки о бухгалтерском балансе предприятия и его анализа как в статике, так и в динамике. Существенное влияние на болгарское бухгалтерское мышление оказывают и идеи представителей немецкой школы в области бухгалтерии и хозяйственного анализа. Определенное влияние оказывают мнения представителей разных теорий о бухгалтерском балансе предприятия: статического, динамического и органического баланса. Теория о статическом балансе, с основным представителем Генрихом Никлишем (1876-1946), обосновывает взаимную связь между хозяйственной и юридической формой капитала, а теория о динамическом балансе (Ойген Шамленбах – 1873-1955) рассматривает формирование и представление финансового результата деятельности предприятия как важный компонент финансового состояния предприятия. Характерным для теории органического баланса (Фриц Шмид – 1882-1950) является

дуалистическое понимание о бухгалтерском балансе.

Определенное влияние на развитие идей болгарских ученых в области бухгалтерии и анализа хозяйственной деятельности оказывает русская бухгалтерская и аналитическая школа. Здесь основное место занимает идея о ведущем месте баланса в бухгалтерской системе предприятия. Баланс рассматривается как основной источник информации о потребностях анализа финансового состояния.

Вопрос о сущности финансового анализа остается дискуссионным на современном этапе развития аналитической теории и практики. Его актуальность порождается фактом, что в специализированной экономической литературе налицо разные точки зрения относительно сущности и содержания финансового анализа. Данный факт является поводом рассмотрения и сравнительного критического анализа мнений о теоретической сущности и прикладных аспектах финансового анализа в системе управления каждого предприятия, рассматриваемого в качестве компонента финансово-хозяйственного анализа.

В болгарской специализированной литературе встречаются разные точки зрения о сущности финансового анализа. Их можно группировать в нескольких направлениях:

По мнению некоторых авторов, финансовый анализ изучает информацию, предоставляемую финансовыми отчетами предприятия и его финансовое состояние. Например, финансовый анализ определяется как процесс дезагрегирования информации, получаемой из финансовых отчетов предприятия с целью качественного определения эффектов решений менеджерского состава или изменений экономической среды¹; важный инструмент для раскрытия прошлого развития компании и определения ее будущей финансовой политики при помощи использования финансовых показателей прогнозирования будущего и, согласно болгарскому закону о бухгалтерии, показатели о финансовом состоянии компании являются обязательным элементом годовых бухгалтерских отчетов²; метод оценки ретроспективного, настоящего и перспективного финансового состояния бизнес-организации на основании изучения зависимостей и динамики информации³; „важная предпосылка для финансового планирования” и по своей сущности представляет „конкретное изучение финансовых условий, процессов и явлений в хозяйственных организациях с целью раскрытия тенденций изменения

¹ Консулов В., “Финансов анализ на фирмата”, София, “Аскана”, 1994.

² Николов Н., “Финансов анализ”, Principers, София, 1995.

³ Дончев Д., “Финансов анализ”, София, изд. “Софттрейд”, 2009.

финансового состояния и факторов, обуславливающих наступившие изменения”¹; изучение содержания бухгалтерских отчетов, изготовленных в соответствии с общепринятыми бухгалтерскими принципами в связи с обеспечением данных о величине, периоде выполнения и риске для будущих денежных потоков²; познание секретов искусства и науки финансового анализа позволяет свободно интерпретировать как финансово-бухгалтерские отчеты компании, так и методы и техники количественного анализа”³; другое важное направление экономического анализа коммерческого бизнеса”⁴ „является существенным элементом финансового менеджмента коммерческого предприятия и его главной задачей является исследование всех основных и наиболее значимых характеристик его финансового состояния”⁴.

По мнению других авторов финансовый анализ представляет собой совокупность методов и средств для исследования экономических и финансовых явлений. Так, например, считается, что „объектом финансового анализа является финансовое функционирование предприятия, представленное через годового бухгалтерского отчета. Здесь четко показана разница между финансовым и бухгалтерским анализом, объектом анализа которого является годовой бухгалтерский отчет. Объект финансового анализа, а следовательно, и сам финансовый анализ не существовали в плановой экономике... Предприятия не коммуницировали между собой через рынок”⁵. Считаем подобное определение несостоятельным по следующим причинам: 1) вообще не показана разница между финансовым и бухгалтерским анализом, так как и для обоих анализов указывается, что объектом исследования является годовой бухгалтерский отчет предприятия. Даже больше, годовой финансовый отчет предприятия воспринимается и определяется как финансовый отчет. 2) и при плановой экономике осуществляется определенная коммуникация между предприятиями через рынок. 3) и при плановой экономике предприятия изготовляли годовой бухгалтерский отчет, основным элементом которого является бухгалтерский баланс. Также, финансово-экономический анализ “определяется при помощи абстрактно логического

¹ Дончев Д., “Финансов анализ”, София, изд. “Софттрейд”, 2009.

² Трифонов Т., Трифенова В., Трифенова С., “Корпоративни финанси”, първо издание, “Тракия-М”, 1999.

³ Адамов В., Холст Д., Захариев А., “Финансов анализ”, трето издание, Велико Търново, изд. “Абагар”, 2006.

⁴ Михайлов М., Митов К., Колева Р., Дончева Л., “Анализ на търговския бизнес”, Велико Търново, изд. “Фабер”, 2008.

⁵ Маджарова Е., “Финансов анализ на предприятието”, първо издание, Пазарджик, 1993.

метода исследования экономических и финансовых явлений, процессов и показателей”¹.

Другая группа авторов определяет финансовый анализ как систему, построенную из соответствующих компонентов, для изучения хозяйственных результатов, достигнутых предприятием. Например: содержание финансового анализа рассматривается как система, в которую включены в виде подсистем его разделы, каждый из которых состоит из соответствующих направлений анализа; ² „финансово-хозяйственный анализ направлен прежде всего на конкретное изучение хозяйственных результатов и обуславливающих их факторов хозяйственной деятельности отдельной компании и ее основных конкурентов”; ³ финансовый анализ позволяет оценить в какой степени богатства, владимые компанией, являются выражением рентабельного производства, т.е. оценить сможет ли компания в будущем получить выгоду от использования располагаемыми ею ресурсами⁴.

По мнению отдельных авторов, финансово-хозяйственный анализ является функцией управления в системе управления предприятием. Например, финансовый анализ является функцией управления, которая „создает предпосылки для реализации основных управленческих функций и в то же время проявляет свое действие через них”; ⁵ по существу он связан с расчленением изучаемых объектов на их составные части с целью более полного познания их сущности и характера поведения; ⁶ он является важным элементом управления деньгами экономических агентов и совокупностью операции, позволяющих менеджерам принимать правильные финансовые и инвестиционные решения как на фирменном, так и на национальном уровне; ⁶ его можно представить с разных точек зрения, так как цели его могут быть различными; ⁶ исследования в области финансового анализа обычно подчеркивают одну или другую область его применения; ⁶ внимание при финансовом анализе направлено на „финансовые результаты”; ⁷ „на конкретные финансовые коэффициенты”;

¹ Луканов К., “Финансово-икономически анализ на предприятието”, Пловдив, 1993.

² Савов С., “Финансов анализ на дейността на фирмата”, София, изд. “Сиела”, 2007.

³ Тимчев М., “Финансово-стопански анализ на фирмата” (общ практически курс), София, изд. “Протед”, 1994.

⁴ Дончев Д., “Финансов анализ”, София, изд. “Софттрейд”, 2009.

⁵ Тимчев М., “Финансово-стопански анализ”, София, изд. “Тракия-М”, 1999.

⁶ Адамов В., Холст Д., Захариев А., “Финансов анализ”, трето издание, Велико Търново, изд. “Абагар”, 2006.

⁷ Чуков К., “Анализ на финансовите резултати и финансовото състояние на предприятието”, ИК “Люрен”, 1997.

^{1,2} „на финансовое состояние, как часть целостного хозяйственного анализа предприятия”; ³ „данная специфика и многообразие пониманий о финансовом анализе является функцией разных целей и субъектов анализа”⁴. Наше мнение по данному важному научному вопросу состоит в том, что в теории о финансовом анализе следует выяснить базисные наукометрические понятия, как, например, сущность, содержание, предмет, объект, метод, методика, методология, цели, задачи и функции, являющиеся специфическими для него, и которые характеризуют его как неотъемлемый компонент системы финансово-хозяйственного анализа, независимо от субъектов, использующих результатную аналитическую информацию.

По мнению других авторов, „финансовый анализ исследует стоимость публичного общества при ее изменении в рамках долгосрочных и краткосрочных периодов”; ⁵ „современной основой финансового анализа на корпоративном уровне считается микроэкономикс”⁵.

В русской специализированной литературе финансовый анализ определяется как процесс изучения финансового состояния и ключевых результатов деятельности предприятия с целью раскрытия и мобилизации резервов для повышения его рыночной стоимости и обеспечения устойчивого экономического развития⁶. Он рассматривается, как: совокупность аналитических процедур, предназначенных для оценки состояния и эффективности использования экономического потенциала компании, а также для принятия управленческих решений об оптимизировании ее деятельности; ⁷ „часть общего анализа хозяйственной деятельности, который состоит из двух взаимосвязанных разделов: финансовый анализ и управленческий анализ; ⁸ важный элемент финансового менеджмента и в реальном бизнесе все пользователи информации из финансовых отчетов предприятия используют методы финансового анализа для принятия управленческих решений; ⁸ прерогатив

¹ Ненков В., “Финансов анализ на фирмата”, Велико Търново, изд. “Абагар”, 1998.

² Николов Н., “Финансов анализ”, Princeps, София, 1995.

³ Ваклиев Г., Чуков К., Тимчев М., “Основи на стопанския анализ на предприятието”, София, ИК “Люрен”, 1992.

⁴ Адамов В., Холст Д., Захариев А., “Финансов анализ”, трето издание, Велико Търново, изд. “Абагар”, 2006.

⁵ Трифонов Т., Трифонова В., Трифонова С., “Корпоративни финанси”, първо издание, “Тракия-М”, 1999.

⁶ Бочаров В., “Комплексный финансовый анализ”, Санкт Петербург, “Питер”, 2005.

⁷ Ковалев В., “Финансовый анализ”, Москва, изд. “Финансы и статистика”, 2001.

⁸ Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашаев Е.В., “Методика финансового анализа Москва, изд. “Инфра-М”, 2001.

высшего управления предприятием, имеющего возможность воздействовать при формировании его финансовых ресурсов и денежных потоков.¹ И еще: выражением содержания финансового анализа является своевременная и качественная обосновка решений об инвестировании капитала и об операциях им, как и о формировании подходящей капиталовой структуры; финансовый анализ представляет собой одно целое, независимо от того является ли он внешним или внутренним;² анализ финансово-экономического состояния коммерческих организаций рассматривается как основной элемент экономического анализа в целом;³ смысл, сущность и содержание финансового анализа сводится к анализу информации из бухгалтерского баланса предприятия² с целью оценки его финансового состояния; финансовый анализ разделяется на внешний и внутренний;³ он представляет собой эффективный механизм для формирования оперативной и достоверной информации, необходимой для регулирования расчетных взаимоотношений предприятия, улучшения платежной дисциплины и ускорения оборота его текущих активов;³ проявляется в трех направлениях: 1) в процессе оперативного планирования финансовых ресурсов предприятия; 2) в процессе реального движения денежных средств при осуществлении расчетов отдельными бизнес-партнерами и 3) при проведении анализа значений финансовых показателей, характеризующих деятельность предприятия по данным финансовых отчетов; финансовый анализ является „инструментом для оценки финансовой устойчивости и деловой активности компании”⁴ и для повышения ее инвестиционной привлекательности и нарастания ее балансовой стоимости; финансовый анализ представляет собой метод оценки и прогнозирования финансового состояния предприятия⁵.

Публикации в области финансового анализа в странах с развитым рыночным хозяйством тоже многочисленны. Предлагают разные содержательные направления анализа, как, например, эмпирические исследования, статистический финансовый анализ, многовариантный

¹ Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашаев Е.В., “Методика финансового анализа Москва, изд. “Инфра-М”, 2001.

² Сухова Л.Ф., Глаз В.Х., Чернова Н.А., “Анализ финансового состояния и бизнес-план торговой организации потребительской кооперации”, Москва, изд. “Финансы и статистика”, 2006.

³ Комплексная автоматизированная система “Бизнес Люкс”.

<http://www.npo-comp.ru/erp/311097.aspx>,

<http://www.npo-comp.ru/erp/313824.shtml>, <http://www.npo-comp.ru/erp/313780.shtml>

⁴ Григориевна Т. “Диагностика финансового состояния компаний на российском рынке”, международна научна конференция “Авангардни научни инструменти в управлението (VSIM:11), България, Равда, 14-18.09.2011.

⁵ Подольська В.О., Яріш О.В., “Фінансовий аналіз”, Київ, 2007.

анализ, прогностический анализ риска от финансовой несостоятельности и банкротства компаний, анализ фондового рынка и др. Не без основания ставится вопрос о совершенствовании отдельных аспектов финансового анализа¹.

Критический анализ мнений о сущности финансового анализа убеждает нас в потребности ее выяснения и объективного уточнения. Считаем, что сущность финансового анализа состоит в изучении финансовой деятельности и финансового состояния предприятия, рассматриваемых комплексно во взаимных связях и зависимостях между их отдельными элементами: величиной, динамикой и структурой капитала, активами, денежными потоками и финансовыми результатами; финансовой стабильностью, деловой активностью, плетежеспособностью и ликвидностью; эффективностью бизнеса, выраженными при помощи значений показателей и системы обуславливающих их факторов, которые перманентно исследуются на основании информации из финансовых отчетов и других источников при помощи научного метода анализа. Цель этого – принятие обоснованных управленческих решений для финансовой стабильности, рыночного процветания и устойчивого развития предприятия.

Определенный интерес представляет вопрос об информационном обеспечении анализа финансового состояния предприятия. Основным источником информации для анализа финансового состояния является финансовый отчет предприятия и, прежде всего, его бухгалтерский баланс. Согласно Закону о бухгалтерии информация, представленная в финансовом отчете, должна отвечать определенным требованиям: понятность, уместность, надежность и сравнимость. Считаем также, что информация в финансовом отчете предприятия должна быть достоверной и достаточной.

Финансово-хозяйственный анализ в Болгарии регламентирован частично в докладе о деятельности отдельных предприятий к годовому финансовому отчету, как и в отдельных нормативных актах, более важными из которых являются следующие: торговый закон, закон о бухгалтерии; налоговый процессуальный кодекс; постановление о коэффициентах рентабельности, эффективности и финансовой автономности.

Основной вопрос, касающийся финансового состояния любого

¹ Ришар Ж. “Защо методите на финансов анализ на фирмата се нуждаят от промени и какви да са те?”, перевод от френски, Париж, Vangue, № 505, 1990.

предприятия, – это методика его анализа. Считаем, что методика анализа финансового состояния представляет собой систему элементов. В качестве элементов этой системы рассматриваем: 1) методы и подходы анализа; 2) систему показателей анализа (финансовых и нефинансовых) и 3) этапы анализа. Рассматриваемая, таким образом методика анализа финансового состояния предприятия позволяет достижение концептуального единства между миссией, стратегией, целями и задачами анализа, обосновку результатов анализа и принятие правильных управленческих решений для финансовой стабильности и успешного развития бизнеса.

Методика анализа финансового состояния предприятия основывается на использовании системы методов научного познания, более важными из которых являются следующие: диалектический метод обосновки системы показателей; методы анализа и синтеза, индукции и дедукции; методы количественного и ситуационного анализа для раскрытия закономерностей, находящих конкретное выражение в изменениях и тенденциях развития финансового состояния предприятия; экономико-математические и статистические методы анализа и оценки количественных и качественных зависимостей между показателями и обуславливающими их факторами, характеризующими комплексное финансовое состояние предприятия; экспертные методы оценки качественных характеристик при выборе стратегического варианта финансового равновесия и устойчивого развития предприятия.

Методика для анализа финансового состояния предприятия основывается на комплексном использовании различных подходов, как например: системный и комплексный подходы для структурирования целей, задачи и конкретных этапов анализа; историческо-логический подход; горизонтальный (временной) подход анализа; вертикальный (по функциональным центрам ответственности) подход; управленческий, экономический и интегрированный подходы.

Основным методическим подходом анализа является системный подход. Финансовое состояние предприятия рассматривается как система компонентов, между которыми налицо объективный причинно-следственные связи. Эти связи проявляются при формировании значений результативных показателей и их отклонение в текущий по сравнению с критерийным периодом под влиянием системы обуславливающих их факторов.

Современные подходы анализа финансового состояния предприятия – это управленческий и экономический подходы (см. рис. 2.1).

Рис. 2.1. Современный подход анализа финансового состояния предприятия

Управленческий подход основывается на использовании сбалансированной системы финансовых (прибыль, рентабельность и пр.) и нефинансовых (качество менеджмента, способность для достижения выбранной стратегии и др.) показателей анализа, а экономический – на финансовых показателях стоимостной оценки бизнеса.

Управленческий подход позволяет объективное интегрирование между традиционными финансовыми показателями анализа финансового состояния предприятия и сбалансированной системой показателей анализа (направление “Финансы”). Предпосылки для подобной интеграции следующие: согласование интересов отдельных групп в предприятии (собственники, акционеры, персонал, клиенты, поставщики, кредиторы и др.); интеграция между финансовыми и нефинансовыми показателями.

Таким образом объединяются традиционные показатели и модели анализа: рентабельность активов (модель Дюпона); рентабельность собственного капитала; ликвидность и денежные потоки (Cash Flow) предприятия. В историческом плане обобщающие показатели подвергаются эволюции. Например, в XX в. – 20 годы используются показатели: рентабельность инвестиции (ROI); рентабельность активов (ROA) – модель Дюпона (Model DuPont); в 70-е годы: чистая прибыль одной акции (EPS); соотношение между ценами акций и прибылью (P/E); в 80-е годы: соотношение между рыночной и балансовой стоимостью акций (M/B); рентабельность собственного капитала (ROE); рентабельность

чистых активов (RONA); денежные потоки (Cash Flow) и др.; в 90-е годы: прибыль до начисления годовых процентов, налогов и дивидендов (EBITDA); совокупный акционерный доход (TSR); рентабельность денежных потоков инвестированного капитала (CEROI); дисконтированный денежный поток (DCF); экономическая добавленная стоимость (EVA); рыночная добавленная стоимость (MVA); сбалансированная система показателей (Balanced ScoreCard) анализа эффективности.

Для оценки бизнеса и принятия правильных управленческих решений в современных условиях необходимо интегрирование системы показателей сбалансированного бизнес-анализа с подходящей концепцией, характеризующейся математической точностью. Этого можно достичь обвязывая финансовое направление этой системы с экономической добавленной стоимостью (EVA). Это означает, что в качестве базисного показателя в направлении “Финансы” следует использовать значение экономической добавленной стоимости (см. рис. 2.2).

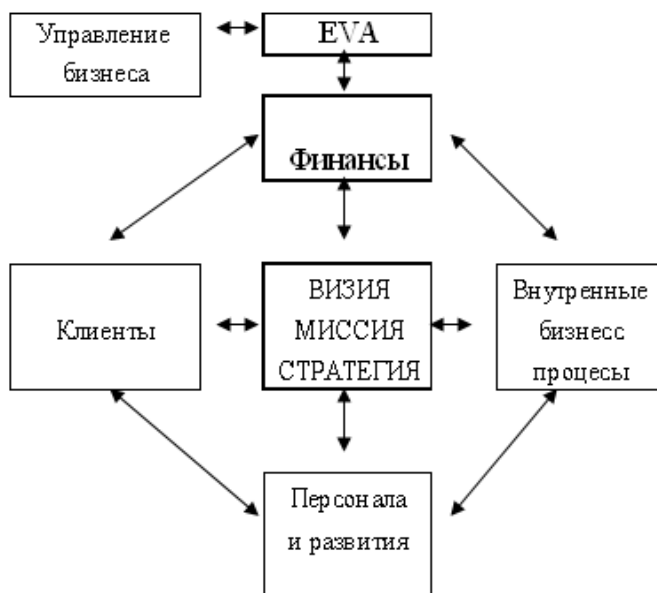

Рис. 2.2. BSc и EVA

Подобная связь оправдана, так как показатель EVA по своей сущности является финансовым показателем. Посредством этой симбиозы возможно определение базисного финансового показателя, характеризующего как финансовое состояние предприятия, так и эффективность бизнеса.

На полученную стоимостную оценку предприятия по модели EVA оказывают влияние разные непосредственные факторы. Это: 1) факторы первого ряда: изменения в нетной оперативной прибыли (NOPAT); изменения в стоимости вложенного капитала (собственного и привлеченного); изменения в соотношении между собственным и привлеченным капиталом (капиталовая структура); 2) факторы второго ряда, например – составляющие компоненты нетной оперативной прибыли – изменения в: объеме и ассортиментной структуры продаж; нетных продажных ценах; основных производственных расходах (себестоимость продукции); расходах на продажи; административных расходах; 3) факторы третьего ряда, например: изменения в размере и структуре собственного и привлеченного капитала; изменения в цене привлеченного капитала, распределение капитала (собственного и привлеченного) по инвестиционным направлениям; изменения в размере достигнутой прибыли по соответствующим инвестиционным направлениям и др.

При помощи интеграции между управленческим и экономическим подходами для анализа финансового состояния предприятия и вообще эффективности бизнеса достигается следующее:

1. Миссия и общая стратегия предприятия представляют при помощи системы показателей.

2. Обосновываются причинно-следственные связи между всеми показателями в системе (направления финансы, клиенты, обучение и развитие, внутренние бизнес-процессы), которые в одной или в другой степени, непосредственно или косвенным образом оказывают влияние на финансовые результаты деятельности и финансового состояния предприятия.

3. Модель EVA основывается на финансовом показателе, позволяющем объективный анализ, оценку и моделирование деятельности предприятий и принятие управленческих решений, направленных на создание добавленной стоимости к акционерному капиталу.

4. Сбалансированная система показателей и модель EVA основаны на единой методике анализа финансового состояния и эффективности. В теории и в хозяйственной практике они воспринимаются как ключевые показатели эффективности.

С нашей точки зрения, методика анализа финансового состояния предприятия должна последовательно охватить следующие этапы:

1. Анализ активов предприятия, в т.ч. анализ состава, структуры и динамики активов, долгосрочных и краткосрочных активов; взиманий с клиентов; срока собираемости взиманий с клиентов; оборота краткосрочных активов.

2. Анализ собственного капитала предприятия, в т.ч. анализ автономности и финансовой автономности; постоянного капитала, собственного основного капитала; собственного оборотного капитала; нетного оборотного капитала; коэффициентов финансирования долгосрочных и краткосрочных активов.

3. Анализ пассивов предприятия, в т.ч. анализ состава, структуры и динамики пассивов; задолженности предприятия; периода оплаты задолженности к поставщикам; финансового напряжения.

4. Анализ ликвидности.

5. Анализ финансовой устойчивости предприятия.

6. Анализ денежных потоков.

7. Диагностика финансового состояния предприятия на основании базисных критериальных условий и его классификация в соответствующей группе.

8. Анализ степени риска от торговой несостоятельности и банкротства предприятия.

В современных условиях финансового и экономического кризиса, конкурентных рыночных отношений, насыщенных динамизмом и определенной степенью энтропии, необходима интеграция между управленческим и экономическим подходами для анализа финансового состояния предприятия и эффективности его бизнеса. Этого можно достичь при помощи симбиоза между стоимостно основанными подходами и сбалансированной системой показателей для анализа.

2.2. Організація та методичне забезпечення аналізу як чинники ефективного управління фінансовим результатом

Економічний аналіз, як невід'ємна складова процесу управління підприємствами різних організаційно-правових форм господарювання, проводить оцінку їх діяльності, виявляє та обчислює резерви, окреслює перспективи їх подальшого розвитку. Результати економічного аналізу

служать засобом обґрунтування управлінських рішень і одночасно засобом контролю за їх виконанням. Проведення аналізу має сприяти поліпшенню управління підприємством, зміцненню ринкових засад і зростанню фінансових результатів його діяльності.

Фінансовий результат як один з найважливіших економічних показників, що характеризує господарську діяльність і на основі якого проводять оцінку її ефективності, – це прибуток або збиток, отриманий суб'єктом господарювання. Якщо доходи суб'єкта господарської діяльності перевищують витрати, що були здійснені для отримання цих доходів, то він отримує позитивний фінансовий результат (прибуток), у разі, коли витрати більші за доходи – суб'єкт господарювання отримує негативний фінансовий результат (збиток).

Отримання позитивного фінансового результату можливе за умови належної організації управління діяльністю підприємства та прийняття ефективних управлінських рішень. Лише наявність своєчасної, об'єктивної, достовірної і точної інформації, отриманої в процесі проведення аналітичного дослідження, забезпечує прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Управління фінансовим результатом досліджують вітчизняні і зарубіжні вчені: І. Бланк, О. Гринавцева, В. Ковальов, В. Колесникова, О. Марюта, І. Мойсєєнко, Л. Орловський, Г. Ямборко, Ф. Беа, Е. Діхтл, М. Швайтцер.

Обґрунтування доцільності проведення економічного аналізу діяльності підприємств, методичне забезпечення аналізу фінансового результату розглядається в працях таких науковців: Г. Азаренкової, І. Бланка, Ф. Бутинця, Б. Данилишина, А. Загороднього, Г. Кіндрацької, В. Ковальова, С. Мошенського, Є. Мниха, О. Олійника, Г. Савицької, Н. Тарасенка, М. Чумаченка.

Однак, розвиток теорії і практики щодо організації економічного аналізу, використання його методик, методів і прийомів в управлінні фінансовим результатом є актуальним завданням.

Діяльність підприємств на ринкових засадах зумовлює необхідність управління фінансовим результатом. У положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" приведене трактування економічних категорій "прибуток" та "збиток", які характеризують фінансовий результат:

- прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати;
- збиток – це перевищення суми витрат над сумою доходу, для

отримання якого були здійснені ці витрати.

Керуючись Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", фінансовий результат (прибуток або збиток) визначають і відображають в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності згідно з принципом нарахування та відповідності доходів і витрат. Отже, для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно зіставляти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. Доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів.

Фінансовий результат діяльності підприємства формується за рахунок фінансового результату, отриманого від основної діяльності, фінансового результату від здійснення фінансових операцій, фінансового результату від іншої звичайної діяльності, фінансового результату від надзвичайних подій.

Оскільки фінансовий результат діяльності суб'єкта господарювання залежить від значної кількості чинників, то очевидно, що і процесом його формування і розподілу необхідно управляти¹.

Економічний аналіз, як проміжна ланка між отриманням інформації і прийняттям рішення, безпосередньо впливає на якість управлінських рішень і дозволяє:

- досліджувати зміну кожного показника, який впливає на формування остаточного фінансового результату;
- визначати і порівнювати структури відповідних показників;
- проводити оцінку фінансових результатів, отриманих від різних видів діяльності;
- визначати міру впливу факторів на фінансовий результат діяльності підприємства тощо.

Саме тому підготовка і прийняття управлінських рішень вимагають проведення економічного аналізу, який показує шляхи їх реалізації, а вибір методів і засобів реалізації управлінських рішень в значною мірою залежить від результату аналізу. Аналіз визначає змістову сторону процесу управління фінансовим результатом і є інструментом підготовки управлінського рішення.

У процесі прийняття управлінських рішень економічний аналіз знижує рівень невизначеності і ризик, пов'язаний з вибором правильного

¹ Марюта О. Адаптивне управління прибутком підприємства / О.Марюта // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 83–89.

рішення. Визначаючи фінансовий результат як якісну характеристику різних видів діяльності підприємства, слід, перш за все, звернути увагу на організацію його проведення, множинність показників, методів та підходів, які застосовуються для аналізу.

Успішне проведення аналітичної роботи, як досить складного та трудомісткого процесу, залежить від того, наскільки ретельно продумана його організація.

Грабовецький Б.Є. вважає, що організацію аналітичної роботи на підприємстві можна звести до таких основних положень:

- розробка програми повного, комплексного, системного аналізу діяльності підприємства або плану тематичного аналізу окремих сторін з визначенням об'єктів, мети, складу, послідовності вивчення всіх питань аналізу і термінів виконання;
- формування групи спеціалістів, які здійснюють економічний аналіз з визначенням конкретних виконавців на рівні окремих підрозділів і в цілому по підприємству;
- використання всіх джерел інформації (бухгалтерська, оперативна і статистична інформація), позаоблікова інформація, дані планування тощо, а також перевірка і контроль достовірності інформації;
- широке використання в аналітичній роботі сучасних технічних і програмних засобів;
- вирішення у процесі аналітичної роботи основних завдань економічного аналізу (оцінка ступеня виконання планових завдань; виявлення і реалізація резервів виробництва, недоліків у роботі підприємства і окремих підрозділів, зіставлення досягнутих результатів з витратами; узагальнення результатів аналізу; розробка заходів для усунення недоліків);
- складання аналітичної записки за результатами аналітичної роботи та передача її керівництву для розробки і прийняття обґрунтованих управлінських рішень¹.

Купалова Г.І. зазначає, що організація економічного аналізу – це система заходів із забезпечення ефективності, організованості, планомірності, обдуманого упорядкування дослідження об'єкта, а також дотримання внутрішньої дисципліни².

Івахненко В.М. до організації аналітичної роботи включає розробку

¹ Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: навч. посіб. / Б.Є. Грабовецький – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

² Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу / Г.І. Купалова – К.: Знання, 2008. – 639 с.

загальних засад і порядку проведення аналізу, планування роботи, окремих її елементів та етапів; матеріальне, методичне і наукове забезпечення; загальне керівництво, прийом виконаних аналітичних робіт, їх оформлення та контроль за впровадженням у виробництво розроблених заходів з метою поліпшення діяльності підприємства¹.

Мошенський С.З. та Олійник О.В. обґрунтовують, що організація економічного аналізу – це система раціональних, скоординованих дій в процесі вивчення об'єкта спостереження відповідно до визначених завдань².

Вітчизняні науковці, як правило, виділяють такі складові організації аналітичної роботи:

- кадрове забезпечення – вибір форми організації економічного аналізу, підбір працівників-аналітиків, розподіл обов'язків щодо виконання аналітичних процедур, проведення атестації аналітиків і забезпечення підвищення їх кваліфікації;
- інформаційне забезпечення – збір та аналітична обробка вхідної інформації, розробка форм аналітичних документів;
- методичне забезпечення – підготовка розпорядчих документів з організації та проведення економічного аналізу, організація праці аналітика, підготовка та перевірка інформації, підбір методик аналізу та виявлення впливу зовнішніх чинників на внутрішнє середовище підприємства;
- технічне забезпечення – вибір програмного забезпечення, необхідного для проведення економічного аналізу, наявність технічних засобів для виконання аналітичної роботи;
- нормативне забезпечення – використання законодавчих актів з регулювання економічного аналізу, інструкцій, положень щодо організації та проведення економічного аналізу.

У науковців немає єдиного підходу і щодо етапізації процесу організації аналітичної роботи. Так, Грабовецький Б.Є., характеризуючи організацію економічного аналізу на виробничих підприємствах, виділяє п'ять її етапів³.

¹ Івахненко В.М. Курс економічного аналізу: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В.М. Івахненко, М.І. Горбатов – Вид. 3-тє, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 302 с.

² Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. // За ред. д.е.н., проф. Ф.Бутинця. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2010. – 704 с.

³ Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: навч. посіб. / Б.Є. Грабовецький – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

На першому етапі, підготовчому, розробляються плани та програми аналізу, визначається мета аналізу, вибирається методика, формується група виконавців і розподіляються обов'язки між ними. План проведення аналітичної роботи складається на рік. У програмі визначаються етапи робіт, строки їх виконання, відповідальні виконавці. Цей етап завершується попереднім ознайомленням з системою показників, що всебічно характеризують діяльність підприємства.

Другий етап передбачає окремі уточнення плану робіт, розробленого на першому етапі. Здійснюється збір інформації, її систематизація, перевірка на достовірність та групування.

Третій етап, який, по суті, є основним, передбачає обробку первинної інформації згідно з методикою економічного аналізу. Перевіряється ступінь виконання плану, оцінюється динаміка основних показників, зіставляється досягнутий результат з витратами, виявляються резерви виробництва, розраховується ефективність використання наявних ресурсів.

Четвертий етап передбачає проведення підсумкової оцінки результатів аналізу. Результати аналізу оформляються у вигляді пояснювальних записок, висновків, довідок, таблиць, графіків, схем, рисунків.

П'ятий етап – розробка заходів щодо усунення недоліків, ефективного використання поточних і перспективних резервів виробництва. Усі матеріали аналітичної роботи передаються керівництву підприємства для вироблення і реалізації управлінських рішень, в яких повинні брати участь і представники групи аналітиків.

Буряк П.Ю., Римар М.В. виділяють чотири етапи в організації економічного аналізу, конкретизуючи кожен із них певними процедурами і операціями. Як окремий етап розглядають проведення факторного аналізу.

Мошенський С.З., Олійник О.В. Купалова Г.І., Гринчук І.С. обґрунтовують доцільність виділення в аналітичному процесі трьох етапів^{1,2}. Купалова Г.І., Гринчук І.С. зазначають заходи, що проводяться на кожному з них.

На першому (підготовчому) етапі проводяться такі технічні заходи: формулювання мети і завдань аналізу, визначення об'єкта і предмета дослідження, складання плану і розробка програми аналізу, вибір методики,

¹ Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу / Г.І. Купалова – К.: Знання, 2008. – 639 с. Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. // За ред. д.е.н., проф. Ф.Бутинця. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2010. – 704с.

² Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. // За ред. д.е.н., проф. Ф.Бутинця. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2010. – 704 с.

методів і прийомів аналізу, формування системи показників аналізу, рекомендації з послідовності і періодичності дослідження, інформаційне забезпечення аналізу, вказівки щодо організації та виділення провідної ланки аналізу.

На другому (основному) етапі проводяться аналітичні і прогностичні заходи: збір та перевірка правильності інформації, статистична обробка і узагальнення даних, порівняльний аналіз основних показників, оцінка стану та ефективності діяльності об'єкта аналізу, факторний аналіз, визначення резерву підвищення ефективності господарювання.

На третьому (заключному) етапі проводяться конструктивні заходи: використання резервів та визначення шляхів підвищення ефективності господарювання об'єкта аналізу, апробація результатів аналітичного дослідження на практиці, коригування (за необхідності) методики та організації аналізу, характеристика документів з оформлення результатів аналізу, оформлення та передача результатів аналізу, використання результатів аналізу у прийнятті управлінських рішень та контроль за їх виконанням.

Погоджуємось із науковцями, які в організації аналітичної роботи виділяють такі етапи: підготовчий, основний і завершальний. На нашу думку, така процедурно-організаційна побудова економічного аналізу має чітку логічну послідовність та причинно-наслідкову спрямованість і характеризує економічний аналіз як технологічний процес опрацювання інформації.

Базуючись на зазначеному підході, з метою ефективної організації економічного аналізу фінансового результату діяльності виробничого підприємства ПАТ «Електротермометрія», розробимо Програму аналітичного дослідження з виокремленням складових аналітичної роботи на кожному з етапів (табл. 2.1).

Для проведення основного етапу аналітичного дослідження фінансового результату науковцями обґрунтовується доцільність використання різних методичних підходів.

Так, А. Загородній та Г. Кіндрацька аналіз фінансового результату діяльності підприємства розпочинають з оцінки його рівня і динаміки. Наступними етапами аналітичного дослідження є аналіз доходів і витрат підприємства та фінансового результату від операційної діяльності. Значна увага приділяється авторами аналізу розподілу прибутку та взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації продукції і прибутку, рентабельності діяльності підприємства¹.

¹ Г.І.Кіндрацька, М.С.Білик, А.Г.Загородній Економічний аналіз: теорія і практика: підручник // За ред. проф. А.Загороднього. – 2-ге вид. доп. І перероб. - Львів: "Магнолія 2006", 2007. -439 с.

Таблиця 2.1

Програма поетапної організації економічного аналізу фінансового
результату діяльності ПАТ «ЕТМ»

№ з/п	Складові аналітичної роботи	Виконавці		
		Заступник директора з економіки і фінансів	Начальник відділу цін та економ. аналізу	Бухгалтер, провідний економіст
1	2	3	4	5
1. Підготовчий етап				
1.1.	Ціль аналізу – визначення фінансового результату, отриманого внаслідок діяльності підприємства.	+		
1.2.	Завдання аналізу фінансового результату діяльності: - оцінка фактичного рівня фінансового результату підприємства; - аналіз динаміки і структури доходів; - аналіз динаміки і структури витрат; - визначення міри впливу факторів на фінансовий результат діяльності; - аналіз безбитковості діяльності; - узагальнення й оформлення результатів аналізу для прийняття ефективних управлінських рішень.	+	+	
1.3.	Розробка графіка аналітичної роботи.		+	
1.4.	Розподіл функціональних обов'язків між виконавцями аналітичних процедур		+	
1.5.	Підбір необхідної інформації та перевірка її повноти й достовірності - фінансові плани; - бізнес-плани; - рахунок 79 «Фінансові результати»; - рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»; - рахунки класів 7 «Доходи і результати діяльності», 8 «Витрати за елементами», 9 «Витрати діяльності»; - фінансова, податкова, статистична звітність.			+

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5
1.6.	Визначення факторів, що будуть включені у модель аналізу фінансового результату діяльності ПАТ»ЕТМ»: - чистий дохід (виручка); - собівартість реалізованої продукції (витрати на матеріали, оплату праці, відрахування на соціальні заходи, інші прямі витрати); - адміністративні витрати; - інші операційні витрати. - витрати на збут.		+	+
1.7.	Програмне забезпечення здійснення аналізу операційної діяльності - Microsoft Excel.			+
1.8.	Доступ до результатів аналізу дозволено.	+	+	+
2. Основний етап				
2.1.	Збір фактичних даних для оцінки фінансового результату діяльності підприємства			+
2.2.	Порівняння величин показників доходів, витрат та результатів діяльності з їх значеннями за минулі періоди.			+
2.3.	Оцінка структурних зрушень доходів та витрат діяльності.			+
2.4.	Визначення величин впливу факторів - виручки, собівартості реалізованої продукції (витрат на матеріали, оплату праці, відрахування на соціальні заходи, інших прямих витрат), адміністративних та інших операційних витрат, витрат на збут - на фінансові результати діяльності.			+
2.5.	Виявлення можливостей мінімізації витрат.		+	+
2.6.	Прогнозний аналіз показників доходів, витрат та фінансових результатів діяльності.		+	+

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5
3. Завершальний етап				
3.1.	Систематизація та оформлення аналітичних матеріалів: - таблиці динаміки, структури доходів, витрат та фінансових результатів діяльності; - таблиці факторного аналізу; - графіки безбитковості; - аналітична записка.			+
3.2.	Обґрунтування висновків і пропозицій щодо прийняття ефективних управлінських рішень за результатами аналізу.		+	+
3.3.	Розробка організаційно-технічних заходів щодо реалізації шляхів підвищення ефективності діяльності підприємства	+	+	+
3.4.	Підготовка Наказу, з метою прийняття управлінських рішень, на основі проведеного аналізу фінансового результату	+		
3.5.	Контроль за впровадженням розроблених пропозицій за результатами аналізу.	+		

Мошенський С.З. та Олійник О.В., окрім зазначених підходів, аналізують фінансові результати, отримані від різних видів діяльності та формування, розподіл і використання чистого прибутку, а також проводять оцінку рівня виробничого і фінансового левериджу¹.

Бутинець Ф.Ф. значну увагу приділяє розрахунку міри впливу факторів на фінансові результати від різних видів діяльності, визначенню резервів збільшення прибутку (зменшення збитку) та аналізу впливу прибутку на фінансовий стан підприємства¹.

Г.Савицька в методиці аналізу фінансових результатів розглядає вплив асортиментної політики підприємства та рівня середньореалізаційних цін на формування прибутку, підходи щодо

¹ Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. // За ред. д.е.н., проф. Ф.Бутинця.- 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута“, 2010.- 704 с.

підрахунку резервів збільшення прибутку і рентабельності діяльності, крім тих аспектів, які висвітлені в роботах інших науковців¹.

Отже, аналіз фінансового результату суб'єкта господарювання, як правило, включає: аналіз рівня, динаміки і структури фінансового результату, доходів і витрат підприємства, фінансових результатів від різних видів діяльності, аналіз розподілу прибутку підприємства та показників рентабельності, а також аналіз резервів збільшення прибутку (зменшення збитку) та передбачає використання загальних і специфічних методів і прийомів для оцінки поточного стану, динаміки, структури об'єктів аналітичного дослідження в різні періоди часу. Варто зазначити, що застосування тих або інших методів і прийомів для аналізу управління фінансовим результатом залежить від умов здійснення такого управління та цілей відповідного дослідження. Тобто, перш ніж обрати конкретні методи і способи аналізу, важливо визначити умови функціонування підприємства та водночас розкрити цілі такого дослідження.

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки, основними завданнями економічного аналізу для цілей реалізації ефективного управління фінансовим результатом є:

- визначення основних закономірностей забезпечення прибуткової діяльності підприємства;
- виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на фінансовий результат підприємства;
- визначення характеру (закономірний чи випадковий) відхилення від заданих норм;
- оцінка використання ресурсів, виявлення резервів, обґрунтування напрямів їх пошуку та шляхів реалізації для підвищення ефективності та результативності діяльності підприємства;
- сприяння ощадливому використанню та збереженню майна підприємства;
- виявлення недоліків та обґрунтування шляхів покращення організації управління.

Як показав аналіз наукової літератури, єдиної системи показників щодо оцінки фінансового результату не визначено. Вважаємо, що для оцінки ефективності управління фінансовим результатом діяльності сучасних підприємств, окрім традиційних, варто використовувати такі показники: чистий прибуток на одну акцію, співвідношення ціни акції та

¹ Савицкая Г.В. Экономический анализ: учеб. / Г.В.Савицкая. – 9-е изд., испр. – М: Новое знание, 2012– 640 с.

чистого прибутку, рентабельність чистих активів тощо. Система показників ефективності управління фінансовим результатом і в подальшому буде змінюватись і доповнюватись. І це є цілком правомірним, оскільки в кожному окремому випадку необхідно керуватись конкретною постановкою задачі, яку потрібно розв'язати, а отже й використати певну систему показників.

Узагальнюючи вище зазначене, можна зробити висновок, що в сучасних умовах господарювання вдосконалити систему управління фінансовим результатом підприємства доцільно шляхом:

- належної організації аналізу фінансового результату діяльності підприємства;
- проведення оцінки зміни окремих складових фінансового результату;
- розробки моделі оцінки фінансового результату суб'єкта господарювання для цілей його прогнозування;
- проведення аналізу ефективності управління фінансовим результатом діяльності підприємства в цілому на основі порівняння значної кількості показників.

Управління фінансовим результатом передбачає цілеспрямований вплив, необхідний для узгодження спільної діяльності працівників підприємства. Гнучкість в управлінні, здатність і вміння швидко перебудовуватись, не втратити можливості, що відкриваються нововведеннями і ринком – важливе завдання управлінської діяльності.

У системі управління фінансовим результатом промислового підприємства важлива роль відводиться економічному аналізу та створенню відповідного інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень. Аналіз фінансових результатів дозволяє оцінити динаміку прибутку (збитку), чинники, що впливають на динаміку показників, систематизувати та узагальнити отримані результати, обґрунтувати висновки та пропозиції, виявити внутрішньогосподарські резерви збільшення прибутку (зменшення збитку). Зростання ролі аналізу, як засобу управління фінансовим результатом, зумовлено тим, що в умовах ринкової економіки управлінські рішення повинні бути обґрунтовані точними розрахунками, які підтверджували б їхню економічну доцільність.

2.3. Теоретико-методологічні аспекти розвитку капіталізації підприємств

Вчені розглядають капіталізацію як фундаментальний процес, економічний зміст якого полягає в підвищенні вартості капіталу, який належить суб'єктам всіх рівнів господарювання, в результаті зростання їх господарського потенціалу і ефективності.

У науковій літературі останнім часом з'явилося багато публікацій, присвячених теоретичним та практичним проблемам капіталізації. Так, у своїх працях висвітлюють різні аспекти капіталізації як вітчизняні вчені (Андрійчук В.Г., Беновська Л.Я., Брюховецька Н.Ю., Гєсць В.М., Гордієнко К.Д., Зубець М.В., Козоріз М.А., Мельник Л.М., Мочерний С.В., Осовська Г.В., Побурко О.Я., Турянський Ю.І., Хорунжий М.Й., Шумська С.С., Юрчишин В.В.), так і зарубіжні (Барунов Г.Я., Гальцева О.В., Дедкова М.В., Казинцев В.В., Малова Т.О., Овсянникова О.Н., Хотинська Г.І., Христофорова І.В.).

Аналіз наукових праць показав, що дослідження у сфері капіталізації почалися в 2000-і роки, чому сприяла низка факторів:

- зростання зацікавленості проблемами капіталізації як на національному, так і на внутрішньогосподарському рівнях у країнах з розвинутою економікою;
- інвестиційна значимість капіталізації для функціонування фондового ринку;
- маркетингова складова капіталізації та її використання у процесі розробки та реалізації стратегії позиціонування підприємств на ринку.

Еволюція трактування сутності поняття «капіталізація» охоплює такі періоди (табл. 2.2).

Вважаємо, що цікаві та значущі результати отримані у процесі дослідження зазначеної проблематики російськими вченими.

Так, М.В. Дедкова, розглядаючи теоретичні аспекти капіталізації компанії, стверджує, що капіталізація – одне з небагатьох економічних явищ, до яких виявляється надзвичайно високий інтерес на практиці і яке до останнього часу вкрай недостатньо досліджено в російській економічній літературі.

Таблиця 2.2

Еволюція трактування сутності поняття «капіталізація»

Період	Часові рамки періоду	Підходи до трактування поняття «капіталізація»
1-й період	Початок XIX століття	У рамках марксистської теорії капіталізація визначається як процес накопичення капіталу шляхом капіталізації прибутку, що призначений для розширення виробництва, з одного боку, та як потік майбутньої вартості, що розрахована з урахуванням ставки відсотку, тобто як капіталізація ринкової вартості
2-й період	Кінець XIX - початок XX століття	Представники неокласичного напрямку економічної теорії доповнили своїх попередників, і капіталізацію розуміли як процес створення та накопичення вартості, яка приносить ефект з дохідністю, що рівна ставці відсотка, розмір якого визначається визначеною продуктивністю капіталу ¹ . Епоха кейнсіанства зробила новий крок у вивченні капіталізації як економічної категорії. Згідно з її теорією, капіталізація базується на накопичуванні капіталу за допомогою грошового обороту. В результаті завершення виробничого циклу частина створеного грошового доходу споживається, а інша частина спрямовується на підтримання та розвиток активів і таким чином накопичується
3-й період	Кінець XX століття	З другої половини XX століття процес дослідження сутності цього терміну гальмується. Парадокс полягає в тому, що тривалий час слово "капіталізація" майже не вживалося, причому не лише у вітчизняній науковій літературі, а й за кордоном
4-й період	Сьогодення	Спостерігається зростання інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до сутності та значення капіталізації підприємства як економічної категорії

*Джерело: складено з використанням^{2,3,4}

¹ Капіталізація економіки України / За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 220 с.

² Гальцева Е.В. Капитализация как фактор укрепления финансовой устойчивости предприятий сферы услуг: Дис. канд. економ. наук. М., 2005. – 137 с.

³ Малова Т.А. Капитализация в условиях российской экономики: Теоретические и практические аспекты / Т.А. Малова. – [2-е изд.]. – М.: Либроком, 2009. – 208 с.

⁴ Овсянникова О.Н. Капитализация промышленных предприятий России как фактор повышения их хозяйственной устойчивости: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2002. – 31 с.

Самостійні дослідження в галузі капіталізації з'явилися в Росії лише в останні роки. До них відносяться дисертації:

- Інвестиційне забезпечення та управління капіталізацією нафтогазових компаній (автор Пермязов А.С.);
- Капіталізація промислових підприємств Росії як фактор підвищення їх господарської стійкості (автор Овсянникова А.Н.);
- Метод капіталізації амортизаційного фонду машинобудівного підприємства (автор Єзов Ю.В.);
- Ринкова капіталізація російських промислових корпорацій як фактор підвищення економічної ефективності виробництва (автор Казінцев В.В.);
- Управління капіталізацією промислових корпорацій (автор Овсепян Д.Е.);
- Моделювання впливу економічних факторів на ринкову капіталізацію промислових корпорацій (автор Півень В.В.);
- Капіталізація як фактор зміцнення фінансової стійкості підприємств сфери послуг (автор Гальцева Є.В.);
- Управління капіталізацією інвестиційних ресурсів відтворювального потенціалу АПК регіону (автор Вароко А.Ш.)¹.

Проведемо дослідження сутності капіталізації як економічної категорії, конкретизуємо дане поняття, побудуємо класифікацію видів капіталізації підприємства.

Згідно із законодавством України, капіталізація – це визначення вартості об'єкта оцінки на підставі чистого операційного або рентного доходу від його використання² або на підставі очікуваного доходу від його використання³.

Найбільш відпрацьованим є показник капіталізації, який використовується в банківській системі (достатність капіталу для здійснення активних операцій; для оцінки використовуються показники рівня сплаченого статутного капіталу та регулятивного капіталу) та в корпоративному секторі (показник поточної ринкової вартості цінних паперів емітента). Для інших підприємств поняття капіталізації не визначено. Відсутня методика розрахунку цього показника і, відповідно, не

¹ Дедкова М.В. Капитализация компании: теоретический аспект / М.В. Дедкова // Вестник МГУС. – 2007. – №1. – С. 84-96. (Серия «Экономика»).

² Про оцінку земель. Закон України від 11 грудня 2003 р. №1378.

³ Про затвердження Національного стандарту №1 „Загальні засади оцінки майна і майнових прав”. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. №14.

здійснюється моніторинг і аналіз капіталізації підприємств, а також вплив інвестицій, залучених підприємствами, на рівень їх капіталізації.

Дослідивши особливості трактування капіталізації сучасними економістами, зазначимо, що сьогодні найчастіше її розуміють, як:

- 1) процес формування капіталу юридичної особи;
- 2) показник ринкової вартості компанії на фондовому ринку, що визначається як добуток суми цінних паперів емітента, випущених в обіг на їх ринкову ціну¹;
- 3) компенсація разових витрат, що виражають вкладання капіталу, за рахунок накопичення річного прибутку, а не за рахунок реалізації продукції;
- 4) перетворення чистої доданої вартості на капітал, тобто використання її на розширення виробництва²;
- 5) процес утворення фіктивного капіталу у вигляді акцій, облігацій, заставних листів іпотечних банків²;
- 6) перетворення майна на грошовий капітал².

Перший напрям досліджень пов'язаний з працями Карла Маркса. За основу дослідження тлумачень капіталізації лежить його теорія, яка вперше детально розглянула економічну природу капіталу та капіталізації як певну систему соціально-економічних відносин.

Другий напрям досліджень визначень капіталізації як економічної категорії базується на працях багатьох сучасних економістів, зокрема, таких як Дедкова М.В., Козоріз М.А., Мочерний С.В., Осовська Г.В., Побурко О.Я., Турянський Ю.І. Зазначені вчені розуміють капіталізацію як процес трансформації доходів у капітал.

Автори третього напрямку досліджень трактують капіталізацію виключно з фінансового аспекту діяльності підприємства, тобто як процес приросту фінансового капіталу (Бектенова Д.Ч., Гальцева О.В., Гільфердінг Р., Невський І.О.).

Праці авторів, що відносяться до четвертого напрямку, присвячені дослідженню капіталізації як показника оцінки ринкової вартості підприємства (Барунов Г.Я., Єжов Ю.В., Ідрисов Ш.М., Казинцев В.В., Корольова О.О., Овсянникова О.М., Челноков А.С.).

Побурко О.Я. дає трактування капіталізації як процесу здійснення трансформації майнової власності, нематеріальних активів,

¹ Барунов Г.Я. Институциональные предпосылки роста капитализации отечественных металлургических компаний: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2007. – 21 с.

² Осовська Г.В. Економічний словник / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – К.: Кондор, 2007. – 358 с.

нерозподіленого прибутку, залучених ресурсів, чинників, що створюються за рахунок задіяння реструктуризаційних процесів, у капітал¹.

В економічній енциклопедії подається показник капіталізації, який характеризує напрям та мету вкладення частини доходів (прибутків) підприємства: капіталізація – процес вкладання частини доходів у цінні папери та отримання на них прибутку у формі відсотків; використання частини додаткової вартості на розширення виробництва; процес використання частини додаткової вартості на розширення капіталістичного виробництва².

У економічному словнику подано показник капіталізації, який визначає сумарну ринкову вартість акціонерного капіталу; може використовуватись на рівні окремих суб'єктів господарювання, фондової біржі або національної економіки в цілому: капіталізація – це сумарна ринкова вартість акцій, що обертаються на фондовій біржі або в межах окремої держави. Також зазначається, що показник капіталізації використовується при порівняльному аналізі діяльності суб'єктів господарювання в ринковому середовищі: капіталізація – рейтингоутворюючий показник діяльності корпорацій. І, нарешті, вказується, що капіталізація – це процес реінвестування доходів³.

Російський вчений С. Чернишов визначає капіталізацію як похідну від капіталу, який означає розширено відтворюючу вартість. Вчений також подає таке визначення: капіталізація – це діяльність з перетворення будь-якого ресурсу, активу, сили у капітал, тобто організація такої роботи, щоб власник ресурсу міг заробити на своє існування і при цьому регулярно виробляти деяку «дельту» – додаткову вартість, що забезпечує йому розвиток.

На погляд Козоріз М.А., капіталізацію слід досліджувати як економічну категорію, яка окреслює сутність фінансово-економічних відносин між суб'єктами економіки стосовно розподілу, оцінки і напрямів використання доходів і капіталів⁴.

Таким чином, узагальнюючи різні підходи до розуміння сутності капіталізації, робимо висновок, що капіталізація – це процес

¹ Побурко О.Я. Організація управління капіталізацією господарського комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 „Організація управління, планування і регулювання економікою” / О.Я. Побурко. – Львів, 2001. – 19 с.

² Економічна енциклопедія / відп. ред. С.В. Мочерний. – Т. 2. – К.: Академія, 2001. – 848 с.

³ Экономика для всех. Популярный словарь / Сост. и ред. Т.Н. Ершова. – М., 1997.

⁴ Концептуальні основи оцінки рівня капіталізації регіону: Наукова доповідь / [Козоріз М.А., Люткевич О.М., Пушак Я.Я. та ін.]; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2009. – 134 с.

нагромадження капіталу, пов'язаний з перетворенням частини прибутку (або всього прибутку) в капітал підприємства.

Зауважимо, що трактування капіталізації як критерію оцінювання ринкової вартості підприємств на нинішній момент є найпопулярнішим. Проте, на думку багатьох вчених, такий підхід не відображає повністю значення терміна, оскільки виступає лише як індикатор фондового ринку. Враховуючи те, що чимало підприємств не є публічними, тобто не виходять на ринок фінансового капіталу, то визначення і оцінювання процесів капіталізації за допомогою такої методики є недоречними. З огляду на це вчені пропонують під поняттям капіталізації підприємства розуміти процес спрямування коштів на розвиток та розширення підприємницької діяльності, в результаті чого відбувається накопичування капіталу підприємства та збільшення його вартості¹.

Сьогодні в багатьох економічних словниках та енциклопедіях можна зустріти чимало понять, що впливають із категорії капіталізації, а саме:

1) капіталізація прибутку означає використання певної його частки на збільшення капіталу підприємства, на розвиток підприємницької діяльності;

2) капіталізація дивідендів, тобто збільшення курсової вартості акцій за рахунок використання певної частини дивідендів вкладників;

3) капіталізація основних фондів – це реальне збільшення вартості основних фондів за рахунок поточної діяльності;

4) капіталізація земельної ренти – це метод визначення вартості землі, що передбачає капіталізацію доходів від використання земельної ділянки власником або користувачем;

5) капіталізація ринку – це показник, який відображає рівень капіталізації підприємств певного ринку;

6) капіталізація регіону, країни – сукупність показників капіталізації господарюючих суб'єктів регіону, країни в цілому.

На нашу думку, недосконалою є класифікація видів капіталізації підприємства, що, в свою чергу, гальмує процес розробки організаційно-економічних механізмів впливу на управлінську діяльність підприємств та можливості моделювання всього процесу капіталізації.

Вчені виділяють різні види капіталізації, здійснюючи їх загальний поділ за певними ознаками:

1. *За формою впливу* виділяють реальну, ринкову або фіктивну та

¹ Улянич Ю.В. Розвиток капіталізації сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 „Економіка та управління підприємствами” / Ю.В. Улянич. – Умань, 2012. – 20 с.

маркетингову капіталізацію. Якщо отриманий прибуток реінвестується у підприємство, то такий результат його фінансово-господарської діяльності називається реальною капіталізацією. Показник ринкової капіталізації базується на визначенні вартості підприємства шляхом добутку всіх акцій підприємства на їх найвищу ринкову ціну. Інколи таку форму прояву капіталізації називають фіктивною. Її особливістю є те, що вона ініціюється не внутрішнім менеджментом підприємства, а зовнішніми біржовими структурами, що здійснюють котирування акцій.

Така форма прояву капіталізації має певний недолік – спекулятивні дії на фондовому ринку.

Окрім цих двох видів капіталізації за їх формою прояву виділяють ще маркетингову, яка становить зростання вартості підприємства за рахунок генерування доходів в результаті підвищення вартості нематеріальних активів, що мають відношення до маркетингу.

2. *За функціональною ознакою* капіталізацію поділяють на пряму та зворотну. Пряма капіталізація – це процес, що відображає перетворення ресурсу, залученого у виробництво, у вартість, яка приносить додаткову вартість. Зворотна капіталізація пов'язана із перетворенням додаткової вартості або доходу у капітал¹.

3. *За напрямом відтворення* процесу виробництва виділяють три види капіталізації: капіталізація факторів виробництва, тобто залучення у ринковому обігу всіх виробничих факторів як засобів виробництва, на основі чого формується їх ринкова вартість; капіталізація процесу виробництва, що відображає економічний зміст самого процесу капіталізації, який виражається в забезпеченні збільшення додаткової вартості, покращенні фінансового результату діяльності підприємства; капіталізація результатів виробництва, тобто перетворення нової вартості у капітал підприємства².

4. *За масштабом охоплення* капіталізація є формаційною, регіональною і функціональною. Формаційна капіталізація є процесом розширення приватного сектора економіки до рівня загальнодержавного, тобто це є макроекономічна капіталізація. В міру зменшення рівня масштабного охоплення вирізняють регіональну або галузеву капіталізацію, яка охоплює показники капіталізації суб'єктів господарювання певного регіону або галузі, а функціональна капіталізація

¹ Козоріз М.А. Роль і функції капіталізації в забезпеченні економічного розвитку суб'єктів господарювання // Регіональна економіка. – 2007. – №2. – С. 42-48.

² Капіталізація економіки України / За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 220 с.

передбачає здійснення інвестиційного процесу грошового доходу в економічну діяльність підприємства, тобто це є мікроекономічний рівень¹.

5. **За способом оцінювання** розрізняють шість видів капіталізації: балансову, ринкову, розрахункову, рейтингову, статичну та динамічну. Балансова капіталізація визначається на підставі статистичного узагальнення балансової інформації щодо вартості активів і пасивів досліджуваного підприємства. Аналіз балансу надає повну, правдиву інформацію про фінансовий стан підприємства на звітну дату, а також свідчить про можливість здійснювати процес капіталізації.

Ринкова капіталізація – це загальна вартість всіх акцій емітента. Особливість використання показника ринкової капіталізації полягає в тому, що він розраховується лише акціонерними товариствами. Для підприємств інших організаційно-правових форм господарювання застосовуються розрахункові методи капіталізації з використанням коефіцієнта, індексу та мультиплікатора капіталізації.

Дедалі частіше в економічній літературі з питань управління капіталом підприємства трапляється інший метод оцінювання процесів капіталізації підприємства, зокрема метод рейтингування, в основі якого покладено побудову рейтингу підприємств за результатами значення показника капіталізації кожного підприємства зокрема.

Обґрунтування поняття статичної капіталізації зводиться до того, що для визначення будь-якої капіталізації, окрім фіктивної або ринкової, використовуються дані балансу підприємства, що мають статичний характер, тобто відображають накопичений рівень капіталізації на певну дату складання балансу².

Відображення показників капіталізації у їх русі дає змогу оцінити темпи його зростання чи спаду, охарактеризувати ефективність такого процесу, показати рівень розвитку підприємницької діяльності. Використання динамічної капіталізації допомагає інвестору, власнику підприємства прийняти важливе стратегічне рішення щодо розвитку такого підприємства, відобразити його місце у рейтингу серед інших конкурентів.

6. **Кількісне оцінювання** рівня капіталізації здійснюється за допомогою абсолютних та відносних величин. Абсолютна капіталізація підприємства вимірюється відповідною величиною реального капіталу, відносне оцінювання здійснюється шляхом співвідношення певної частки

¹ Турянський Ю.І. Державне регулювання господарських систем в умовах лібералізації та капіталізації економічного розвитку: Автореф. дис. ...канд. екон. наук. – Львів, 2005. – 25 с.

² Дедкова М.В. Капитализация компании: теоретический аспект / М.В. Дедкова // Вестник МГУС. – 2007. – №1. – С. 84-96. (Серия «Экономика»).

капіталу до загального обсягу ресурсів підприємства або результатів виробничого процесу¹. Номінальна капіталізація відображає оцінку підприємницького потенціалу суб'єкту господарювання на основі номінальної вартості його виробничих об'єктів. А реальна капіталізація дає загальну характеристику розвитку підприємницької діяльності в поточному періоді на момент її оцінювання.

7. *За траєкторією руху* капіталізація буває зростаючою та спадною, тобто декапіталізацією. Якщо у динаміці відслідковується стабільне підвищення рівня капіталізації підприємства, то мова йде про зростаючу капіталізацію. Якщо ж траєкторія змін капіталізації має протилежний характер або взагалі є незмінною, то такий процес називається декапіталізацією.

8. *За характером змін* капіталізація буває стійкою та дискретною. Якщо в діяльності підприємства спостерігаються стабільні процеси щодо його розвитку та розширення, то можна стверджувати, що капіталізація даного підприємства є стійкою. За умов постійного коливання зростання, застою і спаду (декапіталізації) таких процесів протягом певного періоду капіталізація називається дискретною.

9. За ступенем реагування на фактори впливу розрізняють залежну капіталізацію та слабозалежну. На рівень капіталізації підприємства впливає багато факторів. Проте серед них є така група факторів, за умови зміни яких може серйозно змінитися рівень капіталізації. В такій ситуації йдеться про залежну капіталізацію. Якщо ж показник капіталізації не надто сильно реагує на зміну окремих чинників, то така капіталізація називається слабозалежною.

У зарубіжних країнах показник капіталізації виступає одним з найважливіших показників, що відображає поточний стан та перспективи розвитку підприємства на ринку, а також характеризує весь потенціал підприємства, включаючи інвестиційну його привабливість. У вітчизняній практиці, навпаки, сформувалася думка, що капіталізація – це прерогатива лише фінансового ринку. Статистика й досі не оперує цим терміном, а сповільнення темпів практичного застосування показника вже накладає свої негативні відбитки на економіку країни в цілому. Ось одна з головних причин недооцінювання вартості більшості підприємств, зокрема гігантів промисловості, в межах України.

Таким чином, проведені дослідження з питань сутності поняття

¹ Овсянникова О.Н. Капитализация промышленных предприятий России как фактор повышения их хозяйственной устойчивости: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2002. – 31 с.

капіталізації дозволяють зробити наступні висновки:

1) у сучасній теорії і практиці управління підприємницькою діяльністю спостерігається відсутність чіткого і єдиного тлумачення цього терміну, в результаті чого чимало тверджень є різними за своїм змістом;

2) наявність різних трактувань поняття капіталізації унеможливило існування єдиного методичного підходу до проведення аналізу капіталізації підприємства;

3) більшість сучасних підприємств не розраховують показник капіталізації, оскільки не усвідомлюють основного його значення як показника рейтингової оцінки ефективності та інвестиційної привабливості підприємства.

Таким чином, залежно від механізму нарощування капіталізації вчені виділяють три її форми:

- реальна капіталізація;
- маркетингова або суб'єктивна капіталізація;
- ринкова або фіктивна капіталізація¹.

Всі перераховані форми капіталізації відображаються у балансі підприємства у вигляді нарощування власних джерел фінансування (розділ 1 пасиву балансу), проте мають різні джерела походження і різні способи ініціювання.

Розглянемо докладніше особливості реальної капіталізації.

Автори Хотинська Г.І. і Гальцева Е.В. зазначають, що так звана «реальна капіталізація» виникає в результаті збільшення власного капіталу. «Якщо підприємство реінвестує прибуток, спрямовуючи її на поповнення необоротних активів та оборотних активів, відбувається реальна капіталізація, що виражається у збільшенні реальної вартості майна»².

Ефективно діюче підприємство практично завжди має позитивний фінансовий результат господарської діяльності. Прибуток, точніше його реінвестована частина, накопичується в 1 розділі пасиву балансу «Власний капітал» (р. 350 «Нерозподілений прибуток»), багато в чому визначає вартість підприємства і приводить до збільшення власного капіталу. Висока капіталізація свідчить про здатність суб'єкта господарювання генерувати доходи, ефективно використовувати ресурси, розширювати бізнес, що, у свою чергу, є умовою майбутньої прибутковості.

Тим часом збільшення 1 розділу пасиву балансу за інших рівних умов

¹ Гальцева Е.В. Капитализация как фактор укрепления финансовой устойчивости предприятий сферы услуг: Дис. канд. эконом. наук. М., 2005. – 137 с.

² Хотинская Г.И. Теория и практика капитализации в условиях рынка / Г.И. Хотинская, Е.В. Гальцева // Собственность и рынок. – 2005. – №9. – С. 2-5.

означає збільшення пасиву і, отже, в силу основного правила балансу, зумовлює збільшення активу суб'єкта господарювання. Залежно від виду діяльності, стратегії підприємства і сформованих поточних проблем збільшення зачіпає або необоротні, або оборотні активи, або ті й інші одночасно. Якщо в результаті фінансово-господарської діяльності підприємство реінвестує прибуток, спрямовуючи його на поповнення необоротних активів (насамперед, засобів праці) і оборотних активів (у частини предметів праці або запасів), відбувається реальна капіталізація, що виражається у збільшенні реальної вартості майна. У більшості випадків підприємства з сильною стратегією інвестують приріст власного капіталу в активи довгострокового характеру, тобто в розділ І «Необоротні активи»¹.

У такому випадку капіталізація – це природний результат фінансово-господарської діяльності, є економічно об'єктивною та ініціюється з боку джерел фінансування, тобто пасиву балансу. Реальна капіталізація веде до зміцнення фінансової стійкості підприємства, підвищення його кредитного рейтингу, зростанню маркетингової привабливості та збільшення його ринкової вартості.

Реальна капіталізація створюється у процесі фінансово-господарської діяльності, використовуються реальні матеріальні ресурси, грошовий капітал, результатом чого стає збільшення власного капіталу.

Отже, реальна капіталізація виражається у збільшенні реальної вартості майна. У більшості випадків підприємства з сильною стратегією інвестують приріст власного капіталу в активи довгострокового характеру.

Розглянемо особливості маркетингової або суб'єктивної капіталізації.

На практиці процес накопичення на рівні суб'єкта господарювання часто є результатом активної маркетингової політики і рекламної кампанії, які «накручують» ринкову вартість підприємства, відриваючи її від реальної вартості.

У такому випадку збільшення валюти балансу за інших рівних умов відбувається спочатку з боку активів, як правило, нематеріальної складової балансу, наприклад, за рахунок наступних операцій:

- відображення в балансі вартісної оцінки ділової репутації (гудвілу);
- збільшення ринкової вартості торгової марки, бренду;
- відображення в обліку і відповідно у балансі ноу-хау;
- придбання прав на результати інтелектуальної діяльності.

Збільшення майна підприємства в цьому випадку за інших рівних умов

¹ Дедкова М.В. Капитализация компании: теоретический аспект / М.В. Дедкова // Вестник МГУС. – 2007. – №1. – С. 84-96. (Серия «Экономика»).

може відображатися в балансі в різних варіантах:

- балансуватися в пасиві зростанням додаткового капіталу;
- відноситись на фінансові результати, збільшуючи нерозподілений прибуток;
- збільшувати статутний капітал з відповідною реєстрацією у встановленому порядку.

Додатковий капітал, нерозподілений прибуток і статутний капітал, у свою чергу, збільшують власний капітал підприємства. Тобто, в даному випадку капіталізація ініціюється внутрішньофірмовим менеджментом зі сторони активів, перш за все, нематеріальних. Вартісні оцінки в цьому випадку найчастіше носять договірний, отже, суб'єктивний характер. Збільшення майна за рахунок договірних оцінок, навіть ціною перереєстрації статутного капіталу значною мірою є суб'єктивною операцією. Операції такого роду дозволяють сформувати «представницький» баланс компанії, проте, враховуючи, що нематеріальні активи є високоризиковими, така капіталізація може зникнути за найменших змін політичної ситуації або ринкової кон'юнктури.

Збільшення власного капіталу за рахунок розширення статутного фонду надає операціям такого роду якусь стабільність і правове оформлення, однак воно є екстенсивним шляхом розвитку підприємства і не свідчить про ефективність використання його потенціалу.

Такий вид капіталізації називається суб'єктивною або маркетинговою капіталізацією, оскільки її природа носить суб'єктивний характер, а використовується ця форма капіталізації, як правило, в маркетингових цілях.

Суб'єктивна (маркетингова) капіталізація останнім часом є досить популярною серед PR-агентств, які виходять з того, що ділова репутація відіграє ключову роль у формуванні вартості компанії. Такий підхід до капіталізації зумовив появу проекту «Капіталізація репутації», ініціатором якого є Агентство «Паблісіті PR». В експертному опитуванні, проведеному цим PR-агентством, взяли участь 1072 респонденти серед топ-менеджерів, керівників і співробітників департаментів маркетингу, реклами та PR, фінансових аналітиків та інших експертів великих компаній, більше 60% респондентів відповіли, що ділова репутація являє собою реальний актив, що створює вартість¹.

Отже, маркетингова або суб'єктивна капіталізація – це капіталізація за рахунок використання нематеріальних активів, яка приводить до

¹ Дедкова М.В. Капитализация компании: теоретический аспект / М.В. Дедкова // Вестник МГУС. – 2007. – №1. – С. 84-96. (Серия «Экономика»).

зростання ринкової вартості підприємства, але не забезпечує зростання його матеріальної вартості.

Розглянемо докладніше особливості ринкової чи фіктивної капіталізації.

У ринковій економіці неможливо досягти економічного підйому без концентрації капіталу, його зростання, тому в класичному розумінні термін «капіталізація» означає реінвестування отриманого фірмою прибутку, або, іншими словами, перетворення прибутку в додатковий капітал. У сучасній економічній літературі термін «капіталізація» набув нових відтінків, нерідко досить істотних. Наприклад, він використовується в таких значеннях, як оцінка вартості фірми на базі її основного і оборотного капіталу, оцінка вартості компанії на основі ринкової вартості її акцій і облігацій та на основі щорічно одержуваного прибутку.

У контексті сказаного використовується і термін «ринкова капіталізація» (англ. *market capitalization*), під яким розуміють вартість всіх акцій акціонерної компанії або, іншими словами, це ціна, яку ринок готовий заплатити за компанію у разі її продажу.

Розглянемо методику визначення такої ринкової ціни компанії.

На розвинених стадіях ринкової економіки, де значно поширена акціонерна форма власності, вільний обіг акцій і визначення ринкової вартості підприємства через котирування акцій, більш прийнятним є розуміння капіталізації в трактуванні Річарда Коха. Вчений вважає, що капіталізація – це «ринкова вартість компанії, акції якої котируються на фондовій біржі», що представляє собою добуток ринкової ціни акції та загальної кількості акцій компанії¹.

Збільшення ринкової вартості акцій і акціонерної компанії в цілому відображається в цьому випадку в активі балансу у вигляді переоцінки фінансових вкладень і балансується в пасиві такої складової власного капіталу, як додатковий капітал.

Така форма прояву капіталізації має очевидну подібність із суб'єктивною (маркетинговою) капіталізацією. Проте капіталізація в цьому випадку ініціюється не внутрішньофірмовим менеджментом, а зовнішніми біржовими структурами, що здійснюють котирування акцій. Результати біржових торгів, як відомо, складаються під впливом сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, але дія суб'єктивних факторів мінімізована суспільним визнанням².

¹ Кох Р. Менеджмент и финансы от А до Я / Р. Кох. – СПб.: Питер, 1999. – 496 с.

² Дедкова М.В. Капитализация и ее влияние на экономический рост (на примере непубличных компаний): Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2008. – 28 с.

В академічних виданнях капітал, представлений цінними паперами, що приносять дохід, називається фіктивним чи фондовим капіталом^{1,2}. Оскільки така форма капіталізації складається в результаті фондових операцій, вона називається фіктивною капіталізацією. Аналітики фондового ринку вважають за краще називати цю форму прояву капіталізації ринковою капіталізацією.

Таким чином, ми розглянули сутність ринкової капіталізації, її особливості, а також методiku оцінки та напрямки здійснення.

Слід зазначити, що в Україні та Росії фіктивна або ринкова капіталізація останнім часом набула розвитку, що обумовлено активізацією фондового ринку цих країн. Однак характерна вона лише для великого бізнесу, сформованого на акціонерній формі власності. Більшій частині підприємств цей інструмент нарощування власного капіталу, а, отже, і ця форма капіталізації поки недоступні.

Зміст капіталізації та її роль у забезпеченні функціонування підприємств розкривають її функції.

Враховуючи реальний стан і проблеми розвитку економіки України, професор Козоріз М.А. пропонує на рівні вітчизняних підприємств виділяти три ключові функції капіталізації, реалізація яких спрямована на підвищення ефективності їх функціонування:

- функція капіталізації як критерію у визначенні ринкової вартості підприємства, на основі якої формується важлива інформація для менеджерів, власників та інвесторів у прийнятті управлінських рішень щодо вибору перспектив його розвитку;

- встановлення оптимальної структури капіталу підприємства на основі оцінки ефективності таких його складових, як матеріальні і нематеріальні активи, людський капітал, прибуток;

- підвищення економічної безпеки підприємства на основі збільшення частки власного капіталу в його сумарній величині³.

Погоджуючись із на думкою Улянич Ю.В., зазначимо, що одна з основних функцій капіталізації – управління фінансовими ресурсами. Сутність цієї функції полягає у вчасному формуванні у всіх видів фінансових ресурсів, систематичному пошуку резервів додаткового

¹ Советский энциклопедический словарь. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.

² Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т. 4. – 672 с.

³ Козоріз М.А. Функції капіталізації в забезпеченні ефективного розвитку підприємств / М.А. Козоріз, І.З. Сторонянська // Капіталізація підприємств та фінансових організацій: теорія і практика: тези доп. і повідом. міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 27 трав. 2011 р.) / НАН України, І-т еко-номіки пром-ті; редкол.: І.П. Булесв (відп. ред.) та ін.. – Донецьк, 2011. – 240 с.

накопичення фінансових ресурсів для забезпечення належного фінансового розвитку підприємства¹.

Також вчені виділяють функції планування, організації та контролю.

Зокрема, функція планування полягає в розробці та реалізації планів, що визначають майбутній стан економічної системи, шляхів і способів його досягнення та використання окремих видів ресурсів².

Організаційна функція передбачає розподіл фінансових ресурсів для виконання планів підприємства. На стадії реалізації цієї функції керівники повинні використовувати всі фізичні та інтелектуальні можливості своїх працівників, технічні пристрої та обладнання, а також кошти для досягнення найефективнішої діяльності підприємства, всі можливості залучення коштів на удосконалення устаткування (НТП), перекваліфікацію або підвищення кваліфікації працівників, збільшення розміру оплати праці, будівництво додаткових споруд, закупівлю обладнання³.

Призначення контрольної функції полягає в забезпеченні збалансованості між власним капіталом і залученим. Важливість даної функції пояснюється тим, що фінансові фонди будь-якого підприємства обмежені певною сумою, яку потрібно витратити ефективно в умовах невизначеності і ризику.

Зазначимо, що трактування контрольної функції капіталізації практично повторює таку функцію, як встановлення оптимальної структури капіталу підприємства (за Козоріз М.А.).

Як зазначає російський науковець Малова Т.А., на сучасному етапі на перший план виходить аналіз функцій, які відображають створення умов не тільки для стійкого функціонування й модернізації національного господарства, а й для реалізації економічної стратегії в довгостроковому періоді. У своїх працях автор називає і характеризує такі функції процесу капіталізації:

- розподільчу функція процесу капіталізації, що забезпечує перелив капіталу між секторами та суб'єктами економіки, і це створює тенденцію вирівнювання граничної продуктивності капіталу в реальному секторі національної економіки;
- відтворювальна функція процесу капіталізації забезпечує

¹ Улянич Ю.В. Развитие капитализации сельскохозяйственных предприятий: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 „Економіка та управління підприємствами” / Ю.В. Улянич. – Умань, 2012. – 20 с.

² Косачев Ю.В. Эффективность корпоративной структуры, реализующей инновации / Ю.В. Косачев // Экономика и математические методы. – 2001. – Т. 37. – №3. – С. 36-51.

³ Звягильский Е. Капитализация – основа и направление повышения стоимости Украины / Е. Звягильский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/derjava/opyt/66154>.

постійність кругообігу й нагромадження капіталу як на рівні національної економіки, так і на рівні окремого суб'єкта (завдяки цій функції процес капіталізації має регулюючий вплив на темпи і пропорції розвитку господарства, зміни галузевої й територіальної структур);

- стратегічна функція процесу капіталізації полягає у формуванні джерел ресурсів, що забезпечують можливість стратегічного розвитку економічного суб'єкта в довгостроковому періоді;

- інноваційна функція процесу капіталізації полягає у фінансуванні нововведень за рахунок того, що інноваційна діяльність має амбівалентний характер: з одного боку, зменшує ринкову вартість об'єкта, знецінюючи його основні виробничі фонди, з іншого – підвищує її, збільшуючи вартість нематеріальних активів і оборотних фондів. Змінюючи співвідношення між інноваційним і традиційним способами господарювання на користь інноваційної діяльності, процес капіталізації створює додаткову вартість, яка зростає внаслідок генерації потоків інновацій із залученням дедалі менших за обсягами запасів фізичного капіталу. Його заміщує капітал у формі прав на фінанси, технології, інформацію, інші інтелектуальні ресурси¹.

Побурко О.Я., крім вже названих розподільчої та стратегічної функцій, виділяє такі:

- оцінюючу, тобто відображення оцінки фінансового-господарської діяльності підприємства з метою вивчення її ефективності та виявлення наявних резервів, відповідальність діяльності підприємства міжнародним критеріям ефективності;

- прогностичну – слугує індикатором майбутнього стану підприємства, основний зміст цієї функції полягає в оцінюванні потенціалу підприємства;

- мобілізаційну – полягає у залученні ресурсів для цілей організації, розширення виробництва, швидкого освоєння сучасних технологій тощо;

- стимулювальну – виступає індикатором економічного, науково-технічного розвитку підприємницької діяльності;

- інформаційну – дає змогу оперативно зібрати чи розповсюдити інформацію про рівень економічної стійкості та інвестиційної привабливості підприємства на мікро-, мезо- та макrorівні².

¹ Малова Т.А. Капитализация в условиях российской экономики: Теоретические и практические аспекты / Т.А. Малова. – [2-е изд.]. – М.: Либроком, 2009. – 208 с.

² Побурко О.Я. Організація управління капіталізацією господарського комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 „Організація управління, планування і

Прогностичну (або прогнозну) функцію капіталізації також вивчав у своїх працях російський вчений Казинцев В.В., який досліджував питання аналізу поточного стану ринкової капіталізації підприємства, а також виявлення її потенційних можливостей і прогнозування джерел і перспектив розвитку підприємства в майбутньому¹.

Янчевський В.Л., крім вже розглянутих відтворювальної та інноваційної функцій, додатково виділяє такі функції капіталізації:

- захисну – проявляється в тому, що завдяки збільшенню розміру капіталу підприємство піднімається на вищий щабель економічного потенціалу та досягає гарної ділової репутації;

- соціальну функцію – несе в собі можливість підвищення життєвого рівня населення. Зокрема, ключовою умовою успішного розвитку соціальної інфраструктури села є збалансований розвиток аграрних підприємств. Формування джерел фінансування соціальної інфраструктури села має здійснюватись за рахунок диверсифікації грошових потоків, а саме: власних джерел коштів аграрних підприємств, короткострокових та довгострокових інвестицій, банківського кредитування та державного субсидування. Урізноманітнення джерел фінансування сприятиме всебічному розвитку як виробничої, так і невиробничої сфер сільськогосподарських підприємств. Вирішення таких завдань здійснюється за рахунок капіталізації та модернізації підприємств аграрної сфери².

Вчені Інституту економіки промисловості НАН України в рамках виконання у 2006-2009 рр. науково-дослідної роботи «Шляхи капіталізації і методи регулювання господарської діяльності підприємств базових галузей промисловості» досліджували економічну і соціальну функції капіталізації³. Погоджуючись із цією думкою і враховуючи викладене, пропонуємо всю сукупність функцій капіталізації поділити на два блоки:

- 1) економічний – стосується як окремих суб'єктів господарювання, так всієї національної економіки;

- 2) соціальний – стосується проблем життєвого рівня населення і

регулювання економікою» / О.Я. Побурко. – Львів, 2001. – 19 с.

¹ Казинцев В.В. Рыночная капитализация российских промышленных корпораций как фактор экономической эффективности производства: Автореф. дис... канд. экон. наук. – Москва, 2003. – 27. с.

² Янчевський В.Л. Економічна сутність капіталізації підприємств та напрями її здійснення / В.Л. Янчевський // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – №2. – С. 308-319.

³ Капитализация предприятий: теория и практика: моногр. / под ред. д.э.н., проф. И.П. Булеева, д.э.н., проф. Н.Е. Брюховецкой; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти; ДонУЭП. – Донецк, 2011. – 328 с.

розвитку соціальної інфраструктури.

Таким чином, економічний блок функцій капіталізації включатиме, на нашу думку, такі функції: критерій визначення ринкової вартості підприємства, встановлення оптимальної структури капіталу підприємства, підвищення економічної безпеки підприємства, розподільча, відтворювальна, стратегічна, інформаційна, оцінювальна, прогностична, мобілізаційна, стимулювальна, інноваційна, захисна, управління фінансовими ресурсами, планування, організації та контролю.

Відповідно, соціальний блок функцій капіталізації включає лише одну – соціальну – функцію.

Таким чином, вчені використовують різні підходи до визначення функцій капіталізації залежно від об'єкта чи мети дослідження. На нашу думку, всі розглянуті вченими функції капіталізації є достатньо обґрунтованими. Вважаємо за доцільне здійснити поділ всієї сукупності функцій капіталізації на два блоки – економічний та соціальний.

Сучасні кризові умови господарювання змушують керівників вітчизняних підприємств шукати нові прийоми ефективного управління діяльністю. У зв'язку з цим, стратегічним завданням постає питання нарощування потенціалу бізнесу, що супроводжується процесом капіталізації. Сьогодні термін «капіталізація» стрімко входить в коло широковживаних категорій. Вже існує чимало трактувань даного поняття, однак не всі економісти вбачають в ньому один і той же зміст.

2.4. Аналітичне забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції

Формування асортименту підприємства може здійснюватися різними методами, залежно від масштабів збуту, специфіки виробництва продукції, цілей і завдань, що стоять перед виробником. В той же час їх об'єднує те, що управління асортиментом зазвичай підпорядковане керівникові служби маркетингу.

Гостре питання стоїть для підприємства-виробника - чи потрібно розробляти стандартний товар, придатний для усіх відібраних ринків, або пристосовувати його до специфічних вимог і особливостей кожного окремого сегменту, створюючи для цього певну кількість модифікацій базового виробу. І у тому, і в іншому випадках є свої плюси і мінуси. Так, хоча створення стандартного товару, єдиного для усіх ринків, дуже

привабливо, але це нерідко практично нездійсненно. В той же час політика диференціації не виправдовує себе економічно там, де умови ринку дозволяють здійснювати часткову або повну стандартизацію (універсалізацію) виробу.

Проблема визначення конкурентоспроможності продукції та використання при цьому методики управлінського аналізу підприємством завжди була об'єктом гострої уваги з боку вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних питань управлінського аналізу та вивчення конкурентоспроможності продукції зробили такі учені як: А.Ф. Аксененко, І.М. Баканов, Б.І. Валуєв, М.А. Бахрушина, В.І. Вокк, В.Б. Івашкевич, М.П. Кондраков, М.В. Мірошник, А.С. Наринський, В.Ф. Палій, В.І. Петрова, Г.А. Пруденский, Я.В. Соколов, Н.Н. Філіпова, А.Д. Шеремет та ін.

Великі заслуги в становленні і розвитку наукових основ інформаційного забезпечення управлінського аналізу належать К. Друри, Э. Майеру, Р. Манну, Дж. Фостеру, Ч.Т. Хорнгрену, Ентоні А. Аткинсону, Раджив Д. Банкеру та ін.

Відаючи належне великому внеску цих учених у вирішення цієї проблеми, необхідно відмітити, що багато питань досліджено без урахування ринкових стосунків, що склалися, в країні, а тому вони не знайшли відповідного визнання на практиці унаслідок неможливості їх застосування або отримання на їх основі невідповідних дійсності результатів.

Спеціалісти з управлінського обліку використовують різні системи даних з метою підготовки відповідної фінансової інформації для управлінського апарату підприємства. Ці системи відбивають управлінські цілі, відповідно до яких слід калькулювати витрати.

Створювана на підприємстві обліково-інформаційна система повинна мати в розпорядженні мінімальний, але достатній обсяг інформації для прийняття управлінських рішень, надавати змістовну, адресну, максимально повну і достовірну інформацію про об'єкт управління в наочному вигляді, забезпечувати терміновість обробки і представлення інформації. Для ефективного управління витратами виробничого характеру потрібна така система обліково-інформаційного забезпечення, яка задовольняла б усі вимоги користувачів інформації про витрати з метою ухвалення оперативних управлінських рішень. Для створення обліково-інформаційного забезпечення управління виробничими витратами важливо, щоб усі витрати виробничого характеру

отримали обґрунтоване віддзеркалення в системі обліку. Тому, завдання обліково-інформаційного забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції і витрат, що з ними пов'язані полягають у такому:

- задоволення інформаційних потреб про виробничі витрати органів, що управляють;
- визначення і відбір джерел інформації про виробничі витрати і витрати;
- розробка показників, що характеризують рівень витрат виробничого характеру;
- правильна інтерпретація і систематизація отриманих даних;
- контроль достовірності, повноти і несуперечності даних про виробничі витрати;
- виключення дублювання інформації про витрати на виробництво;
- надання даних в єдиному і зручному для сприйняття форматі;
- багаторазове використання отриманої інформації для ухвалення необхідних управлінських рішень.

Система обліково-інформаційного забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції та управлінськими витратами визначається галузевими особливостями підприємства, її організаційно-правовою формою, а також іншими умовами і складається із системи показників зовнішньої і внутрішньої інформації. Обліково-інформаційне забезпечення процесу ухвалення рішень щодо зниження виробничих витрат включає дані різних видів обліку. Як показує практика, бухгалтерський облік в змозі забезпечити органи управління необхідною обліковою інформацією за кожен конкретний період часу.

В інформаційному забезпеченні бухгалтерський облік взаємодіє з іншими функціональними і структурними підрозділами системи управління підприємства і є сполучною ланкою між усіма його підрозділами і між системою управління та довкіллям. Проте в агрегованому вигляді інформація, що формується у рамках бухгалтерського фінансового обліку, не є повною, оперативною і достатньою для ухвалення вчасних, а також стратегічних рішень, і у зв'язку з цим має бути доповнена іншими видами інформації.

Важлива роль в обліково-інформаційному забезпеченні управління конкурентоспроможністю продукції належить обліково-аналітичній інформації. Однією з найважливіших відмінностей обліково-аналітичної інформації від інших її видів є те, що вона має часто набагато більшу цінність, оскільки представляє дані в узагальненому, підготовленому для

сприйняття вигляді, використовуваних для вибору варіантів рішення тієї або іншої задачі. Аналітична робота досить часто фактично зливається з роботою з підготовки управлінського рішення і керівнику пропонується лише вибрати один з декількох взаємозв'язаних варіантів. Під аналітичністю інформації розуміється її адекватність вимогам, завданням управління взагалі і економічного аналізу зокрема. Аналітична інформація про маркетингові витрати визначається системою таких характеристик, як:

- повнота охоплення в наявній інформації необхідних для аналізу відомостей;
- універсальність інформації як можливість отримання виробничих показників, деталізація і багаторазовість її використання;
- рівень повторюваності аналогічних показників у різних формах звітності;
- рівень вчасності отримання інформації і ритмічності її руху;
- рівень готовності до механізованої обробки;
- рівень взаємної відповідності різних видів інформації (планової, облікової і так далі);
- рівень достовірності, логічної і математичної;
- порівнянність інформації, тобто можливість використання різних видів інформації без додаткової переробки;
- гнучкість, тобто можливість своєчасного внесення коректив і достатня стійкість до змін.

Спроби обґрунтування кошторису витрат на конкурентоспроможні товари спричинили появу складних формул і моделей. Найпоширеніші з них - метод зворотного розрахунку, метод розрахунку прибутковості капітальних вкладень, методи, що базуються на співвідношеннях і тенденціях, методи дослідження операцій та інші.

Метод зворотного розрахунку як спосіб адекватності кошторису на розробку і реалізацію інноваційних проектів виходить з передумови, що кінцевий прибуток повинен становити суму, достатню для покриття витрат на ці роботи, на будь-які нові споруди й устаткування, необхідні для виробництва і збуту нової продукції.

Метод розрахунку прибутковості капітальних вкладень використовують для загальної перевірки кошторисних заявок на розробку і реалізацію інновацій на рівні підприємств, керівники яких затверджують кошторисні заявки відділів та підрозділів з розробки цих інновацій.

Метод, що базується на співвідношеннях і тенденціях, є визначення співвідношень і тенденцій між вартістю науково-дослідних обґрунтувань і контролюваною часткою ринку, торговельними витратами, капітальними

та іншими незалежними змінними. Для оцінки інновацій і відбору інноваційних проектів можна також використовувати співвідношення обсягів реалізації нової і старої продукції, яке для зручності можна показати у вигляді відношення загальних обсягів реалізації до реалізації обсягів старої продукції.

Відношення у часі між витратами на науково-дослідне обґрунтування інноваційних підприємницьких проектів і доходами від реалізації продукції встановити важко. Сьогоднішні науково-дослідні обґрунтування проектів можуть дати результати у вигляді нової продукції у майбутньому, через кілька років або взагалі ніколи.

Для дослідження конкурентоспроможності продукції застосовують методи аналізу:

- порівняння;
- балансовий;
- елімінування;
- імітаційного моделювання;
- графічний;
- простих і складних відсотків;
- дисконтування.

Контрольно-аналітичні прийоми дослідження:

- розрахунок абсолютних і середніх величин;
- деталізація показників на його складові;
- зведення і групування.

Формування системи інформаційного забезпечення управління конкурентоспроможністю продукції є також процесом цілеспрямованого підбору відповідних показників, що зрештою впливає на формування фінансового результату господарського життя підприємства.

При визначенні бізнес-стратегії підприємства як визначального цінового чинника на ринку товарів, основну увагу при ухваленні довгострокових управлінських рішень повинно бути приділено асортиментній політиці підприємства та структурі товарів, що випускаються.

Нами проведено дослідження щодо оновлення асортименту продукції одного із хлібозаводів м. Луцька (таблиця 2.3).

Фактично на підприємстві асортимент хлібобулочних виробів нараховує 65 видів, кондитерських – 22 види, макаронної продукції – 16 видів, проте увага до вдосконалення асортименту продукції на підприємстві є недостатньою, хоча темпи оновлення продукції прискорюються, однак частка нових видів продукції в обсязі товарної

продукції є низькою, а частка витрат на науково-дослідні та конструкторські роботи – набагато поступається найвищим показникам в галузі.

Таблиця 2.3

Динаміка показників оновлення асортименту та витрат на випуск нових виробів на ПАТ «Теремно Хліб» за 2011-2013 рр.

Показники	Роки			Абсолютне відхилення 2013 р. від 2011 р.	Найвищі показники в галузі
	2011	2012	2013		
1. Кількість видів продукції	59	61	65	6	180
у т. ч. з товарною маркою	1	1	1	-	10
2. Впроваджено нових видів	1	2	4	3	
3. Коефіцієнт оновлення асортименту (частка нових видів виробів в обсязі товарної продукції)	0,016	0,032	0,06	0,044	0,25
4. Обсяг витрат на науково-дослідні та конструкторські розробки:					
а) сума, тис. грн.	125,0	366,0	988,0	863,0	-
б) у % до загальних витрат на виробництво продукції	0,23	0,64	1,7	1,47	15

Рішення про випуск нового продукту або про припинення виробництва товару, що раніше випускався, як правило, чинять значний вплив на структуру витрат компанії в довготривалій перспективі. Витрати діяльності на рівні забезпечення випуску і реалізації, розробки і модернізації специфікацій продукції і технічної підтримки окремих продуктів, закупівлі матеріалів і витрати на постачальників, технічне обслуговування окремих вузлів і деталей, підтримка персоналу, є релевантними витратами для таких рішень.

Витрати діяльності на рівні партії продукту, такі як наладка устаткування, обробка матеріалів, контроль якості перших зразків продукту в кожній партії, також, як правило, змінюються, якщо мають місце структурні зрушення, що призводять до збільшення або зменшення питомої ваги товарів, що виготовляються великими партіями.

Проте в короткостроковому періоді менеджери не можуть досить легко скоректувати обсяг ресурсів, необхідних для виконання багатьох видів діяльності на рівні товару і деяких видів діяльності на рівні партії продукції. Вплив на витрати впровадження нового товару або зняття з виробництва товару, що випускався, відчуваються не відразу, а через деякий час, оскільки обидва рішення вимагають розробки і ретельній реалізації великого обсягу заходів, які охоплюють не один звітний період.

У результаті менеджери віддають перевагу повній собівартості продукту, що включає і вартість різних ресурсів, що використовувались і необхідних для виробництва та підтримки продукту. До таких ресурсів зазвичай відносять: працівників, що виконують налагоджувальні роботи; технологів і конструкторів нових видів продукції, що займаються освоєнням; інспекторів за якістю. Менеджери враховують витрати усіх видів ресурсів в рішеннях відносно обсягу і структури товарів, що випускаються, оскільки в довгостроковій перспективі компанія може скоректувати потужність ресурсів, необхідних для виконання відповідної діяльності, відрегулювавши її рівень так, щоб він відповідав обсягу і асортименту продукції, що випускається.

Зіставлення собівартості окремих продуктів з їх ринковою ціною, а також проведення детермінованого факторного аналізу допомагає з'ясувати, які з них нерентабельні в довгостроковій перспективі. В цьому випадку фірми можуть скоректувати потужності ресурсів, що забезпечують виконання тієї або іншої діяльності, з метою задоволення попиту на ці ресурси, який може зростати завдяки прийнятим рішенням про випуск нових видів продукції, розширення обсягу виробництва або створення нових модифікацій. Якщо повна собівартість окремого продукту перевищує його ринкову ціну, компанія повинна розглянути декілька альтернативних варіантів. Хоча, на перший погляд, найбільш логічним здається припинення випуску таких виробів, компанія може бути зацікавлена в продовженні випуску продуктової лінії в повному обсязі, щоб дати покупцям можливість широкого вибору у разі комплектного придбання у одного постачальника. При скороченому асортименті клієнти можуть перейти до конкурента, який може запропонувати повну продуктову групу за меншою ціною. Порівняльний аналіз ринкових цін і собівартості окремих продуктів дає можливість оцінити чисті витрати компанії, пов'язані із стратегією випуску повної продуктової лінії, незважаючи на нерентабельність окремих продуктів.

Менеджери можуть розглядати і інші заходи, такі як реінжиніринг або переконструювання нерентабельних видів виробів, з метою скорочення

або виключення дорогих видів робіт і приведення витрат на ці види у відповідність з ринковим рівнем цін. Наприклад, можна удосконалити технологічний процес, з тим щоб скоротити час переналадки устаткування і технологічних ліній, раціоналізувати маршрути руху матеріальних і товарних потоків. Можливо, доведеться провести ретельне маркетингове дослідження і подальшу диференціацію своїх товарів, щоб підвищити на них ціни і привести їх у відповідність з витратами. Компанії також можуть запропонувати споживачам додаткові стимули до придбання товару, наприклад, знижки за обсяг замовлення, для того, щоб збільшити їх розміри. Це дозволяє скоротити витрати на рівні партії продукції. Якщо такі заходи не приносять успіху, а маркетингова стратегія підтримки випуску повної продуктової лінії не виправдовує високих чистих витрат на виробництво окремих видів продуктів, що входять в неї, підприємству не залишається нічого іншого, як припинити випуск цих виробів. Необхідно також показати клієнтам можливість переходу на товари-замінники, які ще присутні в продуктовій лінії компанії.

Під час розробки конкурентної продукції необхідно орієнтуватися не на абстрактний «кращий аналог», а на оцінку усіх ринкових чинників. Базою для оцінки конкурентоспроможності товару повинно бути дослідження потреб покупця, вимог ринку¹.

З погляду маркетингу, для того, щоб товар був придатний для задоволення цієї потреби і становив інтерес для покупця, він також повинен мати набір відповідних параметрів. Таким чином, однією з умов вибору товару споживачем є збіг його технічних параметрів з умовними характеристиками прогнозованої потреби.

Отже, якщо виробник має намір зробити свою продукцію конкурентоспроможною, він повинен визначити умовні характеристики прогнозованої потреби як найточніше.

До групи технічних параметрів, які використовуються при маркетинговій оцінці конкурентоспроможності, в загальному вигляді відносяться параметри призначення (властивості товару, сфери його застосування і функції, які він призначений виконувати); ергономічні (відповідність товару властивостям людського організму); естетичні (зовнішнє сприйняття товару). Особливі групу параметрів складають нормативні (відповідність товару діючим стандартам і нормам). Оцінка товару за технічними характеристиками є необхідним, але недостатньою

¹ Соколова Н.Н., Быченко Н.А. Экономический анализ в корпоративных объединениях: контуры концептуальной модели // Российский экономический журнал. - № 8. - 2010. - С. 9-18.

умовою для існування на ринку попиту на цей товар.

Особливого значення надає покупець величині витрат, які будуть пов'язані з товаром, що придбався¹. Для багатьох видів товарів реалізація корисного ефекту досягається в ході експлуатації, що пов'язано з додатковими витратами для покупця. Таким чином, купляючи товар, покупець несе витрати, як з його придбання, так і з його споживання.

Рівень ціни споживання повинен відповідати розміру засобів, наявних у споживача для задоволення конкретної потреби.

Таким чином, по-перше, конкурентоспроможність будь-якої продукції визначається тільки в результаті її порівняння з іншими товарами, тобто є відносним показником. По-друге, для того, щоб з'ясувати конкурентоспроможність будь-якого товару, необхідно не лише порівняти його з іншими товарами, але і врахувати витрати споживача.

Нами проведено факторний аналіз обсягу виробництва продукції ПАТ «Геремно Хліб». Вихідні дані для аналізу представлені в табл. 2.4, а результати факторного аналізу – рис. 2.3.

Таблиця 2.4

Дані для проведення факторного аналізу виробництва продукції на ПАТ «Геремно Хліб» за 2011 та 2013 рр.

Товарна продукція	2011 рік				2013 рік					2013 рік за структурою і цінами 2011 року, тис. грн.	2013 рік за цінами 2011 року, тис. грн.
	кількість, т	питома вага, %	ціна за 1 т, грн.	сума, тис. грн.	кількість, т		питома вага, %	ціна за 1 т, грн.	сума, тис. грн.		
					за структурою 2011 року	фактично					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Хлібобулочні вироби	9138	86,6	5800	53001	10392	9550	79,6	6100	58255	60274	55390

¹ Кривоклякіна С.С. Сегментний аналіз маркетингових витрат//Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету «Наукові записки». . – 2010. – № 2. – С. 77-92.

Продовження табл. 2.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Кондитерські вироби	1195	11,3	15000	17920	1356	2270	18,9	18000	40860	20340	34050
Макаронні вироби	220	2,1	60100	13208	252	180	1,5	62000	11160	15145	1082
Усього	10553	100	7972	84129	12000	12000	100,0	8550	110275	95759	90522

При використанні методики проведення управлінського аналізу слід зазначити, що факторний аналіз конкурентоспроможності товару повинен бути спрямований на визначення впливу зміни ціни та витрат на загальний попит на товар, що аналізується, а також вплив ризиків продажу продукції за умови, що споживачі продукції відмовляються її купувати. До цих факторів відносять внутрішні (неправильно складений прогноз попиту на продукцію службами підприємства, неефективна організація процесу збуту і реклами продукції, зниження конкурентоспроможності продукції в результаті низької якості сировини, устаткування, відсталої технології, низької кваліфікації персоналу, невдала цінова політика на ринках збуту) та зовнішні (неплатоспроможність покупців, підвищення відсоткових ставок за вкладками, демографічні зміни, соціально-економічні зміни, політичні зміни тощо).

На обсяги товарної продукції на підприємстві впливають такі фактори:

- обсяг випуску продукції у натуральному вимірі;
- структура продукції;
- ціна випуску.

Провівши розрахунки, ми дійшли висновку, що усі фактори мали позитивний вплив на динаміку виробництва продукції, окрім фактору зміни структури випуску (рис. 2.3).

Отже, за рахунок збільшення обсягу випуску в натуральних одиницях товарна продукція зросла на 11630 тис. грн., за рахунок підвищення цін – на 6891 тис. грн.; а через зміну структури асортименту обсяг товарної продукції зменшився на 5237 тис. грн.

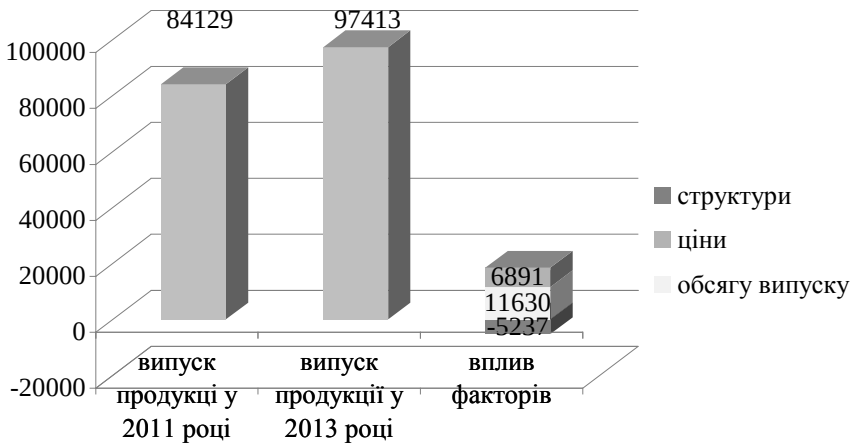

Рис. 2.3. Вплив факторів на зміну обсягів виробництва ПАТ «Термно Хліб» за 2011 і 2013 роки, тис. грн.

Проведення такого аналізу можливе і за допомогою математичного моделювання. Складність економіки іноді розглядали через призму обґрунтування неможливості її моделювання, вивчення засобами математики. Але така точка зору в принципі неправильна. На нашу думку, моделювати можна об'єкт будь-якої природи і будь-якої складності. І саме складні об'єкти становлять найбільший інтерес для моделювання; саме тут моделювання може дати результати, які не можна отримати іншими способами дослідження.

Потенційна можливість математичного моделювання будь-яких економічних процесів, а саме: дослідження конкурентоспроможності продукції, попиту та пропозиції на неї, вивчення нерентабельної продукції та способів її реалізації, прогнозування цін на продукцію є важливими завданнями аналізу господарської діяльності підприємства. Аналіз системи управління і прогнозування займає в системі виробництва особливе місце і вивчає економічну ситуацію, аналізує динаміку маркетингової політики підприємства.

Залежно від об'єктів, які моделюють, і призначення моделей вихідна інформація, яку в них використовують, має різноманітний характер і походження. Вона може бути розділена на дві категорії: про минулий розвиток і сучасний стан об'єктів (економічні спостереження та їхня

обробка) і про майбутнє прогнозування розвитку об'єктів, що включає дані про очікувані зміни їхніх внутрішніх параметрів та зовнішніх умов (прогнози). Друга категорія інформації є результатом самостійних досліджень, що також можуть бути виконані за допомогою моделювання.

Внаслідок динамічності економічних процесів, мінливості їхніх параметрів і структурних відносин ці процеси доводиться постійно тримати під контролем, необхідно мати стійку побудову нових даних. Оскільки спостереження за рівнем конкурентоспроможності й обробка емпіричних даних звичайно займають чимало часу, то при побудові математичних моделей економіки потрібно коригувати вихідну інформацію з урахування фактора запізнювання¹.

При дослідженні конкурентоспроможності продукції та асортиментної політики підприємства в цілому використовують метод економетричного прогнозування, який полягає в тому, що, використовуючи економіко-статистичні дані й застосовуючи до них методи теорії ймовірностей, математичної статистики тощо, будують модель, яка встановлює кількісну закономірність поведінки рівня доходу. Отримана закономірність поширюється на прогнозний період і її використовують для екстраполяції прогнозного значення. Економетричний підхід дає змогу зробити науково обґрунтовані прогнози, оцінювати їх надійність і якість, зводить до мінімуму можливість впливу експерта на кінцевий результат. Можливо зробити прогноз і уникнути зовнішніх і внутрішніх ризиків повернення продукції або її не реалізації.

Отже, під конкурентоспроможністю слід розуміти характеристику продукції, яка відображає її відмінність від товару-конкурента як за рівнем відповідності конкретної суспільної потреби, так і за витратами на її задоволення. Показник, що виражає таку відмінність, визначає конкурентоспроможність продукції, що аналізують порівняно з товаром-конкурентом.

Щоб оцінити конкурентоспроможність, необхідно зіставити параметри аналізованого виробу і товару-конкурента з рівнем потреби покупця, а потім порівняти отримані показники.

Оскільки за базу порівняння береться конкретна потреба, можливе зіставлення і неоднорідних товарів, оскільки вони є тільки різними способами задоволення однієї і тієї ж потреби.

¹ Єремєєва Н.В. Конкурентоспроможність товарів і послуг/ Н.В. Єремєєва, С.Л. Калачов. – М.: КолосС, 2006. – 192 с.

Оцінка конкурентоспроможності продукції базується на дослідженні потреб покупця і вимог ринку. Для того, щоб товар задовольняв потреби покупців, він повинен відповідати визначеним параметрам.

У процесі аналізу конкурентоспроможності продукції необхідно виявити реальних і потенційних конкурентів, провести аналіз показників їх діяльності, оцінити цілі та стратегію щодо захоплення частки на ринку, технологію виробництва, якість продукції і цінову політику.

Для оцінки конкурентоспроможності продукції необхідно зіставити параметри продукції, що аналізується, і продукції-конкурента. З цією метою розраховуються одиничні, групові та інтегральні показники конкурентоспроможності продукції¹.

Одиничний показник відображає відсоткове відношення рівня будь-якого технічного або економічного параметра до величини того ж параметра продукту – конкурента, прийнятого за 100%.

Груповий показник об'єднує одиничний показник за однорідною групою параметрів (технічних, економічних, естетичних), застосовуючи вагові коефіцієнти, визначені експертним шляхом.

Інтегральний показник характеризує відношення групового показника за технічними параметрами до групового показника за економічними параметрами.

При аналізі конкурентоспроможності продукції доцільним є також використання показника ринкової частки продукції. Що більшою є ця частка, то вища фактична конкурентоспроможність продукції підприємства на даному ринку, і навпаки. При оцінці конкурентоспроможності продукції використовуються також рейтингові, матричні та табличні методи.

Сучасне ринкове середовище невіддільне від ризику. Тому важливо при аналізі конкурентоспроможності продукції належним чином враховувати всі суттєві бізнес-ризики, планувати та реалізовувати заходи уникнення й зменшення ризику при впровадженні оновленої продукції на ринок. У світовій практиці найчастіше трапляються такі основні підходи до оцінки ризику при розробленні і впровадженні нової продукції: аналіз чутливості інноваційного проекту, аналіз сценаріїв, імітаційне моделювання методом Монте-Карло, аналіз дерева рішень, оцінювання фінансової стійкості, метод експертних оцінок, метод аналогій та ін.

¹ Швець, Л. Маркетинговий аналіз як спосіб оптимізації виробничої програми підприємства / Людмила Швець, Петро Попович // Економічний аналіз: зб. наук. праць каф. економічного аналізу Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2009.

Більшість підприємств з метою підвищення надійності орієнтується відразу на декілька методів аналізу ризику. Таблиця 2.5 ілюструє основні методи аналізу ризику, які пропонується використовувати в плануванні оновлення продукції.

Аналіз та визначення ризику повинно бути основою прийняття ефективних рішень про вибір оптимальних варіантів (проектів) розроблення і виведення на ринок нової (оновленої) продукції, а також рішень про запобігання, зниження чи компенсацію ризику за кожним із проектів. Це дозволить оптимізувати процес управління оновленням продукції, уникнути неефективних рішень.

Таблиця 2.5

Рекомендовані методи аналізу ризику під час планування оновлення продукції

Методи Стадії створення нового товару	Аналіз чутливості	Сценарний	Імітаційне моделювання	Використання дерев рішень	Оцінка фінансової стійкості	Метод експертних оцінок	Метод аналогій
Генерування ідей, дослідження і відбір				X		X	X
Бізнес-аналіз		X	X	X	X	X	X
Конструювання і створення	X				X		
Тестування і затвердження	X	X			X		
Комерційне виробництво	X	X			X		

Таким чином, формування стратегії розвитку підприємства, що охоплює побудову ефективної виробничої стратегії збільшення обсягів виробничої діяльності, дає змогу визначити напрямок поведінки підприємства на ринку з урахуванням умов зовнішнього середовища та вірогідного характеру їх зміни; оцінити конкурентоспроможність та стратегічні конкурентні переваги підприємства; сформулювати глобальну мету його діяльності та цілі, визначені нею; визначити ресурси, які необхідно залучити для досягнення поставлених цілей, та забезпечити їх якомога ефективніше використання.

Процес вивчення конкурентоспроможності продукції, що

реалізується на ринку, має проводитися безперервно та систематично.

При вивченні конкурентоспроможності продукції необхідно проаналізувати і дати оцінку адекватності товару ринку. Це полягає у такому:

- сукупність найбільш важливих показників оцінці визначається шляхом маркетингового дослідження;
- усі якісні показники наводяться в кількісній формі;
- коефіцієнт адекватності товару ринку розраховується на основі запропонованої формули;
- ухвалення рішення по кожній асортиментній позиції здійснюється відповідно до п'ятибальної шкали;
- урахування бізнес-ризиків випуску оновленої продукції;
- особами, що приймають рішення, затверджується новий асортимент.

Методика формування асортиментної політики включає такі етапи:

1. Економічний аналіз асортименту (дозволяє оцінити ефективність виробництва того або іншого товару, визначити резерви і потенційні можливості підприємства).
2. Маркетингове дослідження (дає відомості про споживчі переваги).
3. Аналіз і оцінка адекватності товару ринку (дозволяє обґрунтовано приймати рішення про подальший розвиток товару).
4. Розрахунок виробничої програми (встановлює оптимальні обсяги виробництва з урахуванням знайдених обмежень).
5. Реалізація асортиментної політики.

Описана методика може застосовуватися для формування асортиментної політики за невеликий проміжок часу. Через деякий час переваги споживачів, а з ними - і обсяги продажів, можуть змінитися і буде потрібний новий аналіз асортименту, нове маркетингове дослідження, нові розрахунки. Проводити таку процедуру рекомендується не менше, ніж раз в рік, перед початком планового періоду, в ідеалі - кожні три місяці, оскільки саме за цей час починає ставати помітним зміна попиту.

Моделювання процесу формування асортиментної політики дозволяє підняти її на якісно новий рівень. В той же час необхідно враховувати, що будь-яка модель дозволяє знайти раціональне рішення лише для того спрощеного варіанта ситуації, розглянутого в теорії. Тому знайдений у результаті варіант асортиментної політики є оптимальним лише з погляду формалізованих умов завдання. Акт прийняття рішення не можна перекладати тільки на закладені в методиці ситуації. В цьому випадку отримані рішення необхідно проаналізувати з точки зору повноти

врахованих чинників і, у разі потреби, внести відповідні корективи.

Таким чином, одержання максимального прибутку можливе лише під час формування стратегії розвитку підприємства на основі вивчення ринкового середовища з врахування методики управлінського аналізу. Дослідження кон'юнктури ринку, цінової політики, системи розповсюдження товару, конкурентоспроможності продукції та оцінка стадій життєвого циклу товару дозволяє оцінити всі аспекти динаміки ринкового середовища та врахувати їх при виробництві та реалізації виготовленої продукції.

2.5. Перспективы развития БРИКС в качестве лидера в мировых финансах

Вопреки своей экономической мощи, до настоящего времени развитие страны Европы и США начинают уступать свои лидерские позиции в пользу „восходящих” экономик развивающихся стран. По этой причине знакомый развитый Запад уже не является столь предпочитанной дестинацией для крупных инвесторов. Можно утверждать, что первое десятилетие XXI-го века - это „золотое” десятилетие группы развивающихся государств – БРИКС.

БРИКС (BRICS) – это наименование группы развивающихся стран Бразилия, Россия, Индия, Китай и Южноафриканская Республика. Это наименование используется с 2010 года, когда к первым четырём государствам присоединяется ЮАР. Еще в ноябре 2001 года в первые используется сокращение БРИК (BRIC), когда аналитатор старейшего в мире инвестиционного банка, американского „Goldman Sachs”, Джим О’Нийл предсказывает быстрое экономическое возрождение и „восход” Бразилии, России, Индии и Китая. В своей статье¹ он выводит увеличивающееся значение развивающихся экономик в группе БРИК для мировых финансов. Он указывает, что в конце 2000 г. общий ВВП по паритету покупательной способности (ППС) Бразилии, России, Индии и Китая составляет около 23,3% мирового валового внутреннего продукта (ВВП). В конце 2001 год страны БРИК генерируют 8% глобального ВВП по номинальной стоимости. Ожидается, что в следующие 10 лет доля этих

© Трифонова С., доц. д-р кафедры „Бухгалтерский учет и анализ”, Университет Национального и Мирового Хозяйства, София, Болгария

¹ O’Neill, J., “Building Better Global Economic BRICs“, *Global Economics Paper*, No. 66, Goldman Sachs, 30th November 2001.

государств в глобальном ВВП увеличится значительно, причём это касается прежде всего Китая.

Сегодня можно считать, что БРИКС стремится к всё большему и большему политико-экономическому влиянию. Всё ещё нет признаков, что эта группа развивающихся стран формирует союз какого бы то ни было типа, но всё больше экспертов считают, что есть сигналы об эвентуальном образовании какого-то политического объединения. Объединения, которое, может быть, использует свою возрастающую экономическую мощь и наличие своих огромных ресурсов как средство увеличения в целом своего геополитического и геостратегического влияния в мире.

Будущее БРИКС и отдельных стран, которые формируют группу, подвергнуто анализу множеством специалистов, организаций, инвестиционных банков и пр. Данный анализ рассматривает развитие группы в целом и показывает некоторые наиболее важные предвидения, связанные с отдельными государствами, если они оказывают воздействие на целостные тенденции и развитие. Целью является исследовать растущее влияние этих государств с экономической и финансовой точки зрения, проследив хронологически часть основных прогнозов перекраивания карты сил. На этой основе осуществляется анализ перспектив, которые обозначаются перед развитием БРИКС.

Нынешнее экономическое состояние стран группы БРИКС характеризуется стабильной тенденцией развития. Вопреки прогнозам о замедлении роста в части государств (и отчёту о задержке по предварительным данным за 2013 год), они продолжают быть привлекательными для инвесторов. Это видно прежде всего из данных о прямых иностранных инвестициях (ПИИ), осуществлённых в этих государствах в 2013 году. По предварительным данным общая сумма прямых инвестиций в страны БРИКС составляет около 323,851 млрд. долларов. По этому показателю за 2013 год лидером в мире является Китай, а 3-е место занимает Россия. Прогнозы на 2014 год также показывают благоприятную тенденцию сохранения инерции в отношении ПИИ в сравнение с предыдущим годом (первоначальные прогнозы говорят о сохранении уровня ПИИ, т.е. суммы, которая фигурирует в отчете за 2013 год).

Наличие крупных по объёму валютных резервов и сравнительно низких уровней внешних задолженностей (в сравнение со значительной частью развитых стран) также являются предпосылкой стабильного развития и экономического роста. Общая сумма, которую достигают валютные резервы стран БРИКС за 2013 год, составляет около 4,9059 трлн.

долларов. Общий внешний долг (по предварительным данным) за тот же год достигает около 2,3415 трлн. при номинальном ВВП, реализованном странами в целом, в размере около 15,906 трлн. долларов. Эти показатели являются серьёзной предпосылкой того, что не ожидается будущих долговых кризисов и экономических сотрясений в странах группы БРИКС.

Следует указать и на тенденцию повышения внешнеторгового товарооборота, которая представлена в отчёте за 2013 год. В целом за этот же год по первоначальным данным страны БРИКС реализовали товарооборот в размере около 6,526 трлн. долларов. Объём общего экспорта составляет около 3,3928 трлн. долларов, а реализованный общий импорт достигает приблизительно 3,1332 трлн. долларов. Таким образом общее внешнеторговое сальдо положительно и его размер составляет +259,6 млрд. долларов. Этому способствуют прежде всего Китай и Россия, у которых сравнительно высокий положительный внешнеторговый баланс, а именно: около +259,75 млрд. долларов для Китая и около +179,044 млрд. долларов для России. Индия является страной, у которой к настоящему времени сравнительно высокое отрицательное внешнеторговое сальдо в размере около -179,5 млрд. долларов (по данным за 2012 год). Однако это, как видно из прогнозов о росте индийского государства, приведённых ниже, отразится не очень негативно на её развитии. Эти данные могут только подтверждать увеличивающееся значение стран группы БРИКС в мировой торговле. Налицо очень хорошо организованные внешнеторговые взаимоотношения между ними, что является надёжной предпосылкой для поддержки роста их экономик. Государства группы являются партнёрами, которые могут быть гарантами устойчивых, долгосрочных и полезных торговых взаимоотношений. Это является надёжным аргументом в пользу стабильности стран группы БРИКС.

Краткосрочные прогнозы относительно Бразилии и России предусматривают постепенный возврат к более высоким уровням реального роста ВВП, чем нынешние. Например, относительно Бразилии ожидается рост в 2,3% за 2014 год, в то время как в следующем году ожидается приблизительно рост в 2,5%¹. Подобна тенденция и в отношении России – прогнозирован рост приблизительно в 1,8 – 2,00% в нынешнем году и в 2,3–2,5% в следующем 2015 году². Для Китая тенденция постепенного снижения роста ВВП сохранится и в следующие 2 года. Его уровни, однако, всё ещё будут выше 7%, согласно МВФ: в 2014

¹ По данным Международного валютного фонда (МВФ).

² По данным Министерства экономического развития Российской Федерации (Министерство экономического развития Российской Федерации) и Международного валютного фонда (МВФ).

году ожидается рост в 7,5%, а прогноз ожидаемого уровня на 2015 год составляет 7,3%. Прогноз относительно Индии показывает, что в нынешнем 2014 году рост её экономики будет на процент выше процента, который она зарегистрировала в прошедшем 2013 году – около 5,4%. Что касается следующего 2015 года, прогнозируется более высокий рост ВВП – около 6,4%.

Кредитные рейтинги стран также являются показателем их стабильности. Для всех государств-членов БРИКС показатели хорошие, но относительно некоторых сделан прогноз о негативной тенденции. Рейтинговое агентство „Standard & Poor’s” оценивает тенденции в Китае и России как стабильные, но в отношении Бразилии, Индии и ЮАР прогнозируется негативная тенденция. Причины относительно Бразилии вызваны слабым ростом 2012 года и колебаниями, которые экономика испытывала в начале 2013 года. Агентство указывает, что увеличение государственного долга, а также эрозия экономической стабильности могли бы привести к снижению роста бразильской экономики в предстоящие 2 года. Замедленный экономический рост в 2012 году и потеря части доверия в проводимой экономической политике ввиду разнонаправленных сигналов могли бы привести к неспособности Бразилии успешно управлять внешними воздействиями¹. Со своей стороны, рейтинговое агентство „Moody’s” определяет прогноз о тенденции развития бразильского государства стабильным. Прогноз сделан 02.10.2013 года, когда он изменён с позитивного. Причинами являются ухудшение основных кредитных показателей как государственный долг к ВВП и инвестиции к ВВП. Эти показатели ниже, чем для других стран, имеющих тот же рейтинг, как и Бразилия². Прогнозирует стабильную тенденцию и „Fitch Rating”. В прогнозе негативной тенденции развития, составленного для Индии со стороны „Standard & Poor’s”, причинами являются замедление реального роста экономики, которое оказывает прямое воздействие на динамику, и способность проведения правительством реформ³. Другие два рейтинговых агентства „Moody’s” и „Fitch Rating” прогнозируют стабильную тенденцию развития. Южная

¹ По данным „Standard & Poor’s”, которым тенденция Бразилии определяется как „негативная” – Standard&Poor’s report „Brazil Outlook Revised To Negative; 'BBB/A-2' Foreign Currency Ratings Affirmed”, 6th June 2013.

² По данным „Moody’s” – “Moody's changes the outlook on Brazil's Baa2 sovereign rating to stable from positive”, *Global Credit Research*, 2nd October 2013.

³ По данным „Standard & Poor’s”, которым подтверждается кредитный рейтинг и закрепляется негативная тенденция – „Rating On India Affirmed At 'BBB-/A-3'; Outlook Remains Negative”, 7th November 2013.

Африка получает прогноз о негативной тенденции со стороны „Standard & Poor’s” из-за сомнений в ожидаемом темпе роста экономики, как и ввиду сравнительно высоких дефицитов по текущему счёту и более высокого уровня консолидированного государственного долга. Долгосрочный рейтинг остаётся неизменным, но тенденция пока остаётся негативной¹. „Moody’s” также прогнозирует негативную тенденцию. Причины этого связаны с обесценкой ранда и его эвентуальным отражением на уровне инфляции. Однако подчёркивается, что страна находится в предвыборном периоде (выборы в парламент 07.05.2014 г. и новое правительство после них), что также влияет, т.к. часть решений правительства популистски². „Fitch Rating” дают стабильный прогноз в отношении тенденции развития.

Рейтинговые агентства не будут вносить изменения в основные рейтинги стран с негативной тенденцией в настоящем 2014 году. Это может произойти в следующем году после прослеживания того, какими будут реальные результаты и какие наступят изменения. Наибольший вес для эвентуального изменения будут иметь данные о росте годовой базы и действия по минимизации выше указанных проблем.

Последнее место, но не и по важности, занимает политическая стабильность стран группы БРИКС. К настоящему времени не наблюдается серьёзных сотрясений внутри самих стран. О Бразилии можно сказать, что в конце 2013 года и в начале нынешнего 2014 года наблюдается некоторая напряжённость. Напряжение вызвано проблемами, связанными с большими затратами на масштабные проекты, и отсутствием серьёзного подхода и долгосрочной программы со стороны властей с целью преодоления бедности в стране. Как указывают некоторые рейтинговые агентства, есть нестабильные сигналы со стороны управляющих, что способствует напряжению. В ЮАР также существует напряжение по вопросу решения проблем с бедностью, как и проблемы с горнодобывающей промышленностью. 2014 год – год выборов для страны, при этом значительная часть специалистов прогнозирует, что после серии популистских решений, которые будут владеть обществом до выборов, наступит период выполнения решения конфликтных тем посредством более активных и продуктивных действий. В Индии не наблюдается серьёзных изменений политической обстановки. Серьёзной проблемой, которая может расшатать государство, является эвентуальное обострение

¹ По данным „Standard & Poor’s” – “South Africa Foreign Currency Ratings Affirmed At 'BBB/A-2'; LC Ratings Affirmed; Outlook Remains Negative”, 20th December 2013.

² По данным „Moody’s” – “Moody’s: Weak rand has limited impact on South Africa's Baa1 rating and negative outlook”, 13th February 2014.

конфликта с Пакистаном. Относительно Китая также можно утверждать, что обстановка стабильна. К настоящему времени не наблюдается никаких, заслуживающих внимания, серьёзных признаков дестабилизации политической ситуации. Напряжение может возникнуть в случае эвентуальных серьёзных конфронтаций со стороны Северной Кореи во всем регионе. Относительно России, так же, как при Китае и Индии, скорее всего внешние факторы могли бы нарушить политическое спокойствие страны. Таким фактором является разрастание и распространение украинского кризиса, что привело бы к отсутствию долгосрочного решения и к напряжению по осям Москва – Вашингтон и Москва – Брюссель.

В последние два года наблюдается консолидация позиций Китая и России по множеству глобальных вопросов. Независимо от того, связаны они с решениями Совета безопасности ООН или речь идет о вопросах по линии глобальной экономической и глобальной климатической обстановки, решения обеих стран сравнительно близки, а иногда и одинаковы. Президенты Владимир Путин и Си Дзипин объявили свои масштабные планы о целостных реформах (ещё со дня их вступления в должность, причём часть реформ начинает давать результаты), о модернизации производств, поиске новых источников экономического роста и расширении взаимоотношений по линии БРИКС на всех уровнях и по всем темам. Их коллеги из Бразилии и Индии находятся в процессе разработки подобных программ, причём реформы и повышение стабильности более необходимы в первом государстве. Южная Африка определит свою политику после выборов, а по отношению к теме БРИКС страна уже начинает перекраивать свои приоритеты в некоторых областях экономики, внешней торговли и финансовых рынков.

На базе сделанного выше анализа можно утверждать, что экономическая обстановка в странах группы БРИКС стабильна. Тенденции экономического роста положительны (хотя и сравнительно более низких темпов) вопреки указанным краткосрочным рискам или проблемам, обозначенным к настоящему времени на ближайшие 2 года. Более долгосрочные прогнозы, которые являются объектом анализа в следующей части разработки, еще более благоприятны. По этой причине можно утверждать, что группа БРИКС всё ещё может считаться островом стабильности в международных финансах.

Прогнозы МВФ показывают, что ожидается значительный рост ВВП

по номинальной стоимости стран в мире до 2018 года¹. Номинальная стоимость ВВП стран БРИКС в целом опередит номинальную стоимость Европейского союза (ЕС) уже в 2017 году. Тогда ожидается, что общий ВВП БРИКС будет стоить 20,704 трлн. долларов в сравнение с приблизительно 20,526 трлн. долларов ЕС. Разница составит приблизительно 178 млрд. долларов, но в следующем году она увеличится. На 2018 год предусматривается, что ВВП БРИКС в целом достигнет приблизительно 22,446 трлн. долларов при приблизительно 21,454 трлн. долларов ЕС. Как видно, разница увеличивается приблизительно на почти 992 млрд. долларов. Прогноз о динамике этого показателя после 2018 года основывается на ежегодном и сравнительно чувствительном увеличении разницы между странами БРИКС и ЕС в пользу первых.

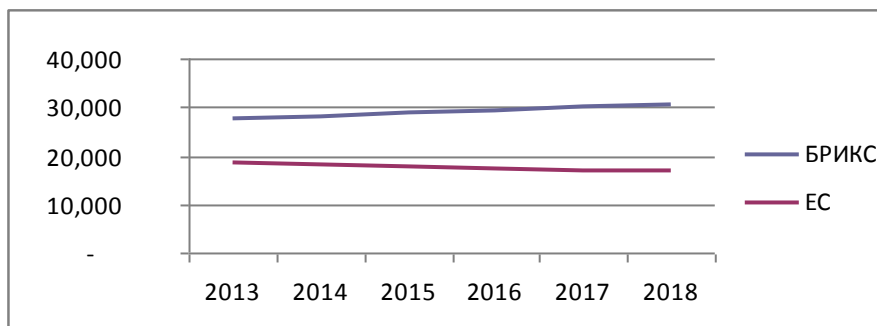

Рис. 2.4. Процентная доля БРИКС и ЕС в формировании общего мирового ВВП по ППС в период 2013-2018 гг.

Источник: IMF, *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, Washington D.C., October 2013.

С позиции **показателя ВВП по паритету покупательной способности (ППС)**, ЕС уступает уже в 2008 году – 15,312 трлн. долларов к 15,788 трлн. долларов БРИК (в 2008 году ЮАР ещё не присоединена к группе). Тенденция до 2018 года показывает резкое увеличение разницы между БРИКС и ЕС по этому показателю – около 35,370 трлн. долларов для БРИКС по отношению к всего приблизительно 19,416 трлн. долларов для ЕС. По отношению к своей доле мирового ВВП по ППС: БРИКС увеличивает её за исследованный прогнозный период почти на 3% и если в 2013 году она составляет 27,6% (по предварительным данным), то в 2018 году ожидается, что достигнет 30,51%. Евросоюз по отношению к тому же

¹ IMF, *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, Washington D.C., October 2013.

показательно остаётся на сравнительно низких уровнях и при этом даже прогнозируется спад почти на 2% – с 18,7% в 2013 году до 16,7% в 2018 году. На графике 1 можно увидеть динамику показателей БРИКС и ЕС по годам.

При сравнении прогнозов общего ВВП по ППС для БРИКС по отношению к странам Г6 видно, что с 2013 года по 2018 год разница, которой развивающаяся группа уступает „большой шестёрке”, постепенно сокращается. ВВП по ППС БРИКС за 2013 год составляет 23,911 трлн. долларов, а ВВП по ППС Г6 достигает около 31,136 трлн. долларов, т.е. разница составляет целых 7,225 трлн. долларов. При обзоре данных прогноза видно, что к 2018 году у стран БРИКС будет ВВП по ППС объёмом в 35,370 трлн. долларов к 38,598 трлн. долларов стран Г6. Разница сократится приблизительно на 3,228 трлн. долларов. Можно сделать вывод, что за исследованный прогнозный период ВВП по ППС БРИКС увеличится на 11,459 трлн. долларов по отношению к 7,462 трлн. долларов роста Г6. Иначе говоря, показатель группы развивающихся стран будет увеличиваться более быстрыми темпами, чем показатель „большой шестёрки”. Эта тенденция более ускоренного роста ВВП по ППС БРИКС по отношению к Г6 сохранится и после 2018 года, причём согласно прогнозу, к 2025 году можно ожидать, что первые государства опередят вторые.

На этой основе можно утверждать, что и доля БРИКС в мировом ВВП по ППС будет приближаться сравнительно быстрыми темпами к доле Г6. В 2013 году эта доля в процентном выражении для „большой шестёрки” составит 35,91%, в то время как для БРИКС она составит около 27,58%. В 2018 году эти доли будут иметь следующее выражение: 33,29% для Г6 к 30,78% для БРИКС. В столь быстром росте показателей ВВП по ППС и процентной доли мирового ВВП по ППС БРИКС наибольшая заслуга принадлежит Китаю: его ВВП составляет 13,374 трлн. долларов за 2013 год, а его доля в мировом ВВП – 15,43%; 20,730 трлн. долларов за 2018 год при доле – 17,88%) и Индии (ВВП в размере 4,961 трлн. долларов за 2013 г. при доле мирового ВВП – 5,723 %; 7,409 трлн. долларов за 2018 год при доле в 6,39%). В 2018 году именно Китай будет ближе всего по этим показателям к США. Тогда ВВП по ППС для Китая составит приблизительно 20,730 трлн. долларов, а для США – 21,556 трлн. долларов. По отношению доли мирового ВВП по ППС Китаю будет принадлежать доля в 17,88% , а США – около 18,59%.

В 2017 году ожидается, что номинальная стоимость общего ВВП БРИКС опередит и номинальную стоимость США. Прогнозы показывают,

что тогда номинальная стоимость ВВП американского государства составит около 20,493 трлн. долларов¹. Разница между БРИКС и США составит около 209 млрд. долларов в пользу первых государств. Более существенной эта разница станет к концу 2018 года. Тогда ожидается, что номинальная стоимость ВВП США будет около 21,566 трлн. долларов. Разница в пользу БРИКС возрастет значительно и достигнет приблизительно 880 млрд. долларов. Более долгосрочные прогнозы относительно ВВП БРИКС /по номинальной стоимости/ рассматривают 2030 год как год, в котором Китай опередит США по этому же показателю. Ожидается, что к 2040 году БРИКС также опередит Г6 по тому же показателю².

В отношении показателя ВВП на душу населения прогнозируется, что в 2018 году для БРИКС он будет варьироваться от 1 869,335 долларов (для Индии) до приблизительно 21 674,398 долларов (для России)³. Более долгосрочные прогнозы предусматривают, что для России до 2040 года он перейдет границу в 40 000 долларов, а до 2050 года сумма может превзойти 55 000 долларов на душу населения⁴. Более медленным будет рост этого показателя для Индии, где ожидается, что в 2030 году он составит около 3 849 долларов, в то время как для Китая он будет выше 11 000 долларов. На 2050 год специалисты банка „Goldman Sachs” предусматривают стоимость ВВП на душу населения для Индии в размере 17 000 долларов, в то время как для Китая эта стоимость будет в два раза выше – чуть больше 34 000 долларов.

На таблицах 2.6 и 2.7 представлены прогнозы динамики показателя ВВП на душу населения для стран БРИКС до 2018 года (Таблица 1) и БРИК (в виду отсутствия данных о ЮАР) до 2050 года (Таблица 2). Анализаторы предусматривают, что для Бразилии ВВП на душу населения в 2030 году составит около 13 000 долларов, а в 2050 году он достигнет приблизительно 35 000 долларов. Относительно ЮАР прогнозы МВФ предусматривают, что этот показатель в 2018 году достигнет уровня 8 459 долларов.

¹ IMF, *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, Washington D.C., October 2013.

² Wilson, D., R., Purushothaman, “Dreaming With BRICs: The Path to 2050”, *Global Economics Paper*, No. 99, Goldman Sachs, 1st October 2003 (суммы в 2003 USD эквиваленте).

³ IMF, *World Economic outlook database*, International Monetary Fund, Washington D.C., October 2013.

⁴ How Solid are the BRICs?”, *Global Economics Paper*, No. 134, 1st December 2005, Goldman Sachs (суммы в 2005 USD эквиваленте).

Таблица 2.6

Прогноз показателя ВВП на душу населения в американских долларах для БРИКС на период 2013 г.

(по первоначальным данным) – 2018 г. (прогноз)¹

Прогноз показателя ВВП на душу населения в американских долларах						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Бразилия	10 957,613	10 772,921	11 306,322	11 894,288	12 529,958	13 199,600
Россия	14 973,481	15 716,874	16 951,244	18 345,316	19 912,867	21 674,398
Индия	1 414,110	1 389,198	1 493,661	1 611,255	1 740,618	1 869,335
Китай	6 569,348	7 137,886	7 743,030	8 387,694	9 101,935	9 864,936
ЮАР	6 847,395	7 096,443	7 401,211	7 736,531	8 090,163	8 459,807

Источник: Международный валютный фонд (IMF); Национальное бюро по статистике Китая (National Bureau of Statistics of China) – относительно данных о Китае.

Таблица 2.7

Прогноз показателя ВВП на душу населения в американских долларах для БРИК* за период 2025-2050 гг.²

Прогноз показателя ВВП на душу населения в американских долларах для БРИК						
	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Бразилия	10 466	13 149	16 906	21 746	27 719	35 143
Россия	22 013	28 539	35 628	42 759	49 261	55 630
Индия	2 656	3 849	5 718	8 442	12 140	17 011
Китай	8 035	11 089	15 058	20 217	26 575	34 105

* Отсутствует информация о ЮАР.

Источник: Международный валютный фонд (IMF); Национальное бюро по статистике Китая (National Bureau of Statistics of China) – относительно данных о Китае.

В отношении капиталовых рынков специалисты из „Goldman Sachs” прогнозируют, что до 2030 год капитализации развивающихся рынков будет принадлежать доля в размере около 55% мировой³. В этой связи предусматривается серьёзный рост капиталовых рынков стран БРИКС.

¹ IMF, *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, Washington D.C., October 2013.

² „How Solid are the BRICs?”, *Global Economics Paper*, No. 134, Goldman Sachs, 1st December 2005, (суммы в 2005 USD эквиваленте).

³ Мое, Т., С. Maasry, R. Tang, “EM Equity in Two Decades: A Changing Landscape”, *Global Economics Paper*, No. 204, Goldman Sachs, 8th September 2010 (суммы в 2010 USD эквиваленте).

Предполагается, что уже в 2020 году их капитализация возрастет до 25 трлн. долларов (в сравнение с 8 трлн. долларов в отчетах за 2010 год). Доля БРИКС в мировой капитализации составит приблизительно 30% (к приблизительно 18% в отчетах за 2010 год), при стоимости того же показателя для группы „Следующих 11”¹ (The Next eleven – N11) в размере около 5% (прогнозированы 4 трлн. долларов капитализации). Ожидается, что в 2030 году капитализация БРИКС уже достигнет приблизительно 59 трлн. долларов. Доля группы в общей мировой капитализации увеличится до 41% („Следующие 11” реализуют капитализацию в размере около 8 трлн. долларов и долю общей мировой капитализации в 6%). На прогнозирование подобного роста капиталовых рынков БРИКС наиболее сильное влияние оказывает прогноз о Китае. Из отчета „Goldman Sachs” видно, что предусматриваемый рост в странах сравнительно высок. На 2020 год, например, прогнозируется, что доля Китая в мировой рыночной капитализации достигнет 20% (по отношению к 11% в отчетах за 2010 год). Для сравнения, при США будет наблюдаться спад того же показателя с 2010 по 2020 год – с 27% до 32%, т.е. отступление составит 5%. Более долгосрочный прогноз предусматривает, что до 2030 года эта доля для Китая возрастет до 28%, в то время как для американской страны предусматривается спад еще на 4% и достижение уровня в 23%. Рыночная капитализация Китая, согласно ожиданиям, увеличится в рассматриваемый 20-летний период с 5 трлн. долларов в отчетах за 2010 год до прогнозных 41 трлн. долларов. Для сравнения, при США ожидается повышение этого показателя с 14 трлн. долларов, согласно отчетам за 2010 год, до прогнозируемых 34 трлн. долларов. Будет наблюдаться нисходящая тенденция рыночной капитализации США в сравнение с капитализацией Китая.

Прогнозируется, что в исследуемый период доля развивающихся стран в индексе „MSCIAC World index”² также увеличится, но не в столь значительной степени. Ожидается, что доля БРИКС увеличится с 6% в 2010 году до прогнозированной стоимости в 11% в 2020 году. Снова можно сказать, что Китай будет локомотивом этого роста, так как для него предусматривается рост его доли в индексе от 2% в 2010 г. до 4% в 2020

¹ The Next eleven – N11 – это наименование группы развивающихся стран Египет, Бангладеш, Южная Корея, Мексика, Турция, Вьетнам, Филиппины, Нигерия, Пакистан, Индонезия и Иран.

² Индекс “MSCIAC World index” – это взвешенный индекс фрий-флоут скорректированной рыночной капитализации (капитализации всех свободно торгуемых акций), который предназначен измерять эффективность рынков акций в развитых и развивающихся странах. Его поддерживает „Morgan Stanley Capital International” и состоит он из 44 национальных индексов: 23 развитых и 21 развивающихся стран.

году. До 2030 года прогноз предусматривает удвоенный рост доли БРИКС в „MSCIAC World index” в сравнение с 2020 годом - до 22%. Соответственно предполагается, что рост Китая увеличится более чем в 3 раза до 13% в указанном индексе. Для сравнения, прогноз для группы „Следующие 11”: их доля в индексе „MSCIAC World index” составит 3% в 2020 году и 4% в 2030 году.

Тенденции к повышению значения БРИКС в международной торговле сохраняются. Китай останется лидером по этому показателю среди других стран группы, а и в мире. Россия, со своей стороны, начнет сокращать долю горючих материалов в качестве основного экспортного товара посредством создания новых и инновативных производств. Это цель, заложенная ещё в 2012 году Президентом страны. Несмотря на это тенденция снабжения Европы энергоресурсами преимущественно из России сохранится. К настоящему времени 25% этих ресурсов поставляются именно российской стороной. Не следует забывать, что предстоит строительство нового газопровода (Южный поток), по которому, согласно расчётам, должна начаться подача газа не позже 2015 года, а полностью он должен быть завершён до 2017 года. Ожидается, что к концу 2020 года и в период до 2025 года этот процент увеличится и будет в диапазоне 27 – 29%. Будет наблюдаться и тенденция к расширению торговли между самими странами БРИКС. Уже в 2020 году ожидается резкое увеличение товарооборота между Индией и Китаем. Ожидается, что в период до 2018 года Россия и Китай построят газопровод (так называемый газопровод „Сила Сибири”), который должен обеспечить газом экономику и энергозапасы указанных стран.

Ожидается, что в ближайшее время и Индия начнёт переговоры о поставке российского топлива и создании новых энергокоридоров и связей. ЮАР сохранит свои позиции лидера среди производителей и экспортёров платины и алмазов. Ожидается сотрудничество именно по линии добычи благородных металлов и драгоценных камней с Россией, которая к настоящему времени занимает одно из лидерских мест по количеству добытых, обработанных и экспортированных драгоценностей. Ожидается, что Бразилия расширит своё партнёрство со своим крупнейшим торговым партнёром - Китаем. Россия также расширит свои взаимоотношения с южноамериканским гигантом, причём и в настоящее время наблюдаются договорённости о взаимной купле-продаже штатских авиамашин (бразильская сторона поставляет российской) и военной техники (российская сторона поставляет бразильской). Прогнозы ежегодного увеличения импорта со стороны Китая составляют около 6 - 7% в период

2014 – 2018 гг. (с 6,8% в 2014 году в среднем до 6% в период 2016 - 2018 гг.). Объём экспорта будет изменяться в этот прогнозный период в среднем на 6,8-7,7% роста в год (с 6,8% в 2014 г. до 7,7% в 2017 - 2018 гг.). Относительно Индии прогнозируется, что в нынешнем году импорт увеличится приблизительно на 5 – 5,5%, а экспорт - на 7,8 – 8,4% в сравнение с предыдущим 2013 годом. Прогнозируется, что в 2018 году рост импорта составит 9,7 – 10%, а рост экспорта - около 9 - 9,4%. У Бразилии будет сравнительно низкий прирост импорта в 2014 году и ожидается, что он составит около 0,5% при ожидаемом экспорте – около 5,54%. В период 2015 - 2018 гг. ожидается, что проценты прироста импорта будут сравнительно близки, стоимостью приблизительно в 5 – 5,3% (2015 – 5,2%, 2016 – 5,3%, 2017 – 4,9% и 2018 – 5,2%). В тот же прогнозный период рост экспорта будет варьироваться от 7 – до 7,7% (около 7% - в 2015 г. и приблизительно до 7,7% в 2018 г.). В отношении динамики роста импорта ЮАР в период 2014 – 2018 гг. Прогнозируются проценты в размере приблизительно 4,2 – 4,9% (2014 – 4,2%, 2015 – 4,3%, 2016 - 2017 – 4,5%, 2018 – 4,9%). Экспорт будет иметь тенденцию к увеличению приблизительно на 5% в год, при этом только в 2015 году прогнозируется рост приблизительно в 4,7% (2014 – 5,2%, 2015 – 4,7%, 2016 – 5,1%, 2017 – 5,1% и 2018 – 5,6%). Ожидается, что Россия в этом году реализует рост своего импорта размером приблизительно в 6% в сравнение с предыдущим годом, а экспорт увеличится приблизительно на 2,9 – 3%. На 2018 год прогнозирован годовой рост импорта в размере приблизительно 5 – 5,5%, а экспорта – приблизительно в 4%. Данные по странам приводятся на базе МВФ¹. Усреднённый рост импорта БРИКС в целом за 2018 год, согласно прогнозу, составит почти 6,2%, а средняя общая стоимость роста экспорта составит приблизительно около 6,8%.

Одной из основных будущих перспектив перед странами БРИКС является создание общего банка группы и введение общей резервной валюты. Решение об этой инициативе сообщено на Встрече в верхах лидеров группы, проведённой 29.03.2012 г. в Нью Дели, Индия. Создание общей резервной валюты, однако, всё ещё находится в сфере предположений (всё ещё не определяется и не наблюдается активных действий в этом направлении). Банк будет иметь структуру, подобную структуре Всемирного банка. Её целью будет финансировать инфраструктурные проекты в странах развивающегося мира. В более

¹ IMF, *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, Washington D.C., October 2013.

долгосрочном плане этот банк может быть использован и для кредитования во время локальных или глобальных финансовых кризисов. Ожидается, что каждая страна группы БРИКС будет участвовать в её финансировании с целью накопить первоначально объявленный капитал, на который будет рассчитывать в своей деятельности, размером в 50 млрд. долларов. Первыми Китай и Россия изъявляют готовность предоставить свою собственную часть финансирования этого банка. Всё ещё не ясно, однако, какой стоимости достигнут первоначальные и годовые взносы, и когда состоится старт его реальной деятельности. Всё ещё обсуждается и способ управления банком – будет ли это на прямопропорциональном принципе в зависимости от размера полученных счётов или на равнопоставленных началах.

Важной перспективой является и снижение влияния и использования доллара в качестве валюты международной торговли, и финансирования проектов между странами группы БРИКС. Ещё с прошлого 2013 года наблюдаются действия со стороны центральных банков государств-членов в этом направлении. В марте 2013 года Бразилия и Китай осуществили сделку по обмену валюты – 190 млрд. юаней обменены на 60 млрд. реалов. Таким образом часть платежей при осуществлении международной торговли будет осуществляться в соответствующей национальной валюте, а не в долларах. Из этой информации следует, что национальные банки стран БРИКС договорились о том, чтобы международная торговля между ними в будущем осуществлялась именно таким образом. В ноябре 2013 года руководство Народного банка Китая объявило, что будет ускорена либерализация курса юаня и попытаются сделать его полностью конвертируемым до конца 2015 года. Некоторые специалисты считают, что Китай имеет целью сделать юань мировой резервной валютой и впоследствии попытаться „детронировать” доллар. Центральный банк России в 2012 году выразил свои намерения оставить рубль в «свободном плавании», а впоследствии добиться для него статуса резервной валюты¹. Однако, всё ещё нет точных графиков и реально объявленного срока, когда это произойдёт.

На основании осуществлённого анализа нынешней экономической и политической обстановки в странах группы БРИКС можно утверждать, что она стабильна. Несмотря на учтённые проблемы, краткосрочные прогнозы не вызывают беспокойства в отношении реализации устойчивого

¹ Интервью Первого заместителя Председателя Банка России А.В. Улюкаева "Российской газете", опубликованное 13 марта 2012 года.

положительного экономического роста. БРИКС является островом стабильности и ввиду наличия более низких стоимостей внешнего долга, хороших соотношений между внешним долгом и ВВП, и наличия стабильных и крупных по объёму валютных резервов. Высокие уровни ПИИ в отчетах за 2013 год и прогнозы их сохранения на уровне близких к ним стоимостей в текущем году также являются аргументом в поддержку этого утверждения. Важно подчеркнуть и усилия со стороны правительств преодолеть некоторые негативные тенденции или проблемные зоны. Пятилетние прогнозы до 2018 года также не свидетельствуют о сильно рискованных отклонениях в основных показателях. Здесь необходимо упомянуть, что бюджетный кризис, разразившийся в США в 2013 году и обострившийся к его концу, способствовал тому, что часть инвесторов предпочли Китай и остальные страны группы БРИКС. Неспособность Конгресса договориться о потолке государственного долга США и временное прекращение работы значительной части федерального правительства показывают, что американская страна всё ещё полностью не восстановилась и должна бороться со своими проблемами, „выпив горькую пилюлю” всеохватного сокращения расходов. Скорее это будит беспокойство у инвесторов, которые начинают искать более стабильные экономики для своих будущих инвестиций. Часть из них находят такой остров стабильности в странах группы БРИКС (прежде всего, в Китае).

Будущее БРИКС на базе анализа прогнозов также является обещающим. Во-первых, из них видно, что Европа и США с годами будут отступать от своих лидерских позиций по ряду показателей. Это касается и Г6 целом, которые в период до 2050 года могут оказаться в позиции догоняющих. Видно, что вопреки прогнозируемому восходу стран группы „Следующие 11”, они будут резко отставать от развития 5-ёрки в период до 2050 года. В течение прошедших лет наблюдается серьёзная активность в отношении создания стабильной коммуникации и партнёрства между группой „Следующие 11” и группой БРИКС. В качестве примера можно привести поставленную правительствами России и Турции цель достичь годового товарооборота между ними стоимостью в 100 млрд. долларов. Также можно упомянуть и активные торговые взаимоотношения между Китаем и Южной Кореей, как и расширяющиеся активные торговые отношения между Южной Африкой и Нигерией. Здесь возникают вопросы: официализирует ли БРИКС свою группу в качестве международной организации или союза по примеру ЕС? Является ли заявление на создание общего банка группы первым шагом в этом направлении и когда можно ожидать старта его существования? Возможно

ли, чтобы этот банк стал мостом между БРИКС и группой „Следующие 11”? Это вопросы, ответ на которые предстоит в будущем. Сейчас ясно, что 5 развивающихся стран БРИКС создали сравнительно стабильную экономическую среду, attractive для инвесторов. Влияние и мощь этих стран по отношению к мировой экономике и политике будут всё больше увеличиваться. Иными словами, перекаривание карты мира течёт полным ходом. К лидерам со временем присоединятся и БРИКС в качестве фактора решения глобальных проблем и определения контуров будущего мира.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Внутрішній контроль в системі управління витратами

3.2. Теоретичні аспекти комп'ютеризації аудиторської діяльності

3.3. Організація податкового контролю в органах міністерства доходів і зборів України

3.4. Аналітичне забезпечення управління процесами оподаткування податком на додану вартість

3.5. Вдосконалення контрольних процедур за формуванням податкової звітності

3.6. Професійна компетентність як показник якості ведення бухгалтерського обліку

3.7. Розвиток економічного контролю як підсистеми управління підприємством

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Внутрішній контроль в системі управління витратами

Для стабільного, спрямованого на перспективу розвитку економіки, необхідною умовою є створення економічно обґрунтованої системи управління, в якій центральне місце займає контроль господарської діяльності підприємства. Потреба у внутрішньому контролі, на сьогодні, пояснюється тим, що вища ланка управління підприємств не займається безпосередньо контролем поточної діяльності підприємства, в зв'язку з чим виникає необхідність в інформації, яка формується на нижчому рівні. Сьогодні проблема створення ефективно функціонуючого внутрішньогосподарського контролю на підприємствах, незважаючи на її актуальність, далека від свого вирішення.

Дослідженню проблем контролю присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених – економістів, спеціалістів в галузі обліку, аналізу, контролю і аудиту. Теоретичні і методологічні розробки знайшли своє відображення у працях Ф.Ф.Бутинця, В.В.Сопка, Л.В.Нападовської, Н.Г. Виговської, Є.В. Калюги, Н.І. Дорош та ін.^{1,2,3,4}. Серед зарубіжних авторів, які досліджували проблеми контролю слід назвати Р.Адамса, Ч.Т.Хорнгрена, Дж. Фостера і ін.

В працях вчених, присвячених як розгляду питань розвитку контролю, так і дослідженню загальних проблем управління в сучасних умовах господарювання, контроль найчастіше виділяють в окрему функцію управління. Однак, недостатньо розробленими є теоретичні та практичні аспекти побудови належної системи контролю витрат саме на

© **Бабіч І.**, к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту, Луцького національного технічного університету, Луцьк, Україна

¹ Сопко В.В., Кужельный Н.В., Шпырко Е.М. Организация контроля и учета в объединениях [Текст]. / В.В. Сопко – К.: Техника, 1984. – 199 с.

² Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці [Текст] монографія. / Л.В. Нападовська – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.

³ Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [Текст] монографія. / Н.Г. Виговська – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532с.

⁴ Калюга Є.В. Фінансово – господарський контроль у системі управління [Текст] монографія. / Є.В. Калюга – К.: Ельга - Центр, 2002. – 360 с.

виробничих підприємствах, що зумовлено специфікою кожної галузі виробництва та нерегульованістю вимог до облікового забезпечення.

Контроль – це комплекс заходів, спрямованих на безперервне спостереження за діяльністю суб'єкта господарювання, раціональне використання ресурсів, встановлення причин порушення законності та попередження зловживань на підприємстві.

І.А. Белобжецький відмічає, що контроль представляє собою систему спостереження і перевірки процесу функціонування і фактичного стану об'єкта з метою оцінки обґрунтованості і ефективності прийнятих управлінських рішень і результатів їх виконання. Тому контроль представляє собою самостійну функцію управління економікою, не поглинає інші функції не обслуговує їх у якості допоміжної функції, взаємодіє з ними і при цьому активно впливає на ефективність їх застосування¹.

Контроль, як стверджує М.Белов, передбачає постійну дію механізму повернення до раніше прийнятих рішень, що забезпечує гарантії їх виконання. Контроль – складова частина будь-якої функції управління суспільним виробництвом, він сприяє досягненню поставлених цілей при оптимальних витратах робочого часу і ресурсів². На думку Калюги Є.В., контроль потрібно розглядати не як обліково – перевірочну діяльність, а як функцію управління і важливий елемент реалізації економічного значення держави³.

Ми погоджуємося з думкою тих авторів, які розглядають контроль в якості самостійної функції управління і направляють його на вирішення проблем підвищення ефективності виробництва.

Багатогалузева діяльність підприємств потребує оперативної інформації про доцільність та законність господарських операцій, що відбулися чи плануються до виконання, на основі якої керівництво зможе приймати ефективні управлінські рішення.

Внутрішній контроль являє собою систему, яка включає постійний нагляд та перевірку всіма посадовими особами підприємства, в межах їх компетенції, ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення нерациональних рішень, дотримання вимог законодавства, точності і повноти оформлення господарських операцій первинними документами,

¹ Белобжецкий И.А. Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм [Текст] / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 256 с.

² Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве [Текст]/ Н.Г.Белов – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1988. – 320 с.

³ Калюга Є.В. Фінансово – господарський контроль у системі управління [Текст] монографія. / Є.В. Калюга – К.: Ельга - Центр, 2002. – 360 с.

попередження помилок у і викривлень в звітності, раціонального використання виробничих ресурсів.

Він є формою зворотного зв'язку, завдяки якому орган управління отримує необхідну інформацію про дійсний стан підконтрольного об'єкта і реалізації управлінських рішень. Особливістю внутрішньогосподарського контролю є те, що він діє в момент здійснення і оформлення господарських операцій, що дає можливість вчасно виявити недоліки в роботі і вжити заходів до їх усунення. Аналіз літературних джерел щодо сутності внутрішньогосподарського контролю свідчить про неоднозначність підходів вчених до трактування даного терміну.

Метою внутрішнього контролю, як вважає Корінько М.Д., є забезпечення дотримання всіма співробітниками посадових обов'язків відповідно до цілей організації на підприємстві¹.

Отже, внутрішньогосподарський контроль, зважаючи на думки різних вчених, можна розглядати як:

- функцію управління;
- процес, що забезпечує досягнення цілей та ефективність діяльності підприємства;
- джерело інформації;
- процес, який здійснюється керівниками та спеціалістами в межах своєї компетенції; попередження негативних відхилень і зловживань;
- механізм перевірки господарської діяльності (нагляду, спостереження, попередження негативних відхилень і зловживань) та збереження майна;
- перевірку виконання планів;
- процес зворотного зв'язку.

Вважаємо, що внутрішньогосподарський контроль за витратами виробництва – це систематична перевірка всіма посадовими особами, в межах їх компетенції, виконання наказів керівників, планових завдань щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, використання структурними підрозділами виробничих ресурсів, збереження власності і дотримання законодавства, з метою виявлення резервів підвищення ефективності виробництва і забезпечення достовірності інформації, яка є основою для прийняття управлінських рішень.

Чіткій організації внутрішньогосподарського контролю сприяє його

¹ Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація. [Текст] монографія. / М.Д. Корінько– К.: ДП «Інформаційно - аналітичне агентство», 2007. – 464 с.

класифікація, яка полягає у розподілі видів контролю за певними ознаками. Основною класифікаційною ознакою внутрішньогосподарського контролю є час його проведення, відповідно до якого вчені виділяють: попередній; поточний (оперативний); наступний контроль.

Попередній внутрішньогосподарський контроль є сигналом тих явищ, що можуть викликати негативні наслідки (втрати, непродуктивні витрати, розкрадання тощо), якщо не буде вжито негайних заходів на тих або інших ділянках роботи¹. Поточний контроль має оперативний характер і здійснюється в процесі виконання господарських операцій. Тобто на служби внутрішньогосподарського контролю необхідно покласти функції попереднього і поточного контролю. За формою і спрямуванням оперативний контроль не повинен бути адміністративним засобом пошуку винних і т.п., а максимально наближатися до консультативно – дорадчого самоконтролю самостійного господарюючого суб'єкта².

Цінність оперативного контролю полягає в тому, що вони створюють реальну можливість для своєчасного усунення недоліків в діяльності господарства і його структурних підрозділів і обґрунтування заходів щодо залучення у виробництво додатково виявлених резервів.

Наступний контроль здійснюється після завершення господарських операцій на підприємстві. Вплинути на хід виконання виробничих завдань в цьому випадку неможливо. Основне призначення такого контролю полягає в перевірці діяльності підприємства з метою дотримання чинного законодавства, виявлення та попередження в майбутньому крадіжок та зловживань.

В процесі внутрішнього контролю використовують різні способи і прийоми перевірок, які дозволяють своєчасно виявити чи попередити порушення в процесі господарської діяльності, а також встановити конкретних винних осіб і розмір нанесеного збитку. В залежності від джерел контрольних даних розрізняють документальний та фактичний контроль.

Узагальнюючи пропозиції вчених – економістів стосовно класифікації нами запропонована класифікація внутрішньогосподарського контролю витрат на підприємствах (рис. 3.1).

¹ Калюга С.В. Фінансово – господарський контроль у системі управління [Текст] монографія. / С.В. Калюга – К.: Ельга - Центр, 2002. – 360 с.

² Внутрішньогосподарські організаційно – економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств[Текст].// К.: ІАЕ УААН, 2003. – 204 с.

Рис. 3.1. Класифікація внутрішнього контролю витрат підприємствах

Об'єктами внутрішнього контролю є функціональні цикли організації – постачання, виробництва і реалізації¹. Об'єктами контролю можуть бути окремі сторони діяльності виробничих об'єднань, підприємств, господарських організацій. На рівні виробничого підрозділу, зазначають Лінник В.Г. та Коцупатрий М.М., об'єктом контролю є відповідне робоче місце². До об'єктів контролю за витратами виробництва на підприємствах пропонуємо відносити: планування виробничої діяльності, операції щодо руху виробничих ресурсів (матеріальних, трудових, інших), надання послуг, виконання робіт.

В процесі здійснення внутрішньогосподарського контролю

¹ Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація. [Текст] монографія. / М.Д. Корінько– К.: ДП «Інформаційно - аналітичне агентство», 2007. – 464 с.

² Лінник В.Г., Коцупатрий М.М. Організація обліку і контролю на тваринницьких фермах[Текст]. / В.Г. Лінник – К.: Урожай, 1991. – 232 с.

об'єктами нагляду є не тільки виробничі ресурси і процес виробництва, а також дії робітників, спеціалістів, які відповідають за збереження і ефективне використання виробничих ресурсів і дотримання законодавства в процесі здійснення господарських операцій.

Для успішного здійснення внутрішнього контролю важливо не тільки правильно визначити його об'єкти, але й також обґрунтовувати коло питань, які підлягають перевірці. Завдання контролю витрат наведені на рис. 3.2.

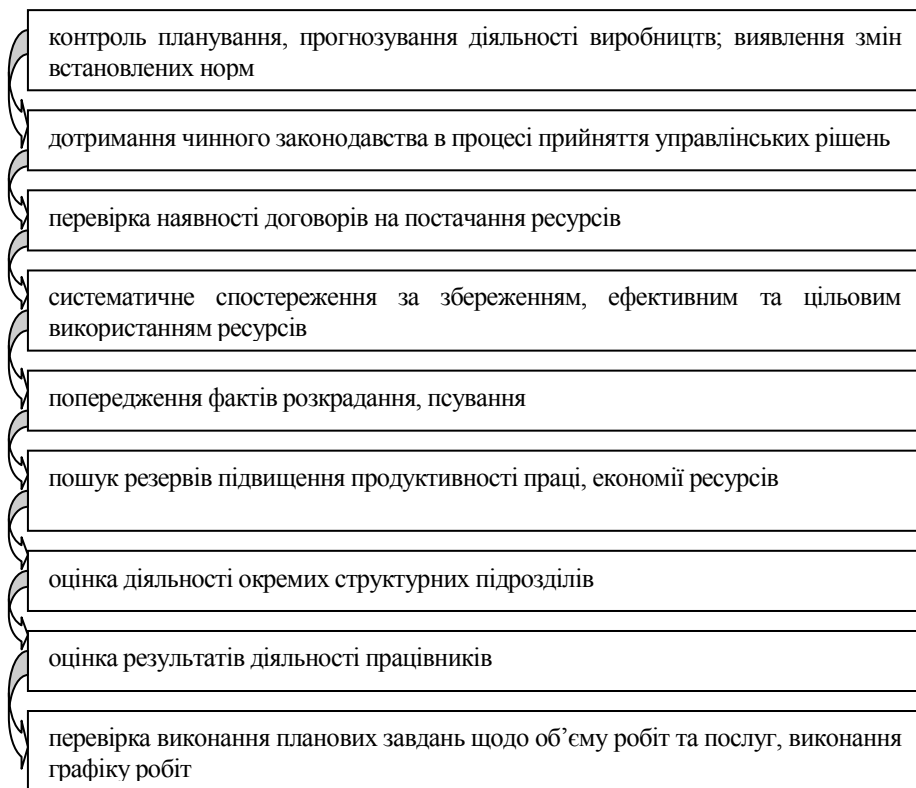

Рис. 3.2. Завдання контролю витрат

Під суб'єктом внутрішньогосподарського контролю розуміють окремих посадових осіб, служби (відділи) чи громадські організації підприємства, які перевіряють той чи інший об'єкт. Для ефективного здійснення контролю необхідно чітко визначати контрольні функції

кожного суб'єкта контролю. Контролю як особливий галузі наукових знань властивий певний метод дослідження нею специфічного предмета.

Визначення об'єктів контролю, як стверджує Нападовська Л.В., повинно бути зорієнтовано на забезпечення постійної зацікавленості колективу в досягненні максимально можливих результатів, як підприємства в цілому, так і окремих його структур. Для цього доцільно формувати на підприємствах центри відповідальності, які відповідали б, з однієї сторони, за витрати, які вони понесли, а з іншого боку, за результат, якого вони досягли в процесі їх діяльності і в якому вони зацікавлені. Об'єктами внутрішнього контролю повинні стати центри відповідальності (цехи, функціональні відділи, дільниці, бригади) та місця виникнення затрат (види робіт або окремі операції)¹.

З такою думкою погоджується Кулинич М.Б., оскільки вважає, що організація управління витратами за місцями формування і центрам відповідальності необхідна для того, щоб створити умови, за яких виробничі підрозділи і функціональні служби підприємства були б відповідальними за результати своєї діяльності². Т.Маренич визначає центр відповідальності як окремий сегмент підприємства, за результати діяльності якого несе відповідальність його керівник³. Центри відповідальності, як вважає Корінько М.Д., – це структурні підрозділи, очолювані керівниками, що несуть персоніфіковану відповідальність за результати роботи очолюваного ним підрозділу⁴.

Центрами відповідальності, на думку В. Моссаковського, можуть бути окремі підрозділи, відповідні служби або особи, яким доручено виконання певних господарських операцій (процесів), затверджено виробниче завдання, доведено ліміт витрат, надано повноваження щодо контролю за названими показниками⁵. Сухарева Л.А. та Петренко С.Н. розглядають центр відповідальності як підрозділ підприємства, де відповідальною особою (менеджером) контролюється поява витрат,

¹ Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці [Текст] монографія. / Л.В. Нападовська – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224с.

² Кулинич М.Б. Процеси формування собівартості продукції [Текст] монографія. / М.Б. Кулинич – Луцьк: РВВ «Вежа», Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 204 с.

³ Маренич Т. Методи учета затрат и калькулирования себестоимости продукции [Текст] / Т. Маренич // Бухгалтерський учет и аудит. – 2006. - №12. – С.19-25.

⁴ Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація. [Текст] монографія. / М.Д. Корінько– К.: ДП «Інформаційно - аналітичне агентство», 2007. – 464 с.

⁵ Моссаковський В. Концепція побудови правління витратами у сільськогосподарських підприємствах [Текст] /В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. - № 6. – С. 32-42.

отримання прибутку та використання прибутку, що інвестується¹. Отже, центрами відповідальності можна вважати окремі підрозділи підприємства, очолювані керівниками, які контролюють діяльність цих підрозділів і несуть відповідальність за результати їх роботи.

Таким чином, поряд з особами та органами, в обов'язки яких входить здійснення контролю, необхідно визначити осіб, відповідальних за використання ресурсів та експлуатацію підконтрольних об'єктів, тобто працівників, які здійснюють контроль по відношенню до підзвітних їм ділянок роботи з однієї сторони, а з іншої сторони їх діяльність піддається контролю з боку вищого керівництва. Як стверджує В.Ластовецький, контроль витрат ефективний тоді, коли можна конкретизувати відповідальність за витрачання конкретних ресурсів². Визначення центів відповідальності дає можливість закріпити відповідальність працівників за операційно-технологічними витратами в кожному окремому підрозділі виробництва та забезпечити ефективність виконання їх контрольних функцій.

3.2. Теоретичні аспекти комп'ютеризації аудиторської діяльності

Сучасне українське суспільство характеризується значним збільшенням інформаційних потоків. Ринкові відносини потребують підвищених вимог до вчасності, достовірності, повноти і якості інформації, без якої неможлива ефективна маркетингова, фінансова та інвестиційна діяльність вітчизняних підприємств.

В Україні ринок інформаційних технологій аудиторської діяльності знаходиться на стадії формування. У зв'язку з широким застосуванням комп'ютерної техніки, інформаційних мереж та систем у бізнесі та бухгалтерському обліку перед аудиторами постало завдання пристосування технології своєї роботи або навіть значної її зміни з використанням спеціальних методів і комп'ютерних програм при проведенні аудиту фінансової звітності підприємств, які

¹ Сухарева Л.А., Петренко С.Н. Контроллинг – основа управления бизнесом. [Текст] / Л.А. Сухарева– К.: Эльга, Ника – Центр, 2002. – 208 с.

² Ластовецький В. Облік і контроль технологічної та виробничої собівартості [Текст] / В. Ластовецький //Бухгалтерський облік і аудит.- 2004.- №5. – С.17.

застосовують автоматизовані фінансово-облікові системи¹.

Поширення інформаційних технологій на облікові процеси визначили появу «комп'ютерного аудиту».

Під комп'ютерним аудитом Подольський В.І. розуміє використання комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій для організації аудиторської діяльності, включаючи аудиторські перевірки фінансової звітності й підготовку аудиторського висновку, а також надання супутніх аудиторських послуг².

Івахненко С.В. наголошує, що комп'ютерний аудит може проводитись тільки в тому випадку, якщо підприємство застосовує автоматизовану форму ведення бухгалтерського обліку, а також проведена комп'ютерна програма, що автоматизує аудит³.

На думку Бойко Л.М., комп'ютерний аудит - це перевірка даних комп'ютерного обліку і показників електронної фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою визначення їх достовірності, повноти та відповідності чинному законодавству⁴.

Комп'ютерний аудит - це застосування інформаційних технологій як методу й інструменту аудитора у процесі перевірки та проведення ревізії інформації, сформованої в середовищі комп'ютерної інформаційної системи клієнта, на базі оцінки ризиків притаманних такому середовищу⁵.

Отже, всі названі автори констатують, що сутністю комп'ютерного аудиту є проведення аудиту за умови застосування досліджуванним підприємством комп'ютерів для обробки облікової інформації, суттєвої для аудиторської перевірки.

Міжнародні стандарти аудиту (МСА), що їх видає Міжнародна федерація бухгалтерів і які є з 2004 року обов'язковими для виконання аудиторами усіх країн Європейського Союзу, а з 2005 року - і для аудиторів України, значну увагу приділяють використанню інформаційних технологій в аудиті. З виходом нової редакції Міжнародних стандартів аудиту, яка ознаменувала докорінну перебудову ідеології щодо

¹ Сапоговська О.В. Автоматизація вітчизняного аудиту: проблеми та перспективи / О.В. Сапоговська // Економічні науки. Вісник ЖДТУ №3(53). – 2010. – С.230-233.

² Подольський В.І. Компьютерные информационные системы в аудите / В.И.Подольский, Н.С. Щербаков, В.Л. Комиссаров. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. - 159 с.

³ Івахненко С.В. Комп'ютерний аудит: Контрольні методики і технології. – К.: Знання, 2005. – 286 с.

⁴ Бойко Л.М. Теоретичні основи комп'ютерного аудиту / Л.М. Бойко, О.В. Пустяк // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник №108. – 2013. – С.385-389.

⁵ Фостолович В.А. Економічна суть та необхідність аудиту / В.А. Фостолович, С.Ю.Дьяконова //Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). - 2009. - №7. - С. 198-204.

застосування інформаційних технологій, стандарти з аудиту в умовах застосування інформаційних комп'ютерних систем вилучено, натомість весь аудит де-факто розглядається як комп'ютерний¹.

Комп'ютерні технології, на сьогодні, використовуються на всіх стадіях аудиту: під час планування, здійснення, документування аудиторської роботи, оформлення аудиторського висновку. Застосування комп'ютерної техніки не змінює мети проведення аудиторських процедур на кожній із цих стадій, проте суттєво впливає на способи і порядок проведення цих процедур, а отже, на методологію аудиту.

За час здійснення аудиту в умовах комп'ютерної обробки даних зазначають Баришніков М.П. та Шигун М.М., зберігається його мета, завдання та основні елементи методології. Підтверджує цю думку Білуха М.Т., який зазначає, що застосування обчислювальної техніки в обробці економічної інформації вносить істотні зміни в методику ревізії і аудиту фінансово-господарської діяльності підприємств. Ковбич Т.М. вважає, що при здійсненні аудиту в умовах, коли облік ведеться в комп'ютерній формі, методика аудиту повинна бути повністю трансформована та адаптована до умов ведення бухгалтерського обліку².

Мета комп'ютерного аудиту зумовлена його формою: внутрішній чи зовнішній аудит. Мета зовнішнього аудиту полягає у перевірці системи обліку та звітності з метою забезпечення інформацією зовнішніх користувачів, мета внутрішнього аудиту - у забезпеченні керівництва суб'єкта господарювання інформацією щодо аналізу системи обліку, прогнозу прибутків та витрат, здійснення фінансового аналізу. Предметом комп'ютерного аудиту є автоматизований облік господарських операцій, що підтверджують реальність звітності та її законність, а також виявлення дійсного фінансово-господарського стану підприємства. Об'єкти аудиту залежать від задач, які необхідно вирішити аудитору у контексті видів аудиторської діяльності: аудиту фінансової звітності та супутніх аудиторських послуг³.

Комп'ютерні технології допомагають аудиторам вирішувати різноманітні завдання, зокрема:

¹ Калініченко Л.Т. Проблеми питання щодо автоматизації аудиту в Україні / Л.Т. Калініченко, Г.В. Калініченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип.5(3). – 2011. – С. 282-286.

² Ковбич Т.М. Аудиторська перевірка в умовах застосування комп'ютерної форми ведення бухгалтерського обліку / Т.М. Ковбич // Економічні науки. Вісник ЖДТУ №2(44). – 2008. – С. 68-76.

³ Бойко Л.М. Теоретичні основи комп'ютерного аудиту / Л.М. Бойко, О.В. Пустьак // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник №108. – 2013. – С.385-389.

1) в організаційному та методичному забезпеченні:

- розробка аналітичних електронних таблиць, а на їх основі – створення діаграм;
- можлива алгоритмізація контрольно-аудиторського процесу і створення спеціальних прикладних аудиторських програм (автоматизованих робочих місць аудитора);
- багаторазово прискорюється застосування традиційних аудиторських процедур (арифметичного перерахунку, угруповання, ранжирування тощо), які мають рутинний характер;
- більш ефективно використовуються економіко-математичні методи в аудиті (мережеві моделі, симплекс-метод, транспортна задача тощо);

2) в інформаційному та комунікаційному забезпеченні:

- прискорення процесів отримання та обробки інформації з баз даних клієнта – АРМ бухгалтера, систем складського обліку тощо;
- організація раціонального документування інформації, отриманої аудитором в ході перевірки, забезпечення нормативно-правовою інформацією;
- контроль показників, що містяться в регістрах бухгалтерського обліку економічного суб'єкта;
- тестування алгоритмів, які використовуються в автоматизованій системі бухгалтерського обліку;
- контроль відповідності показників, які містяться у формах бухгалтерської звітності, з даними бухгалтерських регістрів чи бази даних, що формується в бухгалтерії з первинних документів;
- можливість використання засобів Internet і електронної пошти (для пошуку нормативних та законодавчих актів, що регламентують бухгалтерський облік і аудит в Україні; для пошуку необхідної довідкової інформації про ціни, постачальників товарно-матеріальних цінностей тощо);

3) в інших завданнях:

- використання можливостей редагування текстів і електронних таблиць (під час написання аудиторського висновку, робочих документів аудитора);
- створення презентацій, баз даних тощо.

Застосування інформаційних технологій та комп'ютерної техніки під час проведення аудиту повинно відповідати таким принципам:

1) комплексність інформаційної системи аудиту, який передбачає

розробку загальної моделі аудиту, здатної охопити аудиторський процес в цілому та відображати основні цілі побудови системи, обмеження, прийоми фіксації господарських процесів у бухгалтерських документах;

2) єдність та узгодженість схем формування аудиторського звіту (доповнює попередній принцип у тій його частині, що стосується окремих аудиторських задач), орієнтований на ліквідацію протиріч між загальними і частковими моделями аудиторських задач та недопущення дублювання аудиторських перевірок;

3) єдина база збереження інформації полягає в одноразовому введенні даних та багаторазовому їх використанні;

4) мінімізація ризику появи аудиторської помилки реалізується шляхом максимального охоплення «зон ризику» та включення до цієї зони групи бухгалтерських документів, у яких потенційно можливі протиріччя із зазначеним принципом;

5) мінімізація введення початкової інформації передбачає в ідеальному варіанті повну відмову від ручного введення інформації;

6) можливість зіставлення результатів аудиту вимагає використання таких методів розрахунку, які можуть бути зіставлені з результатами розрахунку за попередні періоди;

7) цілеспрямованість результатів аудиту полягає в орієнтації комп'ютерного аудиту на конкретного клієнта з метою задоволення його потреб;

8) мінімізація невизначеності вимагає видачі максимально конкретної консультативної інформації^{1,2}.

У світовій практиці в аудиторській консультативній діяльності використовуються системи підтримки прийняття рішень при наданні послуг з діагностики бізнесу, приватизації, дослідження ринків, оцінки бізнесу, а також експертні системи при моніторингу діяльності клієнтів, підготовці фінансової звітності тощо. Застосування спеціалізованого програмного забезпечення надає можливість якісно спланувати роботу, враховуючи специфіку діяльності підприємства, яке перевіряється.

В Україні ринок аудиторського програмного забезпечення перебуває на стадії розвитку. До спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, що є завершеними програмними продуктами, можна зарахувати такі:

¹ Бойко Л.М. Теоретичні основи комп'ютерного аудиту / Л.М. Бойко, О.В. Пустяк // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник №108. – 2013. – С.385-389.

² Романов А.Н. Автоматизация аудита / А.Н. Романов, Б.Е. Одинцов. - М.: ЮНИТИ- ДАНА, 1999. - 336 с.

1. «ЕкспрессАудит: ПРОФ» – це комплексна система для проведення аудиторської перевірки, яка пропонується консалтинговою групою «Термика». З її допомогою можна вирішувати основні завдання при аудіюванні фінансово- господарської діяльності комерційного підприємства на всіх етапах: від підготовки і планування аудиту до збору, систематизації та оформлення підсумкових документів відповідно до діючих стандартів.

Система дозволяє:

- розробити загальний план і програму аудиту;
- створити робочу документацію аудиту;
- провести вивчення та оцінку систем обліку та внутрішнього контролю перевірених економічних суб'єктів;
- отримати аудиторські докази про достовірність бухгалтерської звітності;
- отримати достовірне уявлення про дотримання економічним суб'єктом вимог нормативних актів;
- організувати внутрішньофірмовий контроль якості аудиту;
- провести первинний аудит початкових і порівняльних показників бухгалтерської звітності;
- підготувати звіт, письмову інформацію аудитора й аудиторський висновок за результатами аудиту.

Програмний комплекс «ЕкспрессАудит: ПРОФ» використовує спеціально розроблену універсальну методику, засновану на стандартній практиці проведення загального аудиту на основі вимог правил (стандартів) аудиторської діяльності. Пропонована методика використовує систематизований збір аудиторських доказів, побудований на перевірці достовірності відображення господарських операцій у бухгалтерській звітності та відповідності їх чинному законодавству. Особливістю реалізації такої методики є збір аудиторських доказів, який проводиться у формі відповідей на запитання за розділами, що потребують обов'язкового контролю в ході аудиту. При цьому на допомогу аудитору, який працює з системою, крім відображення контрольних запитань, на екрані висвічуються витяги з відповідних нормативних документів, а також авторські коментарі групи методологів, які описують різні аспекти реалізації вимог чинного законодавства. Це робить роботу аудитора максимально функціональною і продуктивною.

2. Система "Асистент аудитора" фірми "Сервис-аудит" є професійною інформаційно-довідковою системою. Вона призначена для

аудиторських фірм, приватних аудиторів, а також фірм і підприємств, що прагнуть підвищити ефективність роботи служб внутрішнього аудиту і фінансово-економічних служб. "Асистент аудитора" дає змогу здійснювати пошук необхідних матеріалів різними методами, що реалізовані у ній (тематичний пошук, контекстний пошук, пошук за найменуванням, видом і типом документа тощо). Система "Асистент аудитора" також дає змогу систематизувати виконання аудиторських процедур, починаючи з попереднього вивчення клієнта і закінчуючи оформленням аудиторського висновку, сформувати низку робочих документів, необхідних для документування аудиту, що дає змогу здійснювати ефективний контроль якості аудиторських перевірок, а також забезпечити аудитора (бухгалтера, економіста) довідковим матеріалом з широкого спектра питань бухгалтерського обліку, оподаткування і фінансового аналізу.

3. Програма "Помощник аудитора", створена російською фірмою "Гольдберг-аудит", є аудиторською системою, спрямованою на вирішення завдань аудиту на всіх етапах його здійснення. Структура автоматизованої аудиторської системи складається з чотирьох основних блоків, функції яких відповідають етапам проведення аудиту (підготовчий етап, етап планування, етап процедур аудиту, заключний етап).

4. AuditXP «Комплекс Аудит» – програма, розроблена компанією «Гольдберг – Софт, забезпечує комплексну автоматизацію введення і обробки інформації на всіх етапах проведення загального аудиту, містить вбудовані алгоритми розрахунків, планування, формування і аналізу вибірки, вибору видів виявлених порушень, автоматичного формування висновків за розділами аудиту та підсумкового висновку. AuditXP «Комплекс Аудит» автоматизує практично всі рутинні операції, що виконуються аудиторами при перевірках, істотно знижує трудомісткість і ймовірність помилки, скорочує терміни і підвищує якість проведення аудиту. Основне призначення програми – автоматизація аудиторської діяльності середніх і малих аудиторських організацій. Вона може використовуватися й індивідуальними аудиторами. Програма дозволяє організувати роботу аудиторської компанії відповідно до міжнародних стандартів аудиту без розробки власних стандартів аудиторської діяльності. Це дає можливість значно знизити витрати на організацію аудиторської діяльності. Програма включає методику контролю якості аудиторської перевірки, блок аналітичних процедур і фінансового аналізу.

5. AuditNET – багатофункціональна комплексна система для автоматизації діяльності аудиторських компаній. Її розробником є компанія AuditNET. Система дозволяє організувати роботу відповідно до

міжнародних стандартів аудиту та власних, внутрішніх стандартів. Істотне зниження трудомісткості забезпечується за рахунок автоматизації безлічі рутинних функцій, які аудиторам доводиться виконувати на перевірках. Це призводить до значного скорочення витрат при підвищенні продуктивності праці кожного фахівця, в результаті чого збільшується економічна ефективність аудиторської діяльності.

6. Програма „Abacus Professional” охоплює всі стадії проведення аудиторської перевірки. Аудитор за допомогою програми може провести експрес-аудит бухгалтерської звітності. У програмі реалізована можливість введення даних з інших бухгалтерських програм. Використання цих прийомів допомагає оперативно знайти ділянки обліку клієнта, де можливий ризик виникнення помилки, й ухвалити рішення про проведення або не проведення аудиторської перевірки.

7. Програма «IT Audit: Аудитор», розроблена компанією «Майстер-Софт». Програма призначена для автоматизації діяльності аудиторської компанії по плануванню і проведенню аудиторських перевірок. Продукт може застосовуватися під час проведення внутрішнього аудиту компанії. Проведення аудиту забезпечується за рахунок: планування аудиту в розрізі однорідних господарських операцій; взаємодії даних бухгалтерського обліку і аудиторських процедур; єдності використання методологічної бази всіма співробітниками; автоматичного заповнення робочих документів даними бухгалтерського обліку; використання типових порушень при документуванні виявлених порушень.

8. Зарубіжні аудитори успішно використовують системи СААТ – міжнародні стандартизовані програмні системи комп'ютерного аудиту (computer assisted audit techniques – СААТ, дослівно – комп'ютерний інструментарій підтримки аудиту), які дають змогу ефективно автоматизувати процес фінансового аналізу та аудиту. Ці міжнародні системи поширені в більшості країн світу. Їх популярність зумовлена тим, що створені вони за принципом інструментарію (так само, як Word та Excel) і надають великий набір варіантів та функцій аналізу, типових для аудиторів та аналітиків усього світу. Насамперед, йдеться про функції, які відповідають сучасним методам комп'ютерного аудиту: аналіз динаміки, порівняльний аналіз, аналіз відхилень, структурний аналіз, аналіз репрезентативних вибірок, статистичний аналіз, графічний аналіз і, більш поглиблено, багатомірний аналіз, прогнозний аналіз тощо. Застосування таких методів суттєво поліпшує глибину, оперативність та доказовість аудиту, що дає змогу виконувати завдання на якісно новому рівні. У сфері СААТ-засобів лідирують програмні системи IDEA та ACL, які

використовуються, зокрема, в більшості вищих органів фінансового контролю (БОФК) світу. Найбільш поширеною сферою застосування системи IDEA у світі є аналіз даних бухгалтерських автоматизованих систем об'єктів аудиту. Водночас, універсальність системи полягає в тому, що одним із напрямів її використання є аналіз великих масивів структурованої інформації: фінансово-економічної, статистичної, бухгалтерської та облікової. У систему можна завантажувати будь-яку структуровану інформацію: таблиці Excel, бази даних, текстові файли, навіть скановані тексти. Система IDEA допомагає аудиторам виявити незвичайні або підозрілі операції (великі суми, повторювані види робіт, нестандартні операції), перевіряти правильність балансу, кореспонденції рахунків, відповідність даних матеріального та фінансового обліку і платіжних документів – даним обліку. Суттєва перевага системи IDEA – можливість аналізувати до 1,2 млн записів, що дає можливість виконувати автоматизований ґрунтовний аналіз, наприклад електронних платіжних документів за великий проміжок часу.

9. Програмний комплекс «Івахненко & Катеньов Аудит» створений українськими фахівцями та призначений для автоматизації аудиторської та контрольної діяльності. Він використовується для проведення різного типу формальних та логічних перевірок бухгалтерської інформації, яка початково формується в автоматизованих системах бухгалтерського обліку підприємств. Основними принципами роботи програмного комплексу є можливість аналізу облікових даних підприємств в автоматичному режимі і за потреби гнучке налагодження під конкретну програму аудиторської перевірки. Комплекс дозволяє формувати стандартний пакет робочих документів для загального аналізу стану справ на підприємстві (експрес-аналіз), а також працювати з ним у діалоговому режимі в разі творчого підходу до потреб окремої перевірки. Суттєвою відмінністю програмного комплексу «Івахненко & Катеньов Аудит» є можливість проаналізувати всі 100% бухгалтерських даних і виявити всі помилки та підозрілі моменти бухгалтерського обліку, на відміну від загальноприйнятих методів аудиторської перевірки, які базуються на аналізі окремої вибірки бухгалтерських даних і формуванні судження з проблеми або загального аудиторського висновку лише з завданою імовірністю.

Проаналізувавши можливості використання спеціалізованих аудиторських програмних продуктів, варто зазначити, що при розробці і впровадженні системи автоматизації аудиту необхідно врахувати таке:

- програма повинна бути розроблена так, щоб дозволяти

користувачам самостійно налагоджувати методологію аудиторської перевірки;

- необхідно реалізувати взаємозв'язок розділів аудиту, аудиторських процедур, потенційних порушень, типових операцій;
- передбачити різні способи статистичного вибіркового дослідження;
- врахувати можливості імпорту даних обліку з бухгалтерських програм, які використовує підприємство;
- реалізувати автоматичне заповнення робочих документів аудитора даними бухгалтерського обліку;
- містити базу потенційних порушень, а також інструменти для її самостійного наповнення користувачами;
- реалізувати можливість планування доходів і бюджету проекту;
- забезпечити ведення клієнтської бази, підготовку і зберігання договорів, рахунків і актів виконаних робіт;
- дозволити узагальнення виявлених порушень і на їх основі підготування альтернативної звітності;
- забезпечити можливість взаємозв'язку аудиторських процедур і господарських операцій, що перевіряються;
- реалізувати можливість опису аудиторських ризиків і контрольного середовища в розрізі господарських операцій (бізнес процесів)¹.

Одним із видів послуг, які пропонуються аудиторськими фірмами, є консультування у сфері використання інформаційних технологій (ІТ).

Метою аудиту інформаційних технологій (ІТ-аудиту) є вдосконалення системи контролю за впровадженням і використанням ІТ.

На ринку ІТ-аудиту виділяють такі види послуг:

- 1) обстеження ІТ - збір достовірної інформації про поточний стан ІТ;
- 2) експертна оцінка ІТ – оцінка адекватності інвестицій в придбання обладнання та ІТ-послуг. При цьому можливі такі види оцінок:
 - оцінка ІТ-проектів або проектних рішень;
 - оцінка обґрунтованості інвестицій в ІТ;
 - оцінка вартості ІТ-складової компанії;
 - оцінка поточних ІТ-проектів;

¹ Калініченко Л.Т. Проблеми питання щодо автоматизації аудиту в Україні / Л.Т. Калініченко, Г.В. Калініченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип.5(3). – 2011. – С. 282-286.

- оцінка можливості перепрофілювання ІТ-інфраструктури;
- оцінка організації експлуатації ІТ;
- оцінка підготовки користувачів.;

3) технічний аудит ІТ – збір та аналіз інформації, розробка рекомендацій щодо поліпшення роботи окремих технічних елементів ІТ-інфраструктури. Для цього виду аудиту характерні малий масштаб роботи і вузька технічна спеціалізація дослідження;

4) аудит ІТ бізнес-процесу – аудит інформаційних технологій і систем, критичних для виконання конкретного бізнес-процесу компанії з заданими критеріями якості та ефективності. Одним з найважливіших результатів цього виду аудиту є формалізована модель досліджуваного бізнес-процесу. Під час проведення аудиту ІТ бізнес-процесу виконується :

- визначення відповідального за процес ;
- визначення користувачів і учасників бізнес-процесу;
- виявлення вживаного устаткування і програм;
- оцінка дій обслуговуючого персоналу і користувачів;
- аналіз проектних і регламентуючих документів;

5) аудит критерію ІТ - збір та аналіз інформації і розробка рекомендацій за обраним критерієм ІТ, наприклад, безпека, продуктивність, надійність, доступність тощо. Під час проведення аудиту за певним критерієм оцінки прийнято досліджувати не тільки окремий елемент ІТ-інфраструктури, але і всю сукупність програмних, апаратних засобів, процесів їх супроводу та обслуговування у компанії, що перевіряється;

6) комплексний аудит ІТ – аудит, який здійснює визначення та аналіз взаємозв'язків бізнес-процесів, вимог до них, інформаційних та суміжних технологій, сукупності програмно-апаратних засобів з метою порівняння адекватності ІТ потребам бізнесу.

У міжнародній практиці під час проведення аудиту інформаційних технологій аудиторів використовують спеціально розроблені стандарти CobiT, COSO, ITIL, CMMI та інші законодавчі акти¹.

В 1996 році Організацією аудиту та контролю інформаційних систем (Information Systems Audit and Control Foundation, ISACF), розроблено стандарт Control Objectives for Information and Related Technology (CobiT). Він складається з 40 міжнародних стандартів з управління та аудиту безпеки в сфері ІТ. Метою стандарту є дослідження, розробка і

¹ Баранова О.В. Методологические подходы к аудиту информационных систем / О.В. Баранова // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://auditfin.com/fin/2009/3/04_05/04_05%20.pdf

розповсюдження сучасних правил в сфері управління ІТ та їх перевірки. Стандарт пов'язує інформаційні технології і дії аудиторів, об'єднує різні методичні рекомендації в єдиний ресурс, дозволяє на сучасному рівні управляти цілями і задачами, які ставляться перед конкретним підприємством чи фірмою і розв'язуються в інформаційній системі. CobiT враховує всі особливості інформаційних систем будь-якого масштабу і складності. Основна цінність CobiT полягає в тому, що він пропонує модель, яка забезпечує взаємозв'язок між бізнес-цілями та ІТ-процесами.

COSO – стандарт, призначений для покращення якості фінансової звітності завдяки ефективному управлінню системою внутрішнього контролю. Стандарт опублікований в 1992 році Комітетом спонсорських організацій (Committee of sponsoring organisations). Стандарт передбачає розподіл завдань на три групи: операційна діяльність, фінансова звітність, відповідність законодавчим актам.

ITIL (IT infrastructure library) – серія книг, в яких викладені теоретичні аспекти і практичний досвід у сфері управління ІТ і надання високоякісних інформаційних послуг. Цей стандарт є корисним для аудиторів, так як представляє дві концепції роботи інформаційних технологій: цілісний підхід і управління сервісом і орієнтацію на кінцевого користувача. Цілісність полягає в розробці універсальних програм аудиту, які враховують вимоги користувачів послуг і аудиторів. Визначення ефектів впливу нових і модифікованих систем допомагають аудитору визначати вплив інформаційних компонентів на фінансову звітність.

CMMI (Capability maturity model integration) – це збірник практичних рекомендацій для покращення процесу розробки програмних продуктів та інформаційних систем. У стандарті охарактеризовані чотири предметні області: системний інжиніринг, інжиніринг програмного забезпечення, розробка вбудованих продуктів і процесів, робота з постачальниками¹.

Законодавцями США прийнято низку законів, серед яких слід відзначити Акт Клінген-Кохена «Використання інформаційних технологій для перетворення управління». На підставі названого закону розроблена модель аудиторської перевірки ІТ, складовими якої є такі етапи:

- аудит попереднього клопотання про придбання ІТ;
- аудит вимог до придбаного ІТ-проекту;
- аудит відбору альтернативних проектів;
- аудит планування придбання; аудит документів клопотання;

¹ Баранова О.В. Методологические подходы к аудиту информационных систем / О.В. Баранова // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://auditfin.com/fin/2009/3/04_05/04_05%20.pdf

- аудит початкового відбору;
- аудит управління контрактом;
- аудит випробування і прийому в експлуатацію ІТ-проекту¹.

Результати ІТ-аудиту поділяються на три групи:

- організаційні - планування, управління, документообіг функціонування ІС;
- технічні – збої, несправності, оптимізація роботи елементів ІС, безперервне обслуговування, створення інфраструктури тощо;
- методологічні - підходи до вирішення проблемних ситуацій, управління та контролю, загальної впорядкованості і структуризації.

Компанії проводять аудит інформаційних технологій для того, щоб оперативно отримувати систематизовану і достовірну інформацію для оцінки ІТ і прийняття рішень з управління ІТ.

Отже, використання комп'ютерної техніки, інформаційних технологій та спеціальних програм забезпечує:

- підвищення якості і зниження трудомісткості проведення аудиту;
- виконання стандартів аудиторської діяльності;
- організацію ефективного планування аудиту;
- систематизацію методологічної роботи;
- оперативний і системний контроль якості надання аудиторських послуг.

Використовуючи програмні продукти аудитор має змогу в автоматичному режимі проводити тестування, аналіз фінансово-господарської діяльності, зіставляти отримані результати з нормативними даними, встановлювати відхилення від зазначених норм і нормативів, надавати зважені рекомендації щодо поліпшення облікової політики підприємства.

Автоматизація аудиторської діяльності дозволяє значно скоротити трудовитрати аудитора, час проведення аудиторської перевірки, підвищити якість її проведення. Сформульовані теоретичні основи комп'ютерного аудиту дають комплексне уявлення про сутність, значення та роль комп'ютерного аудиту.

¹ Шлейников В.И. Учет и аудит эффективности инвестиций и затрат на информационные технологии /В.И. Шлейников // Аудит и финансовый анализ.- 2004. - №4. – С.109-123.

3.3. Організація податкового контролю в органах Міністерства доходів і зборів України

Незначний період часу після проведеної у країні податкової реформи вимагає від органів державного управління вжиття заходів щодо подальшого удосконалення діяльності Міністерства доходів і зборів України (далі – Міндоходів), спрямованої на надзвичайно важливу для держави фінансову і регуляторну функції щодо наповнення бюджетів і контролю за дотриманням податкового законодавства. Однією з причин незадовільної ситуації у сфері державного управління процесом оподаткування є недосконалість державних організаційно-правових механізмів податкового контролю, відсутність необхідних для ефективної діяльності законодавчих норм, суперечності чинного законодавства про податки, наявність можливостей його неоднозначного тлумачення, недосконалість існуючих методик відбору платників податків для здійснення контрольно-перевірочних заходів.

У рейтингу податкових систем Paying Taxes 2011, підготовленому Світовим банком спільно із PriceWaterhouseCoopers, Україна посіла 181 місце з 183 досліджуваних країн. За даними дослідження, середньостатистичне українське підприємство протягом року сплачує 135 податків і платежів, що є найгіршим показником в світі (183 місце). Для порівняння, в Росії кількість платежів становить — 11, Польщі — 29, Білорусі — 82, Грузії — 18, США — 11, Франції — 7, Китаї — 7. Експерти аудиторської компанії PricewaterhouseCoopers дослідили перспективи розвитку ділової активності в різних країнах, відвівши ключову роль у впливі на інвестиційну діяльність саме податковій політиці¹. Країни було проаналізовано за такими показниками: кількість платежів на рік зі сплати податків та обов'язкових зборів; кількість годин, необхідних для ведення податкового обліку та складання і подання податкової звітності; питома вага податків і зборів у доходах підприємств (податкова квота) (табл. 3.1). Більшість податків і внесків (108) в Україні пов'язана із оподаткуванням праці.

Виявилось, що найсприятливіші для бізнесу податкові режими існують: за першим показником у Швеції (два платежі на рік); за другим - у Люксембурзі (часові витрати бізнесу на податки - 58 годин); за третім - у

© Жураковська І.В., к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту Луцького НТУ

¹ Яренко Г. Структура та організація роботи податкових органів у зарубіжних країнах / Яренко Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2009/02/14_a_2.pdf

Латвії (податкова квота - 32.6 %). По Україні ці показники становили, відповідно: 99 платежів, 2085 годин та 57.3 %. Наведені факти свідчать не лише про недосконалість податкової системи, але й труднощі щодо її обслуговування.

Таблиця 3.1

Рейтинг податкової системи України в світі

Рік	Рейтинг України серед інших країн світу за ознакою легкості сплати податків	Кількість податкових платежів в Україні за рік	Час для сплати податкових платежів в Україні, годин на рік
1	2	3	4
2009	180-те місце – друге, найгірше місце у світі.	99 платежів – четверта, найгірша позиція у світі.	848 годин – десята, найгірша позиція у світі.
2010	181-ше місце – третє, найгірше місце у світі.	147 платежів – найгірше місце у світі	736 годин – дев'ята, найгірша позиція у світі.
2011	181-ше місце – третє, найгірше місце у світі.	135 платежів – найгірше місце у світі	657 годин – десята, найгірша позиція у світі.
2012	181-ше місце – третє, найгірше місце у світі.	135 платежів – найгірше місце у світі	657 годин – дев'ята, найгірша позиція у світі.

Складено за¹

Податковий контроль доцільно розглядати як одну з функцій державного управління податковою системою. Контроль у державному управлінні дає змогу порівняти фактичний стан у певних галузях з поставленими вимогами; виявити вади та усунути їх; попередити можливі помилки та порушення; оцінити відповідність здійснення інших функцій управління завданням, що поставлені перед ними; виявити резерви та можливості вдосконалення функціонування елементів державно-управлінської системи².

На рис. 3.3 наведено умовне зображення місця податкового контролю у системі контролю у державному управлінні.

¹ Рейтинг податкової системи України в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/debtrm/topic/001>

² Остапович В.П. Поняття та сутність державного контролю в сфері охоронної діяльності суб'єктів господарювання / Остапович В.П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dndi.centrmia.gov.ua/NP/H%CF_2_13/07_Ostapovich.pdf

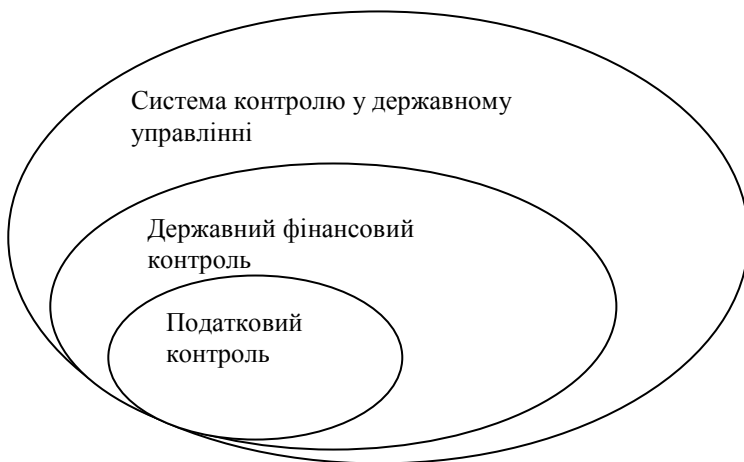

Рис. 3.3. Умовне зображення місця податкового контролю у системі контролю у державному управлінні
Джерело¹

Як видно з рис. 3.3, податковий контроль є структурною частиною державного фінансового контролю, що також є важливим елементом системи контролю у державному управлінні. Податковий контроль є складним поняттям, яке можна розглядати з багатьох аспектів. Науковці розглядають податковий контроль, по-перше, як функцію державного управління економікою та, по-друге, як особливу діяльність щодо виконання податкового законодавства України. В дослідженнях В.О. Корецької-Гамаш, Н.М. Раєвської, О.Шевчука^{2,3} зазначається, що обидві сторони податкового контролю перебувають у нерозривній єдності, безупинному розвитку та удосконаленні. Одним із найефективніших форм проведення контролю з боку державних органів є податковий аудит (податкова перевірка), який здійснюється структурними підрозділами податкових органів.

Проблематика податкового контролю розглядається дослідниками неоднозначно. Стосовно цього існують діаметрально протилежні погляди.

¹ Мельник А.Ф. Державне управління: підручник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна / за ред. А.Ф. Мельник. – К. : Вид-во "Знання", 2009. – 582 с.

² Шевчук Олег. Теоретичні засади розвитку податкового контролю / Шевчук Олег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2012/02/7.pdf>

³ Корецька-Гармаш В.О. Податковий контроль: проблемні аспекти та напрямки вдосконалення / Корецька-Гармаш В.О., Раєвська Н.М. // Часопис економічних реформ. – 2011. – № 1. – С. 39-44.

На думку Г. Нестерова, особливості здійснення податкового контролю поза рамками державного фінансового контролю і виокремлення його в самостійний вид контролю, вимагає розробки спеціальних методик його проведення залежно від виду податку, об'єкта оподаткування, податкової бази та інших елементів¹. Більш повно сутність податкового контролю тлумачиться як один з видів фінансового контролю, тобто діяльність податкових органів щодо спостереження за відповідністю процесу організації платниками податків обліку об'єктів оподаткування, методики обчислення й сплати податків і податкових платежів за чинними нормативно-законодавчими актами сфери оподаткування, виявлення відхилень, допущених у ході виконання норм податкового законодавства та визначення впливу наслідків порушень на податкові зобов'язання².

Для оцінки ефективності механізму податкового контролю ми використали дані опитування, оприлюднені на Всеукраїнському форумі працівників Міністерства доходів і зборів України 2013 року (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Оцінка ефективності механізму податкового контролю

№ з/п	Показник опитування	%
1	Частота та результативність податкових перевірок	
1.1	Кількість підприємств, що проходили податкову перевірку в 2013 році	62,4
1.2	Кількість підприємств, що підлягали зустрічній звірці протягом року	91,8
1.3	Справедливість податкових перевірок	22,6
1.4	Оспарювали результати податкових перевірок	32,4
2	Оцінка податкової системи та податкового навантаження	
2.1	Збільшення податкового навантаження в останній рік	40,8
2.2	Задоволення діючою податковою системою	24,9

Складено автором

Як видно з даних таблиці 3.2, більшість показників свідчать про незадоволення податковою системою загалом і організацією податкового контролю.

В Україні більша частина роботи податкових органів представлена

¹ Шевчук Олег .Теоретичні засади розвитку податкового контролю / Шевчук Олег [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2012/02/7.pdf>

² Шевчук О.А. Податковий контроль: сутнісно-змістовні характеристики / Шевчук О.А. [Електронний ресурс].
Режим доступу: http://science.crimea.edu/zapiski/djvu_econom/2011/econ_1_2011/476-481.pdf

контрольно-перевірною діяльністю. Органи контролю щорічно перевіряють більшість усіх підприємств. При цьому тривалість однієї перевірки в середньому становить 15 робочих днів, і перевірок буває декілька на рік. Така практика є обтяжливою як для бізнесу (перевірки негативно впливають на діяльність підприємства), так і для держави (коласальні витрати часу і трудових ресурсів податкових органів)¹.

У світовій практиці давно визнано, що між зростанням кількості перевірок і обсягом податкових надходжень у бюджети країни немає тісного кореляційного зв'язку. У розвинених країнах перевіркам підлягають лише найбільш ризиковані групи платників, відбір яких здійснюється на основі оцінки ступеня ризику несплати ними податків. Порівняння показника «індекс податкових надходжень у розрахунку на одного податківця» (дорівнює сумі податкових надходжень на одного співробітника податкових органів, зважений на показник обсягу ВВП на душу населення) із показником «частка перевірених податковими органами підприємств» в окремих країнах свідчить, що за мінімальної частки перевірених суб'єктів господарювання можна досягти значних обсягів податкових надходжень. Наприклад, у 2009 р. показники «індексу податкових надходжень у розрахунку на одного податківця» в Україні, Франції та Нідерландах знаходилися майже на однаковому рівні, але при цьому в Україні податкові органи охопили перевірками більше половини всіх суб'єктів господарювання (54 %), а у Франції та Нідерландах перевірено було лише 2 та 4 % підприємств, відповідно. У Латвії показник «індексу податкових надходжень у розрахунку на одного податківця» був вдвічі більший, ніж в Україні, але при цьому перевірками було охоплено лише 21 % підприємств¹ (рис. 3.4). Отже, можна констатувати, що в Україні тиск податкових перевірок на бізнес із боку держави значно сильніший, ніж в країнах Заходу, а наявна практика податкових перевірок є малоефективною.

Для організації податкового контролю, а саме відбору платників податків, у багатьох економічно розвинених країнах віддають перевагу системам ризик-аналізу, що дозволяє проводити його з мінімальними затратами для бюджету та платників податків. Основна увага приділяється відбору платників податків, що мають високий ступінь ризику порушень податкового законодавства. За такого підходу знижується ймовірність застосування процедур податкового контролю до добросовісних, сумлінних

¹ Яренко Г. Структура та організація роботи податкових органів у зарубіжних країнах / Яренко Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2009/02/14_a_2.pdf

платників та зменшується навантаження системи податкового адміністрування на суб'єктів підприємницької діяльності.

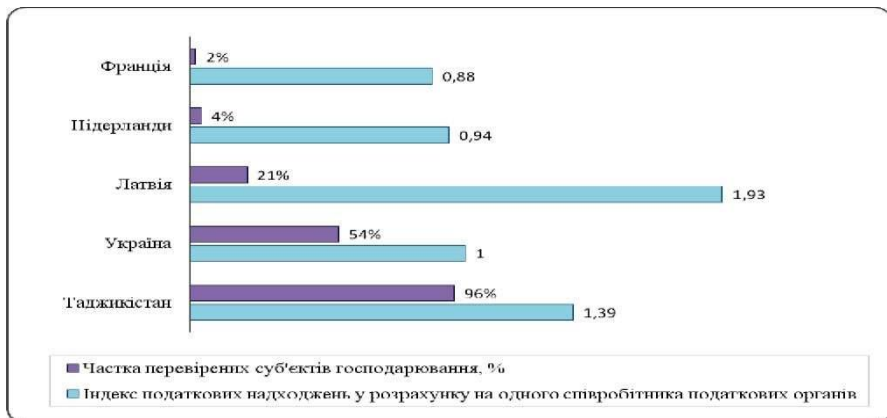

Рис. 3.4. Залежність податкових надходжень від поведених перевірок, 2009 р.

Джерело¹

Приміром, службою внутрішніх доходів США використовується близько 40 різних методик відбору платників податків до перевірок. Одним з найбільш ефективно використовуваних способів контролю є порівняння показників окремої декларації із середніми статистичними значеннями цих показників, розрахованих за іншими деклараціями однорідної групи платників, та подальший відбір платників, у котрих встановлюються найбільші відхилення зазначених параметрів від середніх значень. Застосовуються також спеціальні інформаційні програми, наприклад DIF (Discriminant Function System), в основу якої покладено формулу розрахунку таких складових, як доходи, витрати, вирахування, пільги. Відпрацювання згідно з цією програмою податкової декларації дає кількісний показник її «перспективності» для перевірки².

Зважаючи на те, що податковий контроль є важливим елементом податкового адміністрування, його ефективна організація та проведення дозволяють забезпечити дотримання законодавства за мінімальних витрат як для держави, так і для бізнесу. З утворенням Міністерства доходів і

¹ Бізнес-середовище в Україні. Дослідження МФК. — К.: МФК, 2009. — С.61.

² Носачова І.В. Система ризик-аналізу в інформаційно-аналітичній діяльності податкової служби: світова практика та досвід України / Носачова І. В. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.statitionline.org.ua/ekonom/60/8147-sistema-rizik-analizu-v-informacijno-analitichnij-diyalnosti-podatkovoi-sluzhbi-svitova-praktika-ta-dosvid-ukraini.html>

зборів податковий контроль здійснює управління податкового та митного аудиту, функції якого значно розширились після реорганізації податкових органів. Однак створення спеціального управління не забезпечить ефективного контролю без постійного вдосконалення та моніторингу нових методів перевірок, відбору суб'єктів господарювання. Актуальною проблемою організації податкового контролю на сьогодні є підвищення ефективності проведення податкових перевірок, зниження кількості помилок при їх проведенні та прийняття вмотивованих рішень за їх результатами. Одним із засобів досягнення потрібного ефекту є вдосконалення системи ризик-аналізу.

З урахуванням тенденцій розвитку світових податкових систем, світового досвіду використання ризик-аналізу щодо здійснення податкового контролю та недоліків формування плану-графіка перевірок попередніх періодів у ДПА України у 2008 році була запроваджена ризикоорієнтована система відбору платників для перевірок, яка відображена в Методичних рекомендаціях щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання, затверджено наказом ДПА України від 28 березня 2008 р. № 201. Нормативно-правове забезпечення ризик-аналізу в Україні наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Нормативно-правове забезпечення ризик-аналізу відбору платників податків для податкової перевірки

Рік	Назва нормативного акту	Редакція	Характеристика
1	2	3	4
1	Методичних рекомендацій щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання	Наказ ДПА від 28 березня 2008 року N 201	Система ризик-аналізу орієнтована на виїзні перевірки
2	Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання	Наказ ДПА від 17 серпня 2009 року N 445	Система ризик-аналізу орієнтована на виїзні перевірки
3	Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання	Наказ ДПА від 10 грудня 2009 року N 696	Система ризик-аналізу орієнтована на виїзні перевірки

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4
4	Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання	Наказ ДПА від 15 березня 2010 року N 162	Система ризик-аналізу орієнтована на виїзні перевірки
5	Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання	Наказ ДПА 01.04.2011 р. № 190	Система ризик-аналізу орієнтована на невиїзні перевірки
6	Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання	Наказ ДПСУ від 27.06.2012 р. №553	Система ризик-аналізу орієнтована на невиїзні перевірки

Складено автором

Як видно з таблиці 3.3, в Україні щороку уточнюються правила відбору підприємств до податкових перевірок, і можна сказати, що і сьогодні вона є недосконалою. Часті зміни роблять процес відбору підприємств менш прозорим.

У 2013 році додатково нараховано 41,4 млн. грн платежів до бюджету, що в 1,4 раза більше, ніж у 2009 році. Водночас значно скоротилась кількість планових перевірок. Упровадження ризикоорієнтованої системи відбору підприємств для планових перевірок вплинуло на скорочення протягом 2007-2009 років їх кількості по Україні (наприклад, з 24 до 17 тис. за 9 місяців відповідно 2007 та 2009 року, тобто майже на 40%). І спостерігається подальше зменшення кількості перевірок. За даними О.Кліменка, спостерігається подальше скорочення по Україні в цілому: планових перевірок стало на 15 тисяч менше – зниження з 23 тисяч в 2011 році до 8 тисяч в 2012¹. Крім того, дані Міністерства доходів свідчать про щорічне зменшення кількості перевірок, що є показником підвищення ефективності запровадженого ризикоорієнтованого аудиту.

Ризикоорієнтована система в Україні дозволила із загальної кількості платників (як юридичних, так і фізичних осіб), використовуючи

¹ Податкова звітує про зменшення перевірок малого бізнесу на 93% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/podatкова_zvituie_pro_zmenshennya_perevirok_malogo_biznesu_na_93_1775.html

інформацію баз даних органів державної податкової служби та зовнішніх джерел, без втручання у фінансово-господарську діяльність платників податків, відбирати за певними критеріями (показниками) виключно тих платників, в яких могли бути ризики мінімізації податкових зобов'язань або ухилення від оподаткування, виявляти резерви наповнення бюджету, зменшуючи податкове навантаження на сумлінних платників податків.

На сьогодні система ризик-аналізу використовується у двох основних напрямках: проведення планових перевірок та поточний контроль платників податків без втручання в їх роботу. Відбір платників податків до перевірки відбувається за критеріями високого, середнього та незначного ступеня ризиків¹. Крім того, ризикоорієнтована система відбору платників до плану-графіка перевірок набула подальшого розвитку у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України. Згідно з нормами Кодексу, періодичність проведення документальних планових перевірок платників податків визначатиметься залежно від ступеня ризику в діяльності таких платників податків, який поділяється на високий, середній та незначний (рис. 3.5).

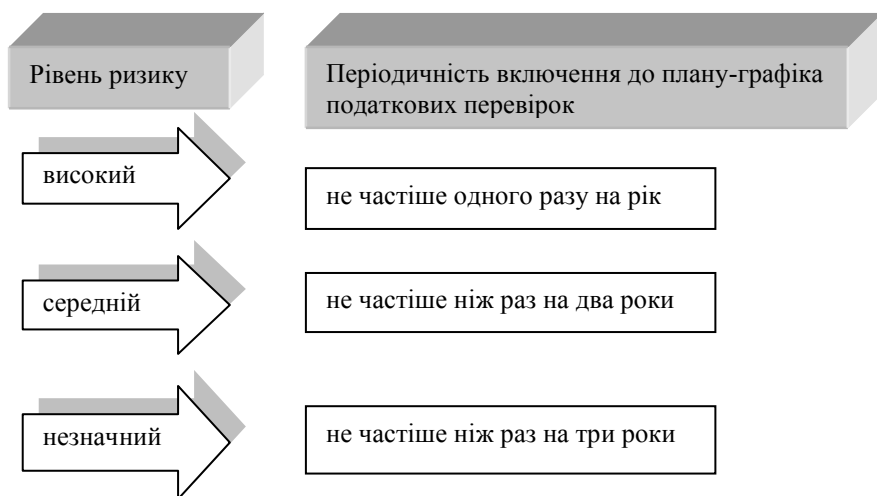

Рис. 3.5. Вплив ризик-аналізу на періодичність проведення податкових перевірок
Складено¹

¹ Податковий кодекс України від 2.02.2010 №2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/](http://zakon.rada.gov.ua/)

Складання плану-графіка податкових перевірок передбачено статтею 77 Податкового кодексу України. До нього потрапляють платники податків, які мають ризик щодо несплати податків і зборів, невиконання іншого законодавства, контроль за яким покладено на органи Міндоходів. Крім того, відбулася прив'язка ступеня ризику діяльності суб'єктів господарювання до періодичності проведення перевірок, що відповідає європейському досвіду. Водночас, Податковий кодекс не наводить критерії відбору суб'єктів господарювання відповідно до ступеня ризику. Вони деталізуються в окремому наказі Міндоходів. Порядок визначення належності платника податку до тієї чи іншої групи ризику визначено Методичними рекомендаціями щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання (рис. 3.6).

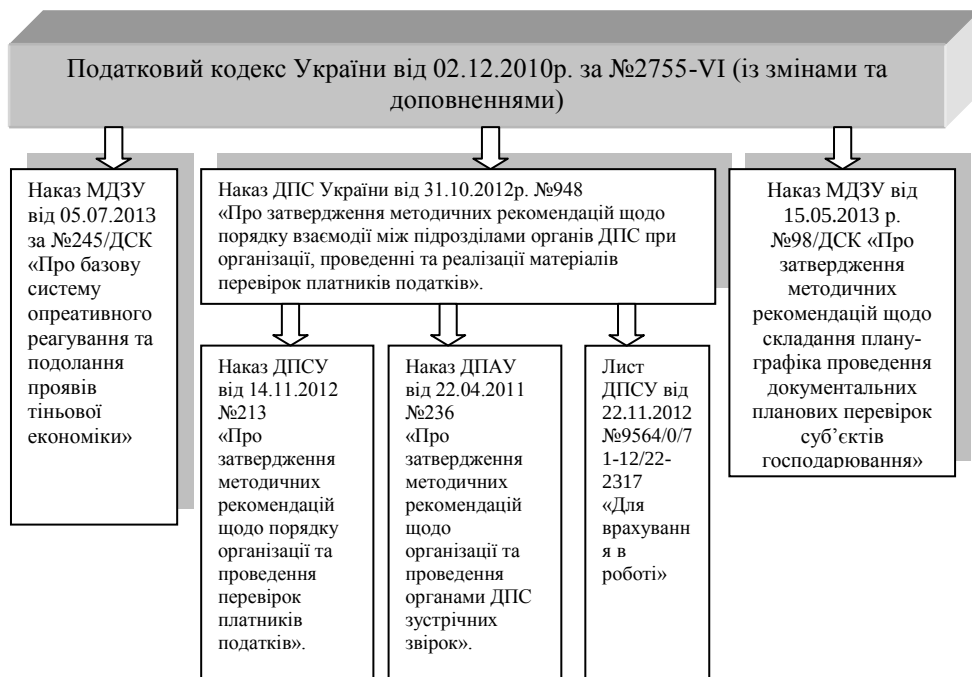

Рис. 3.6. Нормативне регулювання податкового контролю в частині ризик-аналізу

Складено автором

Основними ризиками адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів) є: відсутність на обліку в органах державної податкової служби осіб, які займаються господарською діяльністю та отримують доходи; неподання, припинення подання платником податків податкових декларацій (розрахунків); здійснення суб'єктами господарювання діяльності без спеціальних дозволів (ліцензій), торгових патентів, сертифікатів відповідності; реалізація товарів, робіт та послуг за готівку без використання реєстраторів розрахункових операцій, якщо їх застосування є обов'язковим відповідно до законодавства; допущення платником податків арифметичних або методологічних помилок у поданій ним податковій декларації (розрахунку), які призвели до заниження або завищення суми податкового зобов'язання; ухилення платника податків від сплати податків, заниження податкового зобов'язання; ухилення від сплати податку на додану вартість та безпідставне декларування від'ємного значення сум податку на додану вартість, співпраця з контрагентами, що ймовірно занижують податкові зобов'язання тощо.

На основі вищезазначених критеріїв суб'єкти господарювання розподіляються на відповідні категорії уваги:

Категорія 1 – сумлінні платники податків. Найбільш істотними факторами, які впливають на віднесення платника податку до цієї категорії, є: відсутність випадків порушення термінів подачі податкової звітності; повнота та своєчасність сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів; більший за середній у групі (галузі) рівень сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів.

Категорія 2 – платники податків помірною ризику. Найбільш істотними факторами, які впливають на віднесення платника податку до цієї категорії, є: низьке значення фіскальної важливості; середній рівень сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів у групі (галузі).

Категорія 3 – платники податків високого ризику. Найбільш істотними факторами, які впливають на віднесення платника податку до цієї категорії, є: високий рівень значення фіскальної важливості, але рівень сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів у групі (галузі) є значно меншим за середні показники; наявність ознак серйозних порушень податкового законодавства, на які вказують фактори ризику¹.

¹ Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання. Наказ ДПСУ від 27.06.2012 р. №553.

Проаналізуємо зміни в системі ризик-аналізу до та після прийняття Податкового кодексу. До уваги візьмемо показники затверджені Наказом ДПА від 28 березня 2008 року № 201, Наказом ДПА від 01.04.2011 № 190 та Наказом ДПСУ від 27.06.2012 р. №553. З кожним роком відбулось розширення показників ризик-аналізу для підприємств з високим ступенем ризику. Однак ці критерії не є вичерпними, додатково внутрішніми документами Міністерства доходів і зборів визначено окремі показники щодо території, наявності основних засобів і т.д. Якщо розглянути показники 2012 року в комплексі, то можна побачити, що 50% з них стосуються ПДВ. Частина показників оцінки ризику на належність до середнього рівня усунуто протягом 2008-2012 років, а частину уточнено. Як і для високого рівня, більшість розрахунків стосуються ПДВ. У 2013, порівняно з 2008 роком, збільшився перелік критеріїв ризиків (до 38 - для звичайних юридичних осіб, до 15 - для банківських і до 19 - для небанківських установ).

Відбір щодо планових перевірок працює таким чином:

- Міндоходів України (центрального рівня) підрозділ податкового контролю формує ризики на підставі звітності згідно з регламентом (високий, середній, низький), бере наявну інформацію від інших підрозділів та передає на територіальні підрозділи Головних управлінь до підрозділів податкового контролю;

- на рівні головного управління є координаційна група (головний аудит), яка опрацьовує, збирає інформацію від інших підрозділів (як правило це інформація з звітності, в міліції це інформація щодо імовірних взаємовідносин з фіктивними підприємствами) та передає інформацію на рівень податкових інспекцій для опрацювання та надання пропозицій щодо включення в План-графік. Структурні підрозділи, що беруть участь в організації, проведенні та реалізації матеріалів документальних перевірок платників податків, затверджено наказом ДПС України від 31.10.12 №948, поділено на дві групи: група Податкового контролю та Інформаційно-аналітична група;

- Головні управління в областях отримують пропозицій від ДП, погоджують та передають на затвердження Міндоходів центрального рівня.

Також за такого регламенту передбачено аналогічне опрацювання щодо позапланових перевірок. Однак ця група фактично не працює, оскільки у згаданих Методичних рекомендаціях вказано, що аудит звертається за інформацією до інших підрозділів при потребі, а не обов'язково. Можна сформулювати такі недоліки чинного механізму відбору платників податків до плану-графіку:

- Міндоходів України (центрального рівня) підрозділ податкового контролю формує ризики за допомогою автоматизованої системи щокварталу,

втрачаючи таким чином оперативність інформації;

- багато показників ризику не спрацьовує, оскільки не враховуються регіональні особливості ведення бізнесу;

- на рівні головного управління є координаційна група (головний аудит), яка уточнює план-графік і передає, згідно з наказом ДПС України від 31.10.12 №948, проте не використовує щомісячний відбір по Наказу МДЗУ від 05.07.2013 за №245/ДСК «Про базову систему оперативного реагування та подолання проявів тіньової економіки».

- координаційна група на рівні головного управління у більшості випадків не залучає додаткові підрозділи для відпрацювання платників податків та ін.

Схема участі в організації, проведенні та реалізації документальних планових перевірок у межах головного управління наведена на рис. 3.7.

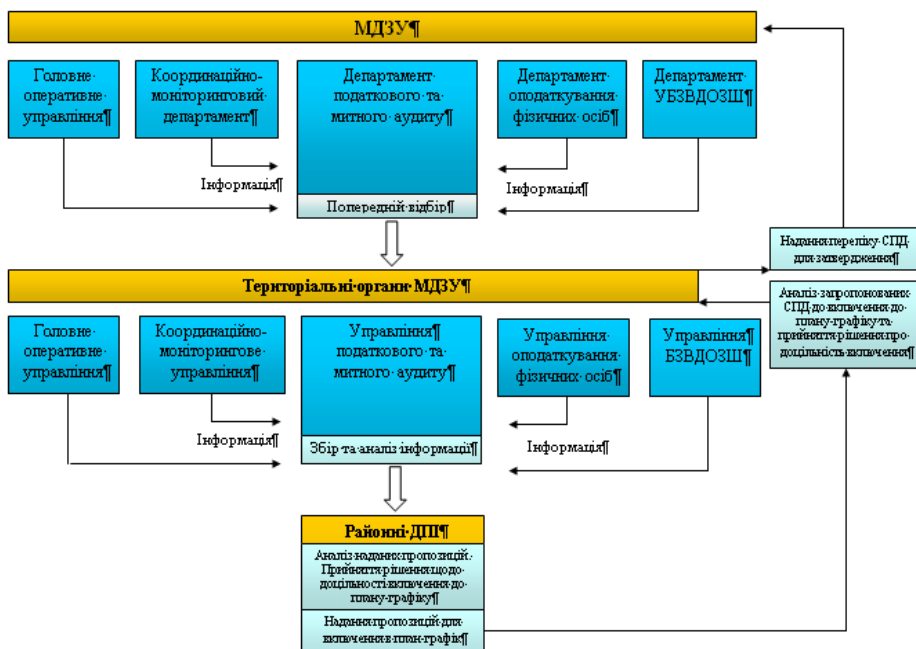

Рис. 3.7. Схема участі у організації, проведенні та реалізації документальних планових перевірок

Причиною низької якості результатів перевірок, на нашу думку, є недосконалість системи ризиків для відбору суб'єктів господарської діяльності до планових перевірок так як:

- дає можливість адаптуватись до чинної системи відбору і не підпадати під перевірки (зокрема щодо обмеження по обсягах не менше 5,0 млн. грн, хоча цей критерій необхідно розглядати залежно від регіону).

- тривалий час від початку планування перевірки до реалізації її матеріалів, в т.ч. враховуючи період оскарження, надає можливість ухилитись від сплати донарахованих платежів шляхом виведення активів і як наслідок неможливість примусового стягнення;

- переважна більшість ризиків не спрацьовує

Тому необхідно переглянути систему ризиків в План-графік (зняти обмеження по обсягах), врахувати при плануванні суб'єкти господарської діяльності, які відносяться до однієї групи (одні власники) і перерозподілені основні фонди (включати одночасно); встановити ризики, які зібрані з інших джерел.

На нашу думку, збільшення ефективності перевірок суб'єктів господарювання можливе завдяки масштабнішому впровадженню «фзикоорієнтованої» системи автоматизованого моніторингу. Застосування цієї системи, яка офіційно називається «система раннього виявлення та припинення діяльності тіньового сектору економіки», дозволяє отримувати необхідну інформацію без відволікання платників та відстежувати факти ухилення від сплати податків дистанційно. Завдяки даній системі податкова акцентує свою увагу лише на тих підприємствах, які мають ризики несплати податків. Тобто сумлінні платники податків не перевіряються, податковим контролем охоплені лише ризикові платники. Ця система дозволяє деякий час вивчати діяльність платника податків, а вже потім включати його до плану перевірки. Перевагою є те, що вивчаються показники в динаміці щоденно, а не статичні дані.

У результаті автоматизації контрольно-перевірочної роботи з урахуванням ризикоорієнтованої системи адміністрування стане можливим:

- визначення основних критеріїв (індикаторів) для віднесення платників податків до відповідної категорії уваги з боку органів державної податкової служби та формування План-графіку проведення перевірок;

- цілеспрямована діяльність щодо упередження виникнення податкової недоплати на основі аналізу причин виникнення (факторів) окремих видів ризиків, їх зв'язків та взаємних впливів;

- визначення порогу значимості податкових ризиків з урахуванням співвідношення між сукупним ризиком та наявними ресурсами державної

податкової служби;

- оптимальний розподіл наявних ресурсів між різними напрямками адміністрування податків з урахуванням пріоритетності окремих видів ризиків;

- дотримання принципу найменшого втручання у фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Незважаючи на доволі значні кроки у напрямку реалізації цього пріоритету Міндоходів, на сьогодні залишається висока ймовірність того, що навіть цілком нормально працює підприємство, яке може потрапити до плану-графіку перевірок через погіршення показників інших підприємств тієї ж галузі. Цим порушується принцип мінімізації втручання у бізнес сумлінних платників податків. Відповідно, необхідно здійснювати подальші кроки щодо вдосконалення системи ризикоорієнтованого аудиту для реалізації пріоритету Міндоходів на основі найкращого європейського досвіду. Зокрема, крім удосконалення самої системи оцінки ризиків та відповідних критеріїв відбору підприємств для планових і позапланових перевірок, доцільно окремо у податковому законодавстві забезпечити право платників податків самостійно оцінювати ризики своєї фінансової діяльності. Особливу увагу слід звертати на динаміку показників ризику шляхом моніторингу.

3.4. Аналітичне забезпечення управління процесами оподаткування податком на додану вартість

Податки є обов'язковими зборами, які стягуються державою з господарських суб'єктів і з громадян за ставкою, встановленою у законодавчому порядку. Вони є необхідною ланкою економічних відносин в суспільстві з моменту виникнення держави. Розвиток і зміна форм державного устрою завжди супроводжується перетворенням податкової системи. В сучасному цивілізованому суспільстві податки – основна форма доходів держави.

Крім цієї суто фінансової функції податковий механізм використовується для економічного впливу на суспільне виробництво, його динаміку і структуру, на розвиток науково-технічного прогресу.

Податкова система виникла і розвивалася разом з державою. На найбільш ранніх ступенях державної організації початковою формою оподаткування можна вважати жертвопринесення. Не слід думати, що воно було засновано винятково на добровільній основі. Жертвопринесення

було неписаним законом і таким чином ставало примусовою виплатою чи збором. Причому процентна ставка збору була досить визначеною. У П'ятимиснику Мойсея сказано: «...і всяка десятина на землі з насіння землі і з плодів дерева належить Господові». Отже, первісна ставка податку складала 10% від отриманих доходів.

На сьогоднішній день основним нормативним документом, що регулює функціонування всієї податкової системи є Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (далі ПКУ).

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори. До загальнодержавних належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на усій території України.

До загальнодержавних належать такі податки та збори:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- екологічний податок;
- рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
- плата за користування надрами;
- плата за землю;
- збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- збір за спеціальне використання води;
- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- мито;
- збір у вигляді цільової надбавки до чинного тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності¹.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До місцевих податків і зборів належать:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок.
- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір¹.

За формою оподаткування всі податки поділяються на прямі і непрямі. Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників, їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування. При прямому оподаткуванні діє принцип: більше платять ті члени суспільства, котрі мають вищі доходи. Цей принцип більшістю економістів світу вважається найсправедливішим. Але форма прямого оподаткування потребує і складного механізму стягнення податків, бо виникають проблеми обліку об'єкта оподаткування й ухилення від сплати. Саме тому податкова система не може обмежуватися лише прямими податками.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. Прямо не залежить, але опосередкована залежність існує: оскільки непрямі податки включаються в ціни, то їх платить в абсолютному розмірі більше той, хто більше споживає, а більше споживає той, хто має вищі доходи. Структура споживання у різних верств населення суттєво відрізняється, тому принцип справедливого оподаткування може бути реалізований через диференційований підхід до встановлення непрямих податків на окремі товари, роботи та послуги. Однак тут є також певні обмеження. Встановлення більш високих податків на товари не першої необхідності й розкоші звужує сферу непрямих оподаткування і скорочує надходження доходів до бюджету. Навпаки, навіть невисокий рівень непрямих оподаткування товарів повсякденного попиту забезпечує державі сталі й значні доходи, бо сталим і значним у масштабах суспільства є таке споживання.

При вмілому використанні непрямі податки можуть бути дієвими

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

фінансовими інструментами регулювання економіки.

Непрямим податкам властиве швидке надходження до бюджету. Відбулася реалізація – проводиться перерахування ПДВ і акцизного збору на рахунки бюджету, а це дає кошти для фінансування видатків бюджету.

Оскільки непрямими податками оподатковуються товари народного споживання і послуг, то досить високою є імовірність їх повного чи майже повного надходження. Зупинити процес споживання товарів і послуг ніхто не може, бо без цього неможливе саме життя. А от прибуток, наприклад, те чи інше підприємство може і не отримати.

Споживання більш-менш рівномірне в територіальному розрізі, а тому непрямі податки знімають напругу в міжрегіональному розподілі доходів. Якщо ж доходи бюджету базуються на доходах підприємств, то внаслідок нерівномірності економічного розвитку виникає проблема нерівноцінності доходної бази різних бюджетів. Оскільки ніде у світі не вдалося досягти збалансованого розвитку всіх регіонів, то без застосування непрямих податків виникають труднощі і в збалансуванні місцевих бюджетів.

Непрямі податки справляють значний вплив на саму державу. Використовуючи всі свої можливості і важелі, вона повинна забезпечити відповідні умови для розвитку виробництва та сфери послуг, адже чим більший обсяг реалізації, тим більші надходження в бюджет. Єдина проблема при цьому – правильний вибір товарів для акцизного оподаткування. З одного боку, правильніше встановлювати акцизи на товари не першої необхідності або ті, споживання яких бажано обмежити (горілчані вироби, тютюнові вироби). Але ж, з іншого боку, тоді краще для держави продавати саме ці вироби. Така суперечливість є цілком зрозумілою.

Непрямі податки впливають і на споживачів. При вмілому їх застосуванні держава може регулювати процес споживання, стимулюючи його в одних напрямках і стримуючи в інших. Безперечно, таке регулювання має бути гласним і відкритим, бо не завжди інтереси держави збігаються з інтересами суспільства. Таке регулювання не може задовольнити всі верстви населення. Але воно необхідне, тому диференціація акцизних ставок в Україні цілком виправдана. Єдина ставка ПДВ знижує його регулювальну роль. Світовий досвід переконує в доцільності використання декількох ставок.

Об'єктивний підхід до непрямих податків вимагає розглянути їх недоліки. Те, що було перевагою в одних умовах, може бути недоліком в інших, і навпаки.

Головним недоліком непрямих податків є те, що їх сплата не залежить від розміру доходів платників. Зважаючи на те, що рівень споживання має певний мінімум, питома вага цих податків у доходах громадян тим вища, чим нижчий рівень доходів. Тому непрямі податки стають тягарем для малозабезпечених громадян.

Але цей недолік може пом'якшуватися державою. Встановлюючи коло оподаткованих товарів, вона може виключати з них товари першої необхідності. Саме такий підхід застосовується в Україні щодо акцизів і ПДВ.

Але тут виникає суперечність за їх бюджетним призначенням, бо швидкість надходження, стабільність і рівномірність саме забезпечуються оподаткуванням товарів широкого вжитку. Тому не можна вдаватися з однієї крайності в іншу. Врешті-решт, кожного з нас більше цікавить, скільки в нас забирає держава на загальні потреби, а не те, як вона це робить. Можливо, в непрямому оподаткуванні кращим може виявитися широке коло оподатковуваних товарів з досить помірними ставками або взагалі універсальний акциз, оскільки врахувати інтереси всіх членів суспільства не можливо.

Податок на додану вартість (далі ПДВ) є одним з численних загальнодержавних податків і зборів. Причому цей податок є носієм надзвичайно великого податкового навантаження на номінальних і реальних його платників. Крім того, він має величезне фіскальне значення для бюджетів різних рівнів.

У цілому він нескладний в обчисленні, забезпечує сталі надходження, оскільки додана вартість досить стабільний показник. Надходження з ПДВ доволі рівномірно розподіляються по території країни, що спрощує проблему взаємовідносин між центральними і місцевими бюджетами. Запровадження цього податку в Україні взагалі виправдане.

Стягнення податку на додану вартість регулює розділ V Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI.

Платниками ПДВ є чисельна група суб'єктів господарських відносин. Але в основному платниками ПДВ є будь-які особи, які зареєстрована платником ПДВ.

Реєстрація платником ПДВ може здійснюватися добровільно і в обов'язковому порядку. У разі, якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню, у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, нарахована (сплачена) особою (підприємству) протягом останніх 12 календарних місяців,

сукупно перевищує 300000 гривень (без урахування податку на додану вартість), така особа зобов'язана зареєструватися як платник податку в органів контролю за своїм місцезнаходженням¹.

Одним з важливих елементів системи оподаткування цим податком є поняття бази оподаткування. Визначення бази оподаткування залежить від окремого випадку і регулюється статтею 188 Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI, але існує загальне правило для визначення цього поняття. «База оподаткування операцій з постачання товарів/послуг визначається виходячи з їх договірної вартості (у разі здійснення контрольованих операцій – не нижче звичайних цін) з урахуванням загальнодержавних податків та зборів (крім податку на додану вартість та акцизного податку ...), а також збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, що справляється з вартості послуг стільникового рухомого зв'язку)»¹.

Фактично, щодо бази оподаткування чинного є формула: база оподаткування = затрати (собівартість) + плановий прибуток + акцизний збір + ввізне мито + інші загальнодержавні податки.

Виходячи з цієї формули, ціна реалізації, відпуску товарів, послуг становить: база оподаткування $\times (100 \% + 20\%) / 100\% =$ база оподаткування $\times 1,2$. Де 20% – базова ставка податку на додану вартість.

Під час розрахунку ПДВ необхідно враховувати, що є операції що підлягають оподаткуванню, не підлягають оподаткуванню і пільгуються (рис. 3.8).

Базовою ставкою податку на додану вартість у 2014 році, як вже було зазначено вище, є ставка 20% до бази оподаткування. Взагалі Податковий кодекс України встановлює дві ставки: 17 % і 0%. Але, враховуючи дію перехідних положень Кодексу і непросту економічну ситуацію в державі, введення ставки 17% відкладається на певний час.

Ставку податку 0 % встановлено до бази оподаткування при експорті товарів та супутніх такому експорту послуг. Є ряд інших операцій, щодо яких встановлено «нульову» ставку податку (стаття 195 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI).

Загальне правило розрахунку податку на додану вартість до сплати за звітний період може бути представлено формулою: податкове зобов'язання – податковий кредит.

Податкове зобов'язання – це є борг платника ПДВ перед бюджетом

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

за обсягами реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг. Фактично це є ті 20%, на які збільшено відпускну ціну продукції, робіт, послуг. І таке збільшення дозволено п'ятим розділом Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.

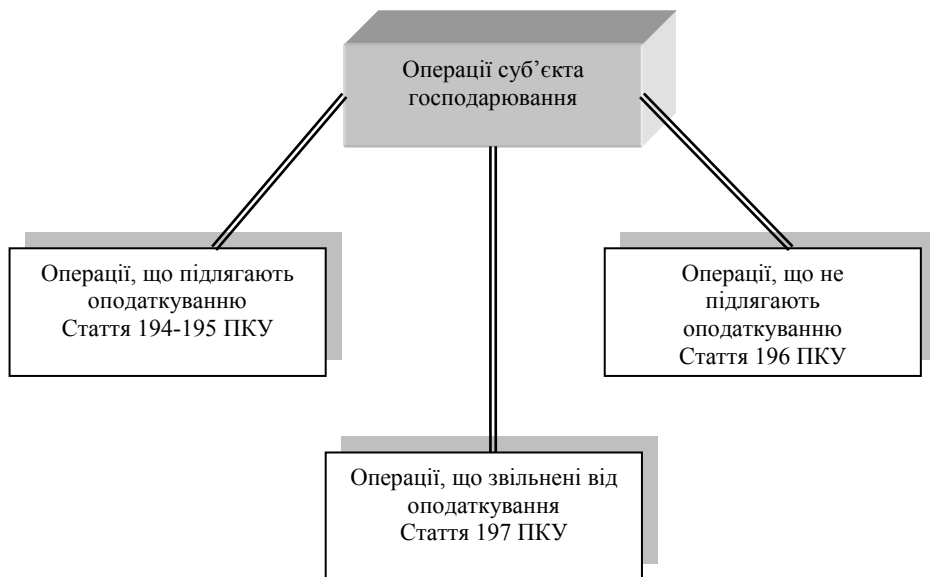

Рис. 3.8. Операції суб'єктів господарювання, що розглядаються при оподаткуванні ПДВ

Податковий кредит звітного періоду складається із сум податків, нарахованих (сплачених) платником податку за ставкою 20% протягом такого звітного періоду у зв'язку з:

- придбанням або виготовленням товарів (зокрема при їх імпорті) та послуг з метою їх подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку;
- придбанням (будівництвом, спорудженням) основних фондів (основних засобів, зокрема інших необоротних матеріальних активів та незавершених капітальних інвестицій в необоротні капітальні активи), у тому числі при їх імпорті, з метою подальшого використання у виробництві та/або поставці товарів (послуг) для оподатковуваних операцій у межах господарської діяльності платника податку.

Іншими словами, податковий кредит – це є ті 20 %, які ми додатково

заплатили постачальникам за їхню продукцію, товари, роботи, послуги. Таким чином, для сторони, що купує продукцію, товари, роботи, послуги йдеться про податковий кредит, а для сторони, що продає згадані вище продукцію, товари, роботи, послуги – йдеться про податкові зобов'язання.

Сума податкового зобов'язання та податкового кредиту документується податковою накладною.

Право на нарахування податку та складання податкових накладних надається виключно особам, зареєстрованим як платники податку у порядку. Податкова накладна видається платником податку, який поставляє товари (послуги), на вимогу їх отримувача. Фактично, така накладна є підставою для нарахування покупцем податкового кредиту. Як виняток з цього правила, підставою для нарахування податкового кредиту при поставці товарів (послуг) за готівку чи з розрахунками картками платіжних систем, банківськими або персональними чеками у межах граничної суми, встановленої Національним банком України для готівкових розрахунків, є належним чином оформлений товарний чек, інший платіжний чи розрахунковий документ, що підтверджує прийняття платежу постачальником від отримувача таких товарів (послуг), з визначенням загальної суми такого платежу, суми податку та податкового номера постачальника.

Підставою для нарахування податкового кредиту без отримання податкової накладної також є:

- транспортний квиток, готельний рахунок або рахунок, який виставляється платнику податку за послуги зв'язку, інші послуги, вартість яких визначається за показниками приладів обліку, що містять загальну суму платежу, суму податку та податковий номер продавця, за винятком тих, в яких форма встановлена міжнародними стандартами;

- касові чеки, які містять суму поставлених товарів (послуг), загальну суму нарахованого податку (з визначенням фіскального номера, але без визначення податкового номера постачальника). При цьому з метою такого нарахування загальна сума поставлених товарів (послуг) не може перевищувати 200 гривень за день (без урахування податку на додану вартість).

У разі імпорту товарів на митну територію України документом, що посвідчує право на отримання податкового кредиту, вважається вантажна митна декларація, оформлена відповідно до вимог законодавства, яка підтверджує сплату податку на додану вартість, або погашений податковий вексель.

Всі податкові накладні, вантажні митні декларації та інші документи,

що є підставою для нарахування податкового кредиту, реєструють у Реєстрі отриманих та виданих податкових накладних. Дані реєстру переносяться до декларації з ПДВ, яка є підсумковим звітним документом будь-якого платника цього податку. Механізм документального підтвердження методики заповнення Декларації з ПДВ подано на рис. 3.9.

Рис. 3.9. Документальне підтвердження методики заповнення Декларації з ПДВ

При розрахунку суми ПДВ до сплати та при заповненні Декларації з ПДВ неабияку роль відіграє дата виникнення податкового зобов'язання і податкового кредиту. Ця дата впливає на звітний період, у якому буде відображена та чи інша сума господарської операції.

Існують різні випадки встановлення дати виникнення податкового зобов'язання і податкового кредиту. Більш детально про них йдеться у

статтях 187 і 198 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Ми ж згадаємо лише найзагальніші правила встановлення дати виникнення податкового зобов'язання і податкового кредиту.

Датою виникнення податкових зобов'язань з поставки товарів (робіт, послуг) вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

- або дата зарахування коштів від покупця (замовника) на банківський рахунок платника податку як оплата товарів (робіт, послуг), що підлягають поставці, а у разі поставки товарів (робіт, послуг) за готівкові грошові кошти – дата їх оприбуткування в касі платника податку, за відсутності такої – дата інкасації готівкових коштів у банківській установі, що обслуговує платника податку;

- або дата відвантаження товарів, а для робіт (послуг) – дата оформлення документа, що засвідчує факт виконання робіт (послуг) платником податку.

Датою виникнення права платника податку на податковий кредит вважається дата здійснення першої з подій:

- або дата списання коштів з банківського рахунку платника податку в оплату товарів (робіт, послуг), дата виписки відповідного рахунку (товарного чека) – в разі розрахунків з використанням кредитних дебетових карток або комерційних чеків;

- або дата отримання податкової накладної, що засвідчує факт придбання платником податку товарів (робіт, послуг).

Якщо уважно читати розділ V Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, то можна зрозуміти основний його задум, сутність якого полягає у наступному. Податок за встановленою ставкою стягується з доданої вартості. Додана вартість формується як різниця між виручкою від реалізації товарів, робіт, послуг і матеріальними затратами на виробництво або придбання згаданих вище товарів, робіт, послуг. Податок з доданої вартості розраховується за формулою: $(\text{ставка ПДВ} \times \text{виручка від реалізації товарів, робіт, послуг}) - (\text{ставка ПДВ} \times \text{матеріальні затрати на виробництво або придбання товарів, робіт, послуг})$. А це є не що інше як вже згадувана нами формула: податкове зобов'язання – податковий кредит.

Якщо результат розрахунку (податкове зобов'язання – податковий кредит) більше «0», то позитивну різницю сплачують у встановлені терміни до бюджету. Від'ємне значення говорить про переплату податку і можливість бюджетного відшкодування.

Представимо деякі статистичні дані щодо сплати ПДВ по Україні за 2010-2013 роки.

Аналітичні дані таблиці 3.4 вказують на динаміку надходжень ПДВ за 2010-2013 рік, виходячи з бюджетних показників за відповідний рік^{1,2,3,4}. Офіційна статистика вказує, що сума ПДВ до бюджету у 2013 році зросла на 28544559 тис. грн. порівняно з показниками 2010 року, що відповідає 26,64%.

Таблиця 3.4

Аналіз динаміки і структури ПДВ у доходах бюджету України за 2010-2013 роки, тис. грн.

Показник	2010	2011	2012	2013	Відхилення 2013-2010
1. Податок на додану вартість	107135191,3	128457495,6	145528400,0	135679750,1	28544558,8
2. Податко ві надходження державного бюджету	190623498,0	256967035,8	286071764,1	282461930,8	91838432,8
3. Питома вага ПДВ у податкових надходженнях, %	56,20	49,99	50,87	48,03	- 8,17
4. Разом доходів державного бюджету	254995704,1	303875487,7	332821347,3	351164635,3	96168931,2
5. Питома вага ПДВ у доходах державного бюджету, %	42,01	42,27	43,73	38,64	-3,38
6. Питома вага податкових надходжень у доходах державного бюджету, %	74,76	84,56	85,95	80,44	5,68

¹ Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» від 27.04.2010 р. № № 2154-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2154-17/page5>.

² Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 р. № 2857-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2857-17/page2>.

³ Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 04.12.2012 р. № 5513-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5513-17/paran9#n9>.

⁴ Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 р. № 5515-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125515.html.

Слід зазначити, що ПДВ забезпечує досить значну частку надходжень до державного бюджету. Не зважаючи на зменшення питомої ваги ПДВ у загальній сумі податкових загальних за період 2010-2013 років на 8,17%, частка ПДВ становила 48,03% у структурі всіх податкових надходжень. Питома вага цього податку у загальних доходах бюджету є меншим показником, але не менш суттєвим. Так, у 2013 році сума ПДВ складала 38,64% у складі всіх доходів бюджету України.

Оскільки податкові надходження становлять більше 80% доходів державного бюджету (табл. 3.4), то доцільно розглянути структуру таких платежів (табл. 3.5-3.6).

Таблиця 3.5

Динаміка податкових надходжень України
за 2010-2013 роки, тис. грн.

Показник	2010	2011	2012	2013	Відхилення 2013-2010
1	2	3	4	5	6
Податок на додану вартість	107135191,3	128457495,6	145528400,0	135679750,1	28544558,8
Податки на доходи, податки на прибутки, податки на збільшення ринкової вартості	40035011,9	54329825,5	60255713,5	66132050,3	26097038,4
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	3904401,8	1828109,1	2131312,2	13771436,6	9867034,8
Акцизний збір із вироблених в Україні товарів	25342000,0	30784900,0	32639000,0	30724000,0	5382000,0
Акцизний збір із ввезених на територію України товарів	4374000,0	5863900,0	9084000,0	10028000,0	5654000,0
Плата за ліцензії	395120,0				-395120,0
Ввізне мито	8290000,0	10243000,0	11550000,0	15075000,0	6785000,0
Вивізне мито	376940,0	2168676,0	392000,0	249000,0	-127940,0
Кошти, отримані за вчинення консульських дій	209000,0	-	-	-	-209000,0
Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси		20858543,5	21403892,4	6602210,8	6602210,8
Інші податки	561833,0	2432586,1	3087446,0	4200483,0	3638650,0
У тому числі					

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5	6
– збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства	560000,0	655000,0	1075000,0	1180000,0	620000,0
– екологічний податок	-	893456,1	1180602,0	2123500,0	2123500,0
– збір за користування радіочастотним ресурсом України	-	757886,0	830656,0	896278,0	896278,0
Податкові надходження державного бюджету	190623498	236108492	264667872	275859720	85236222,0

За даними таблиці 3.6 розглянемо структуру податкових надходжень.

Таблиця 3.6
Структура податкових надходжень України за 2010-2013 роки, %

Показник	2011	2012	2013	Відхилення 2013-2011
1	2	3	4	5
Податок на додану вартість	54,41	54,99	49,18	- 5,22
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	23,01	22,77	23,97	0,96
Збори за спеціальне використання природних	0,77	0,81	4,99	4,22
Акцизний збір	15,52	15,76	14,77	- 0,75
Ввізне мито	4,34	4,36	5,46	1,13
Вивізне мито	0,92	0,15	0,09	- 0,83
Інші податки	1,03	1,17	1,52	0,49
Разом	100,00	100,00	100,00	-

Статистичні дані таблиці 3 свідчать, що питома вага ПДВ становить близько 50% всіх податкових надходжень бюджету.

Показники таблиці 3.7 деталізують інформацію про надходження ПДВ.

Таблиця 3.7

Структура податкових надходжень з ПДВ за 2010-2013 роки, %
(за даними бюджетних показників)

Показник	2010	2011	2012	2013	Відхилення 2013-2010
1. Податок на додану вартість, всього	107135191,3	128457495,6	145528400,0	135679750,1	28544558,8
2. Податок на додану вартість із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	53503355,5	76022400,0	90794900,0	91169418,3	37666062,8
3. Питома вага ПДВ із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) (п.2/п.1)	49,94	59,18	62,39	67,19	17,25
4. Бюджетне відшкодування ПДВ грошовими коштами	-27470600,0	-39407000,0	-47993500,0	-59500000,0	-32029400,0
5. Питома вага відшкодування ПДВ грошовими коштами (п. 4 / п.1)	- 25,64	- 30,68	-32,98	-43,85	-18,21
6. Податок на додану вартість із ввезених на територію	81102435,8	89812095,6	101995000,0	103360331,8	22257896,0
7. Податок на додану вартість, що сплачується до бюджету переробними підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо та м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі (шкурки, субпродукти, м'ясо-кісткове борошно)	-	2030000,0	732000,0	650000,0	1382000,0

Аналітичні дані таблиці 3.7 вказують, що більше 60% цього податку забезпечують операції на території України. Спостерігається досить значні суми відшкодування ПДВ (до 43% у 2013 році).

Підсумовуючи сказане, робимо висновок, що ПДВ надзвичайно важливий вид податкового платежу для народного господарства України.

Останнім часом в Україні лунають чисельні пропозиції щодо скасування ПДВ. Проти цього наводяться два аргументи:

– ПДВ є у всіх країнах Євросоюзу та основних зовнішньоторговельних партнерів України;

– ПДВ в Україні є бюджетоутворюючим податком, тому його скасування може викликати бюджетний колапс¹.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно звернути увагу на вирішення таких питань:

– податкова політика в Україні повинна бути спрямована сьогодні на зменшення частки ухилянь від сплати ПДВ. Для вирішення цієї проблеми необхідно зменшити адміністративний податковий тягар;

– досвід зарубіжних країн підтверджує високу ефективність застосування диференційованих ставок ПДВ. Такий підхід стимулюватиме попит і сприятиме перерозподілу податкового тягаря;

– податкова ставка повинна бути низькою і єдиною для всіх підприємств.

Разом з тим, необхідно враховувати реалії суспільного та державного життя в Україні, конкретні обставини, географічне розташування, культуру й традиції, наявність ресурсів і загальний рівень розвитку при прийнятті рішень щодо реформування податкової системи країни.

3.5. Вдосконалення контрольних процедур за формуванням податкової звітності

В Україні сьогодні особливої актуальності набула проблема ефективної організації податкового контролю за формуванням звітності, що є важливим засобом захисту майнових інтересів як приватних власників, так і держави.

З метою забезпечення наповнення дохідної частини бюджету постає питання поліпшення системи адміністрування податків, що передбачає постійний контроль за своєчасністю та повнотою їх сплати суб'єктами підприємницької діяльності. Основним джерелом наповнення бюджету повинна бути добровільна сплата податків, а основною функцією податкових органів — моніторинг цього процесу.

Однією з важливих і водночас складних проблем в сучасних умовах

¹ Щотижневий аналітичний моніторинг 2012 р. – № 13. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kuchma.org.ua/ico/monitoring/>.

розвитку економіки України залишається питання удосконалення контрольних процедур за формуванням податкової звітності. Ефективний податковий контроль – необхідна умова успішного функціонування самої податкової системи в цілому, оскільки він охоплює всю систему оподаткування, а також здійснюється в розрізі кожного окремого податку, податкових груп, груп платників податків і територій.

Податковий контроль – це один із видів державного фінансового контролю, який являє собою діяльність спеціально уповноважених суб'єктів відносно особливого об'єкту, спрямовану на забезпечення дотримання податкового законодавства платниками податків, податковими агентами та іншими суб'єктами, які забезпечують реалізацію податкового обов'язку платників податків, встановлення та притягнення винних осіб до відповідальності¹.

В сучасних економічних умовах необхідність вдосконалення контрольних процедур за формуванням податкової звітності впливає з того, що практично кожна друга перевірка закінчується безрезультатно.

Причинами низької якості результатів перевірок є²:

- нечітке законодавство, повна відсутність урегулювання оподаткування деяких операцій; відсутність регламентації на законодавчому рівні порядку проведення й оформлення результатів документальних перевірок, в тому числі й недосконалість методик проведення перевірок за кожним конкретним податком;

- відсутність юридичного супроводу під час проведення перевірок;
- вихід за межі компетенції ревізорів-інспекторів, який виявляється у невиконанні відомчих наказів стосовно відображення в акті перевірки тільки обґрунтованих даних без суб'єктивних припущень перевіряючих, які не мають підтверджених доказів та різного роду висновків щодо дій посадових осіб підприємств;

- через брак часу перевірки великих платників податків проводяться не суцільним порядком з урахуванням кожного первинного документа, а вибірково;

- неповне використання прав постійних комісій при відповідних підрозділах урегульовувати спірні питання під час здійснення перевірки до підписання акта, що дозволило б вивільнити час працівників податкової

¹ Маринів Н.А. Податкова перевірка як основна форма податкового контролю // Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення: Тези доп. всеукраїнської наук.-практ. конф. (27-28 жовтня 2006 року) – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2007. – С. 414-416.

² Сафонова О.Д. Податкова система України: сучасний стан та вплив на економіку країни / О.Д. Сафонова // Економіка харчової промисловості. - 2013. - № 3. - С. 13-17.

служби і суди від розгляду типових справ, які раніше вже вирішувались, і тим самим заощадити кошти і час усіх учасників податкових правовідносин.

Запропонуємо деякі методи розробки облікової політики в частині податкових платежів, які підвищать її ефективність у рамках діяльності підприємств та полегшать виконання контрольних процедур щодо формування показників податкової звітності, а саме:

1. Визначити посадових осіб, відповідальність за ведення податкового обліку, складання і подання податкової звітності: контроль за відображенням показників в обліку та звітності покласти на головного бухгалтера.

2. Визначити контрольні процедури за складанням податкової звітності головному бухгалтеру та органам ДПС.

Розрахунок податкового зобов'язання, формування податкової декларації є завершальним етапом здійснення податкових розрахунків. Поданню податкової звітності повинна передувати перевірка правильності заповнення рядків і розрахунку їх показників, що є функцією внутрішньогосподарського контролю податкових розрахунків. Організація такого контролю є одним із найбільш ефективних і надійних способів нагляду за станом нарахування, сплати податків і відображення їх в обліку. Його завданням є виявлення перекручень і помилок у податковій звітності, перевірка її достовірності, відповідності розрахунку податкового зобов'язання правовим нормам.

Оскільки на багатьох підприємствах в повноваження існуючої ревізійної комісії не входить перевірка правильності розрахунків за податками, а контрольні функції покладені лише на головного бухгалтера, який і складає податкову звітність, на нашу думку, необхідно ввести посаду аудитора, який контролюватиме порядок визначення податкових платежів, роботу з виконання заходів щодо оптимізації податкових платежів; здійснюватиме відповідно до діючих положень і інструкцій планові документальні ревізії господарсько-фінансової діяльності підприємств за веденням податкового обліку; даватиме оперативні вказівки керівникам підрозділів, які беруть участь у податковому плануванні, про усунення виявлених порушень і недоліків, про проведення контрольних перевірок виконаних робіт; контролюватиме вірогідність податкового обліку, а також дотримання термінів перерахування податків; братиме участь у розробці і здійсненні заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання податкових пільг, посилення податкового контролю за господарсько-фінансовою діяльністю підприємства,

забезпечення правильної організації процесу податкового планування; контролювати діяльність працівників підприємства з питань ведення податкового обліку і звітності та вирішуватиме локальні завдання, пов'язані із нарахуванням та сплатою податків.

Запропонований нами спосіб контролю податкових розрахунків спрямований на попередження (профілактику) порушень нормативно-правових актів чи зловживань.

Для зручності та своєчасності сплати фіксованого сільськогосподарського податку на підприємствах, ми пропонуємо створити платіжний календар (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Платіжний календар фіксованого сільськогосподарського податку

№ з/п	Період сплати	Сума, грн.
1	2	3
1	Загальна сума нарахованого ФСП на звітний рік	16688,97
2	На перший квартал (10 %):	
2.1	січень	556,30
2.2	лютий	556,30
2.3	березень	556,30
3	На другий квартал (10 %):	
3.1	квітень	556,30
3.2	травень	556,30
3.3	Червень	556,30
4	На третій квартал (50 %):	
4.1	липень	2781,49
4.2	серпень	2781,49
4.3	вересень	2781,50
5	На четвертий квартал (30 %):	
5.1	жовтень	1668,90
5.2	листопад	1668,90
5.3	грудень	1668,89

Запропонований платіжний календар необхідний для перевірки правильності обчислення і дотримання термінів сплати всіх податкових платежів, а також представлення звітності. Крім того, необхідним є складання прогнозів податкових зобов'язань у вигляді щомісячного графіка податкових витрат, що використовується при прогнозуванні

фінансових потоків з метою оптимізації потоків податкових платежів.

Для здійснення контрольних процедур за формуванням податкової звітності з боку керівника необхідним є складання податкового бюджету. Зниженню помилок сприяє вживання принципів і процедур технології внутрішнього контролю податкових розрахунків. Крім того, організація контролю передбачає в першу чергу недопущення прострочення сплати податків.

Для забезпечення своєчасності сплати податкових платежів менеджерам необхідно вірно розраховувати грошові потоки на основі бюджетування. В результаті бюджетування необхідно скласти комплексну систему взаємопов'язаних планів, що обґрунтовані маркетинговими прогнозами, де зазначити зони відповідальності керівників підрозділів. Бюджети доцільно включати в більшість контрольних систем, оскільки вони спонукають планувати, виробляти контрольні критерії і поліпшувати координацію роботи.

Для ефективного управління доцільно використовувати щоквартальний прогноз виконання бюджету, щоб інформувати керівництво протягом фінансового року про вплив подій, не передбачених бюджетом, на ключові показники діяльності підприємства.

Таким чином, бюджетний метод, заснований на контрольованому прогнозі, має ряд переваг і в умовах нестабільності та невизначеності інформації є одним з найбільш передових методів управління підприємством, що призведе до своєчасності сплати податків.

Отже, податковий план підприємства повинний мати наступні розділи¹:

- календар платника податків за кожним податком;
 - перелік заходів щодо оптимізації податкових потоків, тимчасові параметри реалізації оптимізаційних заходів, відповідальні виконавці, ресурси й інструментарій, необхідні для реалізації зазначених заходів;
 - графік податкових виплат з урахуванням застосування заходів щодо оптимізації податкового портфеля і податкових пільг за конкретними податками;
 - графік підвищення кваліфікації фахівців податкової сфери.
- Обов'язок надання звітності притаманний, перш за все, платнику

¹ Азаров Л. Систематизація податкового планування на підприємстві // Юридичний журнал. – 2012. – № 12. – С.51-53.

податків². Але це не виключає наявності відповідних зустрічних дій контролюючих органів.

З метою підвищення інтелектуального рівня фахівців бухгалтерської служби, ми вважаємо за доцільне залучати їх до участі в тематичних семінарах, конференціях, навчальних програмах, курсах підвищення кваліфікації, на що виділяти додаткові фінансові ресурси.

Заключним етапом удосконалення контрольних процедур стосовно податкових платежів повинна стати організація роботи з формування, ведення і збереження бази даних планово-економічної інформації, внесення змін у довідкову і нормативну інформацію, яка використовується в ході обробки податкових даних.

Дані пропозиції, на нашу думку, будуть слугувати поштовхом до оптимізації роботи, посилення контрольних процедур стосовно формування податкової звітності та підвищення його економічної ефективності.

3.6. Професійна компетентність як показник якості ведення бухгалтерського обліку

У ХХІ столітті облік виступає вагомим складовим елементом економічної науки та забезпечує необхідною і достатньою інформацією суспільство про суб'єкт господарювання. Також облік розглядається як підсистема системи управління, оскільки обліковий процес проходить ряд етапів (від формування мети та завдання до досягнення певного результату), що притаманні для управлінського циклу.

Якість обліку лежить в основі ефективності управлінських рішень та визначається такими параметрами, як:

- 1) філософія – ґрунтується на управлінському раціоналізмі, системному та ситуаційному підходах;
- 2) стратегія – зростання обсягів виробництва та задоволення ринкового попиту, поглиблення спеціалізації;
- 3) ціль – визначення цілей та задач з метою досягнення певних параметрів (раціональна організація виробництва, зниження витрат за рахунок внутрішніх резервів, ефективне використання ресурсів, реалізація

2 Шахов С.В. Податкова звітність як підсумкова стадія виконання податкового обов'язку [Електронний ресурс] / С. В. Шахов // Форум права . - 2008. - № 2. - С. 469-472. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_2_68.pdf

нових можливостей за рахунок зовнішніх факторів);

4) механізм управління – полягає у виявленні наявних проблем та прийнятті відповідних рішень, планування та ефективний контроль за усіма видами діяльності;

5) організація – передбачає чіткий розподіл праці, документальне визначення обов’язків та параметрів роботи.

Для прийняття важливих управлінських рішень дані бухгалтерського обліку є основним джерелом вчасної та достовірної інформації. Формування в системі бухгалтерського обліку якісної інформації значною мірою залежить від того, наскільки бухгалтер усвідомлює те, що він – не просто реєстратор фактів господарського життя. У такому випадку, підвищується роль людського фактора як ключового чинника системи управління при створенні умов для забезпечення правильної та стабільної роботи підприємства. Пріоритетності набуває професіоналізм бухгалтера, його компетентність в умовах постійних змін правового регулювання й ускладнення ведення бізнесу.

На якість облікового процесу безпосередній вплив здійснює рівень повноти та ефективності інформаційної системи, адже на її основі формується інформаційна модель об’єкта управління. Варто відмітити, що якість бухгалтерського обліку виражається через можливість створення адекватного образу протікання економічних процесів та їх результатів у свідомості користувача бухгалтерської інформації.

Вивчаючи питання якості обліку Є.К. Ковальчук і Н.В. Гладчак зауважують, що «якість обліку – це здатність його елементів формувати інформацію про стан фінансово-господарської діяльності, необхідної для здійснення основних функцій управління»¹.

Актуальною також є точка зору О.О. Фальченко, О.В. Мелень, Л.С. Стригуль, згідно з якою «якість бухгалтерського обліку – це його здатність створити адекватне відображення, в свідомості користувача бухгалтерської інформації, сутності і результатів економічних процесів, які відбуваються. Якість бухгалтерського обліку також можна визначити як ступінь корисності бухгалтерської (фінансової) інформації, необхідної зацікавленим користувачам для прийняття обґрунтованих економічних рішень»².

¹ Ковальчук Є.К. Якість бухгалтерського обліку, як умова формування обліково-аналітичного забезпечення управління [Текст] / Є.К. Ковальчук, Н.В. Гладчак // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні». – Тернопіль, 2010. – С.116-117.

² Фальченко О.О. Визначення впливу якості бухгалтерського обліку на якість аудиту в умовах автоматизації облікових процесів [Електронний ресурс]/ О.О. Фальченко, О.В. Мелень, Л.С.

Зважаючи на вище приведені бачення змісту якості бухгалтерського обліку, можна стверджувати, що з метою формування високого рівня якості обліку, який відповідатиме сучасним вимогам управління, підприємству необхідно мати у розпорядженні професійно компетентного фахівця з бухгалтерського обліку, який забезпечить дотримання методології ведення обліку, елементів облікової політики, достовірність та своєчасність отримання інформації.

До показників якості процесу обліку, на думку Я.П. Іщенко і Н.В. Пришляк, належать: аналітичність, що передбачає ведення обліку відповідно до встановленого методологією планування і обліку об'єктів виробничо-господарської діяльності підприємства, з метою одержання щодо цих об'єктів інформації у встановлених об'ємах; достовірність; своєчасність; стислість; ретельність; надійність; оперативність; повнота відображення об'єктів виробничо-господарської діяльності; відповідність об'єктів виробничо-господарської діяльності заданому значенню¹.

Погоджуємося з думкою науковців О.О. Фальченко, О.В. Мелень, Л.С. Стригуль, які стверджують, що для вирішення питання про якість бухгалтерського обліку слід взяти до уваги специфіку цього виду інформації. Специфіка бухгалтерського обліку як особливого виду інформації зумовлена його такими властивостями: всі об'єкти бухгалтерського обліку мають єдиний грошовий вимірник; для запису інформації про господарські процеси використовується технічний прийом, названий подвійним записом; поєднання подвійного запису та єдиного грошового вимірника і є власне бухгалтерським обліком, як інформаційної технології, яка дозволяє математично точно описувати економічні процеси, в яких використовуються різноякісні об'єкти².

Як відомо, облікові дані мають оціночний характер, оскільки залежать від суб'єктивної думки людей, які їх готують. При цьому виникає загроза навмисної або ненавмисної дезорієнтації користувача при наданні інформації. В результаті користувач інформації не зможе отримати необхідні дані, що відповідатимуть його інтересам за результатами

Стригуль – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3004/1/Falchenko_Vyznachennia%20vplyvu_2012.pdf

¹ Іщенко Я.П. Якість бухгалтерського обліку як складова ефективної діяльності підприємств [Текст] / Я.П. Іщенко, Н.В. Пришляк // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – Вип. № 1. – Том 2. – 2011. – С. 29-33.

² Фальченко О.О. Визначення впливу якості бухгалтерського обліку на якість аудиту в умовах автоматизації облікових процесів [Електронний ресурс] / О.О. Фальченко, О.В. Мелень, Л.С. Стригуль – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3004/1/Falchenko_Vyznachennia%20vplyvu_2012.pdf

прийнятого рішення. З метою уникнення такої ситуації, облікова інформація, незалежно від того, чи будується вона на основі об'єктивних даних або містить певний елемент суб'єктивізму, повинна відповідати певним критеріям, тобто якісним характеристикам.

Т.В. Зирянова і С.І. Колесникова вважають, що «якісні характеристики бухгалтерського обліку – це ті критерії, за допомогою яких уніфікується і полегшується процес тлумачення і правильного використання фінансової та управлінської інформації»¹. Х. Ван Грюнінг, М. Коен відмічено, що «якісні характеристики – це ті ознаки, які роблять інформацію, представлену у фінансовій звітності, корисною для користувача»².

Е.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда визначають якісні характеристики як «атрибути облікової інформації, які мають тенденцію підвищувати свою корисність». Важливим є те, що дослідники представляють підходи до класифікації якісних характеристик, виділяючи рівні та спрямованість інформації на користувачів інформації; прийняття управлінських рішень. Раніше, на думку дослідників, класифікація базувалася лише на особливостях, що визначаються користувачем. Тип користувача – ключовий фактор в рішеннях про те, яку інформацію надавати, оскільки сприйнятність (зрозумілість інформації) залежить виключно від якості користувача. Наприклад, добре проінформовані користувачі могли б виявити деякий надлишок інформації тільки тому, що вони вже її знають. Більш досвідчені користувачі могли б знайти більш прийнятний комплекс інформації, ніж початківці³.

На думку професора Ф.Ф. Бутинця, облікова інформація характеризується безперервністю, циклічністю (облікова інформація зазнає однакової обробки за одні й ті ж часові періоди, але її зміст і числове наповнення змінюються), масовістю (наявність однорідних масових арифметичних операцій при обробці), суттєвістю (не потрібно втрачати час на облік незначних фактів), складністю розрахунків (середня кількість арифметичних, логічних та інших дій, що доводяться на одну форму показника, і чим вони складніші, тим більше часу потрібно на

¹ Зирянова Т.В. Качественные характеристики бухгалтерской (финансовой и управленческой) информации в бюджетных учреждениях [Текст] / Т.В. Зирянова, С.И. Колесников // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2008. – № 11. – С. 16-26.

² Грюнинг Х. Ван. Международные стандарты финансовой отчетности: Практическое руководство [Текст] / Грюнинг Х. Ван, Коэн М. – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – 336 с.

³ Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. [Текст] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда [под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.

автоматизацію завдання чи комплексу завдань)¹.

Використання в бухгалтерському обліку математичного апарата дозволяє формувати об'єктивну, інформацію про господарські процеси та їх результати. При цьому, В.В. Євдокимов зауважує, що бухгалтерська інформація як складова економічної є одним із її видів, які характеризують виробничо-господарську діяльність підприємства. Вона відрізняється великим обсягом і різноманітністю, їй притаманний масовий характер обчислень, які виконуються за типовими алгоритмами з певною періодичністю².

Як стверджує Т.Д. Поплаухіна, зрозумілість або «прозорість» є основою якості інформації, оскільки передбачає її безумовне розуміння користувачами. Однак і користувачі для розуміння повинні мати достатній рівень знань у сфері ведення бізнесу та бухгалтерського обліку³.

Одним з критеріїв якості інформації є її істотність. Зважаючи, що різні одержувачі (суб'єкти) по-різному оцінюють істотність інформації, оцінка якості інформації взагалі завжди суб'єктивна, тобто залежить від свідомості того, хто цю якість оцінює. До бухгалтерської інформації це відноситься повною мірою.

Облікова інформація містить три основні характеристики: тимчасову, якісну і кількісну. Тимчасова – відображає період здійснення тих чи інших операцій. Якісна – за своєю суттю це нормативна база, що служить мірою розрізнення господарських процесів і об'єктів. Кількісна – це універсальний грошовий вимірник всіх процесів і об'єктів. найважливішою з перерахованих характеристик є кількісна, оскільки саме вона дозволяє сформувати об'єктивне судження.

У контексті сучасної парадигми досліджень актуальною є думка професора Ф.Ф. Бутинця про те, що для однозначно сприйняття інформації тими, хто брав участь в її підготовці на підприємстві, і тими, хто її використовує, вона повинна відповідати таким вимогам:

- 1) достовірність – інформація повністю відображає господарські процеси на підприємстві і легко перевіряється;
- 2) значимість – інформація має бути корисною, ґрунтуватися на

¹ Бутинець Ф.Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: [Текст]/ Ф.Ф. Бутинець – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 544 с.

² Євдокимов В.В. Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку [Текст]: монографія / В.В. Євдокимов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 516 с.

³ Поплаухіна Т.Д. Оценка качества учетно-аналитической информации, формируемой в бухгалтерском учете и отчетности [Текст] / Т.Д. Поплаухина // Актуальные вопросы экономических наук: материалы II междунар. науч. конф. (г. Уфа, апрель 2013 г.). – Уфа: Лето, 2013. – С. 66-68.

зворотному зв'язку і надходити до користувача в потрібний час;

3) порівнянність і постійність – неможливо протягом звітного періоду використовувати різні методи бухгалтерського, інакше пропадає можливість порівняння даних;

4) консервативність – необхідно вибрати оцінку, яка є менш оптимістичною, тобто необхідно враховувати можливу відсутність прибутку і можливі збитки, що забезпечить обережність щодо оцінки активів, майна і визначенні величини прибутку;

5) повнота – інформація повинна містити максимум даних, необхідних користувачу;

6) суттєвість – не потрібно витрачати час на облік незначних факторів. Тобто, якщо зусилля щодо обліку рівні вартості об'єктів, що обліковуються, облік необхідно спростити. Кожне підприємство вибирає свій рівень суттєвості обліку¹.

О.О. Фальченко, О.В. Мелень, Л.С. Стригуль вважають, що для визначення значення категорії якості в бухгалтерському обліку необхідно врахувати, що бухгалтерського обліку поза господарською (економічною) діяльністю підприємства не існує, бухгалтерський облік – це інформація про об'єктивно протікаючі господарські процеси і їх результати, а якість інформації – це її здатність створити адекватне відображення об'єкту в свідомості одержувача. На думку науковців, саме адекватність є властивістю, що визначає якість інформації. Неадекватність інформації означає її відсутність або введення користувача в оману, тобто якщо немає адекватності, немає і якості. При цьому слід розуміти, що адекватність інформації різними одержувачами оцінюється достатньо суб'єктивно².

Отже, у світлі вищенаведених думок науковців необхідно зазначити, що якість інформації – це сукупність властивостей, що відображають ступінь придатності конкретної інформації про об'єкти та їх взаємозв'язки для досягнення цілей, що стоять перед користувачем. І якщо у користувача є розуміння того, як сформована ця інформація, то він зможе судити про її корисність та придатність. Тому чітка, професійна фіксація думки бухгалтера відповідно до встановлених правил дозволяє говорити про якість ведення обліку.

Увагу привертає те, що облік є однією з найважливіших складових у

¹ Бутинець Ф.Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: [Текст]/ Ф.Ф. Бутинець – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 544 с.

² Фальченко О.О. Визначення впливу якості бухгалтерського обліку на якість аудиту в умовах автоматизації облікових процесів [Електронний ресурс]/ О.О. Фальченко, О.В. Мелень, Л.С. Стригуль – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3004/1/Falchenko_Vyznachennia%20vplyvu_2012.pdf

системі управління, недосконалі форми та методи якої можуть уповільнити розвиток підприємства. Відповідно, стратегічною перспективою ефективної діяльності будь-якого підприємства є наявність бухгалтера, який, володіючи знаннями, здатний приймати рішення на основі глибокого розуміння основних економічних явищ та процесів.

Бухгалтер – це професія, де необхідно системно мислити, тобто бачити не окрему операцію, а систему даних операцій. Це професія, яка вимагає уваги до деталей, а також пристрасть до чисел та їх практичного застосування. Як засвідчують кадрові та рекрутингові агентства, напрямок «бухгалтерія» постійно користується попитом та є одним із найбільш затребуваних на ринку праці не лише в Україні, а й за її межами. Одним роботодавцям потрібні фахівці в одній вузькоспеціалізованій сфері, а іншим – професіонали широкого профілю.

В умовах соціально-економічного розвитку підприємства бухгалтеру висувається головна вимога – справжній фахівець зобов'язаний орієнтуватися у всьому, що має відношення до діяльності організації, в якій він працює, цікавитися економікою, політикою, відстежувати зміни в законодавстві та постійно підвищувати свою кваліфікацію.

З точки зору С.У. Гончаренка, «фахівець – це спеціаліст, професіонал, майстер (рос. мастер, англ. master, foreman, expert, нім. fachmann) – людина, яка досконало володіє якимось фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки»¹.

Відповідно, фахівець з бухгалтерського обліку – це не просто рахівник, а експерт з неперевершеними навиками спілкування та здібностями задовольнити нові інформаційні потреби. Таким чином, крім спеціальних бухгалтерських знань і навиків, бухгалтер-фахівець повинен мати навика, які дозволять йому, у випадку необхідності, брати участь у переговорах, бути фінансовим аналітиком, бізнес-консультантом, менеджером, тощо.

Отже, залежно від форми і змісту формування майстерності бухгалтерських кадрів залежить ефективність побудови та ведення обліку на підприємстві, тобто якість обліку. При цьому, головним девізом професійної діяльності бухгалтера XXI століття є:

- 1) готовність вирішувати поставленні завдання зі знанням справи;
- 2) необхідність постійно володіти новою інформацією для успішного її застосування у конкретних умовах;

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст]/ С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.

3) бажання оновлювати знання.

Варто відмітити, що уже в законодавчому акті прописується залежність між майбутньою якістю обліку та спроможністю особистості кваліфіковано здійснювати певну діяльність виконуючи відповідні завдання. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»¹ бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня його реєстрації і до ліквідації. Згідно з цим законом, питання організації обліку належать до компетенції власника або уповноваженого органу підприємства відповідно до законодавства та установчих документів. Таким чином, ознака професійного рівня управлінського персоналу визначається усвідомленням важливості облікового процесу для забезпечення достовірності управлінських даних та підтриманням належної роботи об'єкта господарювання в цілому.

Також, підприємством самостійно визначається питання забезпечення ведення бухгалтерського обліку. Це дає підстави вважати, що особа яка відповідає за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій повинна володіти відповідним набором знань, навиків та відношень, що дають змогу ефективно діяти у професійному виді діяльності. Тобто, ефективне функціонування системи бухгалтерського обліку залежить від особистих характеристик фахівця та від особливостей його професійної діяльності.

При оцінці професійних здібностей бухгалтера-фахівця особливу увагу варто приділити основним складовим моделі компетентності, які виділені дослідником Дж. Равеном, а саме:

1. Внутрішні мотиваційні характеристики пов'язані із системою особистих цінностей. Сюди відносять такі якості людини як ініціатива, лідерство, інтерес до суспільних процесів та механізмів, а також міркування щодо можливості їхнього впливу на людську особистість. Ці якості залежать від наявності конкретних спеціальних знань – напротивагу застарілим загальним знанням, які сьогодні пропонує більшість освітніх закладів та програм.

2. Уявлення та очікування пов'язані з механізмами функціонування суспільства та роллю людини в ньому. До цієї категорії особистісних рис відносять уявлення людей про самих себе і ту роль, яку вони відіграють в діяльності організації, який соціальний клімат сприятиме інноваціям, розвитку та відповідальності, а також сприйняття ними установок в рамках

¹ Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

яких даються вказівки про напрямки та форми їхньої професійної діяльності.

3. Розуміння змісту термінів, за допомогою яких описуються людські відносини: рівність, відповідальність, управління, прийняття рішень, підпорядкування та делегування повноважень¹.

Враховуючи вищенаведену інформацію необхідно зазначити, що на якість обліку впливає компетентність бухгалтера, яка формується завдяки здатності успішно виконувати професійні завдання і обов'язки, що відповідає кваліфікаційним характеристикам фахівця, які передбачають:

- 1) ґрунтовні знання із загальноосвітніх і фахових дисциплін;
- 2) уміння співпрацювати з колегами;
- 3) володіння професійною технологією – здатність мобілізувати знання та вміння для вирішення конкретних професійних проблем;
- 4) уміння аргументувати способи вирішення проблеми на різних рівнях активності;
- 5) висока кваліфікація, яка характеризується уміння переносити набуту здатність виконувати виробничі завдання на різні ланки професійної діяльності;
- 6) успішна поведінка фахівця в нестандартних ситуаціях із неформалізованою взаємодією з партнерами, уміння оперувати суперечливою інформацією.

Компетентність як рису особистості фахівця розглядає Д. Дзвінчук: «ця професійно важлива якість дає змогу правильно оцінювати ситуацію, що склалася, і приймати рішення, яке дає змогу досягти практичного або іншого значущого результату. Тому ознакою компетентності вважається не лише наявність знань і досвіду, а вміння їх використовувати в процесі реалізації своїх службових функцій»².

І.В. Іванова зазначає, що компетентність (від лат. competence) – це поняття, яке висвітлює аспекти поведінки людини, пов'язані з виконанням роботи, і визначає основну характеристику особистості, яка досягла або здатна домогтися високих результатів у діяльності³. Сучасний економічний словник розкриває значення «компетентність» як знання, досвід у певній галузі науки, діяльності, життя, а слово «компетенція» трактує як сукупність повноважень, які мають або повинні мати певні установи або

¹ Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Текст]/ Дж. Равен [пер. с англ.]. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

² Дзвінчук Д. Підвищення кваліфікації державного службовця як процес і результат розвитку компетентності / Д. Дзвінчук // Вісник УАДУ. – 1999. – № 1. – С. 190–194.

³ Іванова І.В. Професіоналізація менеджменту [Текст]: монографія/ І.В. Іванова. - К.: КНТЕУ, 2006. – 695 с.

особи згідно із законами, нормативними документами, статутами, положеннями¹.

Компетентність в теорії Дж. Равена розглядається як один з елементів особистісної мотивації: «Особистісні компоненти мотивації (на відміну від зовнішніх компонентів середовища) розділяються на два види – цінності та компетентності». На думку дослідника, для того, щоб з'ясувати, наскільки успішно людина досягатиме значимих цілей, потрібно оцінити кількість видів компетентності, які проявляються в її поведінці в процесі досягнення цих цілей. Дж. Равен включає компетентність до найбільш важливих характеристик людських ресурсів поряд із ініціативою².

У зарубіжних словниках представлено низку визначень терміна «компетентність». Наприклад, у французькому тлумачному словнику термін «competent» подається як «компетентний», «уповноважений» і містить в собі юридичне значення³. У німецькому словнику слово «kompetent» трактується як здатність до дії, як уміння використовувати знання у практичній діяльності⁴. Словник сучасної англійської мови пояснює лексему «компетентність» через здатність діяти, відповідати певним стандартам, виявляти певні навички, демонструвати спеціальний рівень знань⁵.

Отже, компетентність розуміється як поглиблене знання предмета, готовність та здатність людини здійснювати діяльність у певній сфері. Компетентна у певній галузі людина має відповідні знання та здібності, які дають змогу їй обґрунтовано судити про цю галузь й ефективно у ній діяти. Отже, компетентність виражає значення традиційної тріади «знання, уміння, навички», інтегруючи їх у єдиний комплекс.

Узагальнюючи вище зазначене, вважаємо, що під компетенцією слід розуміти характеристики, необхідні для задовільного рівня виконання завдань, це своєрідна характеристика посади. Ця характеристика, яка дає змогу порівняти одного працівника з іншим, - насамперед суб'єктивна ознака.

Ключовий чинник конкурентоспроможності бухгалтера – це професійна компетентність, а саме - безперервне оновлення знань і умінь,

¹ Современный экономический словарь [Текст] / [Б.А. Рейзберг, Л.Ш. Лозовський, Е.В. Стародубцева]. – М.: ИНФРАМ, 2007 – 495 с.

² Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Текст] / Дж. Равен [пер. с англ.]. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

³ Dictionnaires Pedagogiques. Robert methodeique. Dictionnaire methodeique du franais actuel [Text]. – Paris: 1993. – 1650 p.

⁴ Langenscheidts Handwörterbuch Deutsch als Fremdsprache [Text] – Berlin: Munchen, 1993. – 1917 p.

⁵ The Oxford Russian Dictionary [Text] – Oxford: Oxford University Press, 1977. – 1840 p.

підготовка та перепідготовка. У сучасному мінливому світі знання з бухгалтерського обліку досить швидко втрачають свою новизну та потребують оновлення. Зокрема, базова освіта не може забезпечити майбутнього бухгалтера-фахівця знаннями, вміннями і особистісними якостями на все життя. Бухгалтер для підтримки знань на рівні вимог сучасності повинен не менше однієї години на день приділяти вивченню останніх змін та досягнень у професійній сфері.

І.М. Матійків вважає, що професійно компетентна особистість має володіти такими характеристиками, як уміння легко налагоджувати контакти із незнайомою людиною, доброзичливість, витримка, уміння контролювати свої емоції, здатність аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, уміння слухати, чути і зважати на думку іншого, пунктуальність, зібраність, розвинуте мовлення, здатність ставити себе на місце іншої людини та усвідомлювати унікальність кожної людини, будувати професійне спілкування з людьми, враховуючи їхні індивідуальні особливості¹.

У дослідженні Б.О. Язлюк і Г.Я. Язлюк професійна компетентність висвітлюється, як знання, уміння, життєвий досвід особистості і поведінкова характеристика, необхідні для успішного виконання функціональних завдань та продуктивної діяльності (як індивідуального проєкту)².

Особлива увага розвитку професійної компетентності приділяється у дослідженнях Дж. Равена. На думку дослідника, професійна компетентність передбачає не тільки створення сприятливих внутрішніх та зовнішніх умов для розвитку здібностей людини, а й виховання професіонала як особистості. Знання, уміння і навички, які формують виконавчу сторону професійної діяльності, успішно розвиваються та актуалізуються лише за умови прийняття і усвідомлення суспільного значення відповідних професійних цілей. Така ситуація сприяє формуванню високого рівня відповідальності, ініціативи, готовності до творчої діяльності³.

¹ Матійків І.М. Ключові компетенції майбутнього фахівця професій типу «людина-людина» [Текст]/ І.М. Матійків // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Товажнянського та О. Г. Романовського. – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – Вип. 12 (16). – С. 107-113.

² Язлюк Б.О. Діагностика рівня професійної компетентності персоналу у процесі реалізації місії державного органу [Текст]/ Б.О. Язлюк, Г.Я. Язлюк // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал – Тернопіль: ТІАВ, 2012. – Вип. 4. – С. 281-288.

³ Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Текст]/ Дж. Равен [пер. с англ.]. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

А.А. Реан і Я.Л. Коломінський розглядають професійну компетентність як систему знань на протизагу поняттю «фаховий рівень», який вони розуміють як ступінь сформованості вмінь і навичок¹.

У праці Г.О. Балла професійна компетентність є невід'ємною складовою частини культури професійної діяльності: володіння системою знань, умінь і навичок, достатньою для успішного вирішення тих трудових завдань, які відповідають повсякденним і очікуваним на найближче майбутнє функціональним обов'язкам фахівця².

Згідно з точкою зору А.А. Деркача, В.Г. Зазикіна і А.К. Маркової, професійна компетентність є важливим компонентом підсистеми професіоналізму діяльності, сферою професійного знання, колом вирішуваних питань, системою знань, яка постійно розширюється, що дає змогу успішно здійснювати професійну діяльність³.

Вивчаючи питання професійної компетентності, Е.Ф. Зеер зауважує, що «знання, уміння й досвід визначають компетентність людини; а здатність реалізувати ці знання, уміння й досвід у конкретній соціально-професійній ситуації зумовлює компетенцію освіченої й професійно успішної особистості...»⁴.

Слід відзначити, що А.К. Маркова, досліджуючи питання професійної компетентності, акцентує увагу на здатності фахівців діяти самостійно і відповідально. Дослідниця пропонує найбільш повне визначення професійної компетентності: це індивідуальна характеристика рівня відповідності вимогам професії, певний психічний стан, який дає змогу діяти самостійно і відповідально; володіння людиною здібностями і вміннями виконувати певні трудові функції⁵.

На думку О.В. Дерев'янка, В.І. Тернопільської, професійна компетентність – це система організаційних, технологічних, управлінських, соціально-комунікативних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей, які забезпечують їх успішну реалізацію й адаптацію у професійній

¹ Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.

² Балл Г.О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці [Текст]/ Г.О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник / Ред. І.А. Зязюна та ін. – К., 1994. – 384 с.

³ Деркач А.А. Психология развития профессионала [Текст] / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин, А.К. Маркова. – М.: РАГС, 2000. – 125 с.

⁴ Зеер Э.Ф. Психология профессий [Текст]: учебное пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.

⁵ Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности [Текст]/ А.К. Маркова // Сов. педагогика. – 1990. – №8. – С. 82–88.

діяльності¹.

Зарубіжні дослідники питання професійної компетентності розглядають переважно як систему соціальних цінностей та якостей професійно компетентної людини. Американський дослідник Д.К. Брителл вважає, що компетентність фахівця визначається «рівнем засвоєння професійної інформації, професійних знань та умінь»². Дж. Бергоун визначає компетентність як здібність та готовність до виконання завдань, знання, уміння, розуміння та воля людини³. Науковці Т.К. Кроул, С. Камінські, Д.М. Поделл зауважують, що професіонали відрізняються від інших працівників рівнем компетентності, який проявляється у процесі прийняття рішень та умінням вирішувати поточні питання, які пов'язані безпосередньо з роботою⁴.

Із позицій системного підходу (Н. Запрудський, В. Ломакіна) професійна компетентність трактується як певна система, що інтегрує знання, уміння, навички, професійно значущі якості особистості, що забезпечує виконання професійних обов'язків⁵.

Професійна компетентність, згідно з теорією «мінімальної компетенції» В. Ландшеєра, визначається як такий рівень навченості, який необхідний для успішного функціонування людини в суспільстві. Тому мінімальна компетенція трактується як своєрідний рівень знань і умінь⁶.

Шведські й американські вчені В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед розробили концепцію «інтегрованого розвитку компетентності», згідно з якою рівень професійної компетентності фахівця визначається інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Так, професійна компетентність охоплює знання й уміння з різних сфер життєдіяльності людини, які потрібні для виконання професійних обов'язків⁷.

¹ Дерев'яно О.В. Теоретичні засади формування професійної компетентності [Текст]/ О.В. Дерев'яно, В.І. Тернопільська // Збірник наукових праць № 27. Серія : Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Вінниця, 2011. – С. 523–528.

² Britell J.K. Competency and Excellence [Text]/ J.K. Britell // Minimum Competency Achievement Testing / Taeger R.M.& Title C.K. (eds.) – Berkley, 1980. – P. 23-29.

³ Burgoyne J. Opinion [Text]/ J. Burgoyne // Transition. – February. – 1989.

⁴ Crowl T.K. Educational Psychology. Windows on Teaching [Text]/ T.K. Crowl, S. Kaminsky, D.M. Podell. – Brown & Bench mark publishers, 1997. – 416 p.

⁵ Компетентності та компетенції: до визначення понять в українському педагогічному контексті [Текст]/ Відкритий урок. Розробки, технології, досвід. – 2004. – № 17/18. – С. 13–17.

⁶ Ландшеєр В. Концепция «минимальной компетентности» [Текст]/ В. Ландшеєр // Перспективы: вопросы образования. – 1988. – № 1. – С. 27-34.

⁷ Проблемы развития системы акмеологических наук /Под ред. Н.В. Кузьминой и А.М. Зимичева. – Спб.: Изд. СПАА (Санкт-Петербургской акмеологической академии), 1996. – 268 с.

Якщо йдеться про компетентність у професійній сфері, на думку А.А. Деркача і В.Г. Зазикіна, можна виділити п'ять головних компонентів, що визначають зміст компетентності:

- 1) гностичний або когнітивний компонент, що характеризує наявність необхідних професійних знань;
- 2) регулятивний компонент, що дозволяє використовувати наявні професійні знання для вирішення професійних завдань;
- 3) рефлексивно-статусний компонент, який дає право за рахунок визнання авторитетності діяти саме так;
- 4) нормативний компонент, який визначає коло повноважень, сферу професійного ведення;
- 5) комунікативний компонент, необхідність якого зумовлена тим, що багато видів професійної діяльності завжди здійснюється в умовах ділового спілкування і взаємодій. Тому компетентність виявляється насамперед у спілкуванні¹.

Оцінюючи вищенаведені точки зору щодо питання змісту професійної компетентності, можна виокремити дві головні складові професійної компетентності бухгалтера, які безпосередньо впливають на якість обліку:

- 1) сукупність професійних знань та умінь обліковця;
- 2) специфіка професійної діяльності.

До сукупності професійних знань та умінь бухгалтера відносять вміння: організовувати роботу бухгалтерії; організовувати облік фінансово-господарської діяльності підприємства; розробляти і впроваджувати облікову політику; контролювати порядок оформлення бухгалтерських документів; формувати і подавати фінансову, податкову, статистичну та управлінську звітність; аналізувати фінансово-господарську діяльність підприємства; здійснювати бюджетування, податкове планування.

З огляду на те, що кожна людина – це особистість зі своїми думками, поглядами й характером, то специфіка професійної діяльності виявляється через сукупність індивідуальних якостей бухгалтера. Найбільш поширеними індивідуальними якостями бухгалтера є: скрупульозне ставлення до деталей; уважність; вміння працювати з великим об'ємом інформації; аналітичний склад розуму; оперативність виконання поставлених завдань; активна життєва позиція; позитивний настрій; емоційна стійкість; висока працездатність; бажання розвиватися; прагнення до підвищення професійного рівня; високий рівень професіоналізму;

¹ Деркач А.А. Акмеология [Текст] / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин – СПб.: ПИТЕР, 2003. – 256 с.

вміння самостійно вирішувати поставлені завдання; готовність до інтенсивної командної роботи; вміння ладити з колективом; організаторські здібності; креативність та гнучкість; велика ступінь відповідальності; цілеспрямованість; пунктуальність; акуратність; організованість, толерантність і високий рівень суспільної культури; гнучкість; мобільність.

Можна впевнено стверджувати, що якість облікового процесу на підприємстві безпосередньо залежить від бухгалтера як особистості, яка професійно компетентна у даній галузі, володіє відповідними професійними знаннями та вміннями (які визначають результативність професійної діяльності), комплексом професійно важливих якостей (сукупність психологічних якостей, які визначають успішність навчання та ефективне виконання професійної діяльності).

Теоретичний і практичний інтерес до питання професійної компетентності бухгалтера зумовлений кардинальними змінами в концепції функціонування людини в сучасному суспільстві, яка висуває нові підвищені вимоги до неї як особистості, передбачає особистісний, професійний та психологічний види готовності до опанування сучасними знаннями та здатністю творчого їх впровадження у робочий процес.

Сучасні умови потребують від бухгалтера-фахівця докладати багато зусиль до вдосконалення своїх професійних знань, навиків та умінь, а також правил ділового етикету. Результати досліджень дають підстави вважати, що професійно компетентний бухгалтер – це особистість, яка здатна ефективно реалізовувати професійну діяльність та передбачати її наслідки, маючи професійний підхід та ставлення до своєї праці, достатні професійні знання, навики, здібності, професійну зацікавленість.

Підсумовуючи все сказане, відзначимо, що професійна компетентність бухгалтера тісно поєднує мобілізацію знань, умінь та поведінкових відносин, що націлені на конкретну діяльність за певних умов. Багатогранність облікового процесу дедалі більше ставить перед ним управлінських цілей, для досягнення яких обліковцю необхідно вміти: володіти сучасними ефективними методами прийняття рішень; аналізувати як внутрішнє так і зовнішнє середовище діяльності підприємства; передбачати можливі варіанти розвитку подій та адекватно реагувати на обставини; розробляти, аналізувати та забезпечувати здійснення визначених стратегій.

3.7. Розвиток економічного контролю як підсистеми управління підприємством

Економічний контроль є невід'ємною складовою системи менеджменту будь-якого суб'єкта господарювання, що забезпечує його ефективну роботу. Варіативність контролю та широкий спектр його методичних прийомів дозволяють виявляти як загальні негативні тенденції в розвитку економіки підприємства, так і конкретні порушення та зловживання. Незважаючи на наявність розроблених та перевірених на практиці організаційно-методичних підходів до здійснення контролю, є необхідність ідентифікувати чинники, які впливають на його розвиток та дієвість в сучасних умовах.

На нашу думку, практика реалізації різних видів економічного контролю в Україні зумовлює потребу у дослідженні таких питань:

- теоретичне підґрунтя;
- нормативне забезпечення;
- практичні напрямки удосконалення;
- розвиток нових форм та ін.

Практична реалізація контролю залежить від належним чином розроблених теоретичних основ. Так, наприклад, класифікація видів економічного контролю багато в чому визначає його організаційні принципи та методичку проведення.

Проблема класифікації видів економічного контролю була об'єктом дослідження багатьох відомих науковців, серед яких: Белов М.Г., Білуха М.Т., Калюга Є.В., Крамаровський Л.М., Кужельний М.В., Нападівська Л.В., Суйнц В.П., Хом'як Р.Л. та інші. Незважаючи на це, існує об'єктивна необхідність уточнення окремих класифікаційних ознак та видів контролю.

На сьогодні існує проблема відсутності чіткого розмежування поняття “види” і “форми” контролю. Досить часто натрапляємо на різне розуміння вченими цих категорій, як наслідок, - підміна форм видами і навпаки.

Так, наприклад, Штейнман М.Я.¹ за часом проведення наводить такі види контролю, як попередній, поточний (оперативний) і наступний,

© Чудовець В.В., к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту Луцького НТУ

¹ Штейнман М.Я. Внутрихозяйственный контроль на сельскохозяйственных предприятиях / М.Я. Штейнман, П.И. Гайдуцкий. – М.: Агропромиздат, 1990. – 143 с.

Білуха М.Т.¹, Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С.² за періодичністю здійснення – попередній, оперативний (поточний), заключний (ретроспективний). Натомість за цією ж класифікаційною ознакою (залежно від часу проведення контролю) Белов М.Г.³ та Кужельний М.В.⁴ виділяють форми контролю: попередній, поточний, наступний.

Так само за інформаційним забезпеченням Білуха М.Т.¹, Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С.² подають документальний та фактичний види економічного контролю. В той же час Белов М.Г.³, Крамаровський Л.М.⁵, Кужельний М.В.⁴ наводять форми контролю – документальний та фактичний.

На наш погляд, невизначена ситуація, пов'язана з розмежуванням форм і видів економічного контролю, зумовлена, перш за все, близьким смисловим навантаженням цих слів в українській мові. Через це виникає різне розуміння в теорії економічного контролю цих двох понять, як наслідок – науковці будують між ними різну ієрархічну взаємозалежність і співвідношення.

Одна група авторів³ ставить на перше місце види економічного контролю і класифікує їх за суб'єктами здійснення, а форми контролю на – на друге. Виділення різних форм економічного контролю проводять залежно від ознаки, закладеної в основу того чи іншого методологічного підходу (час проведення, джерела контрольних даних, способи і прийоми здійснення контролю тощо). Характерною тут є думка Белова М.Г., який вважає, що “види економічного контролю представляють відповідні сукупності його органів, які відрізняються ареалом дії та особливостями формування”³, а “форма здійснення економічного контролю характеризує методологічні аспекти і означає техніку його проведення”³.

Представники іншої групи вчених^{1,2,6}, навпаки, за суб'єктами проведення виділяють не види, а організаційні форми економічного

¹ Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.

² Контроль і ревізія: Навчальний посібник. Нормативно-практичні матеріали / Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С. та ін. – Львів: Інтелект-Захід, 2001. – 200 с.

³ Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве. 3-е изд., перераб. и доп. / Н.Г. Белов. – М.: Агропромиздат, 1988. – 320 с.

⁴ Кужельный Н.В. Бухгалтерский учёт и его контрольные функции / Н.В. Кужельный. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 143 с.

⁵ Крамаровский Л.М. Ревизия и контроль: Учеб. для вузов по спец. „Бухгалтерский учёт и анализ хозяйственной деятельности”. – 4-е изд. перераб. и доп. / Л.М. Крамаровский. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 299 с.

⁶ Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.

контролю, до яких відносять: державний, муніципальний, незалежний, контроль власника^{1,2}; зовнішній (державний, приватний), внутрішній (відомчий (галузевий), контроль власника)³. Разом з цим, Калюга Є.В. вважає розподіл контролю на його види не первинним, а вторинним етапом класифікації контролю. При цьому посиляється на точку зору неназваних авторів, що “вид контролю” – це підпорядковане поняття, що входить до складу іншого, більш загального поняття³.

Крім наведених вище, існує ще й третій, альтернативний напрямок визначення форм і видів контролю. До нього можна віднести авторів, які подають лише види економічного контролю (Штейнман М.Я.⁴) або лише його форми (Кужельний М.В.⁵). Схожими тут є погляди Нападівської Л.В., яка наводить широкую класифікацію видів контролю, при цьому вказує на наявність лише єдиної форми контролю – перевірки⁶.

Повністю погоджуючись з класичною філософською тезою про те, що істина народжується в дискусії, на нашу думку, науковцям варто прийти до спільного знаменника у розмежуванні і тлумаченні форм та видів контролю. Задля уникнення принципових розбіжностей, на основі дослідження літератури та власного бачення означеної проблеми, пропонуємо запровадити єдину класифікацію економічного контролю за його видами. В основу такого поділу покласти, крім інших, і класифікаційні ознаки за організаційними формами та формами здійснення економічного контролю.

Одним із головних критеріїв, за якими варто класифікувати види економічного контролю, є його суб'єкти. Особливості діяльності, повноваження, завдання та функції тих чи інших органів, що проводять контроль, зумовлюють виникнення специфічних його видів, або по-іншому, організаційних форм контролю. Звідси можемо виділити такі види економічного контролю за суб'єктами здійснення (або організаційними

¹ Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.

² Контроль і ревізія: Навчальний посібник. Нормативно-практичні матеріали / Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С. та ін. – Львів: Інтеллект-Захід, 2001. – 200 с.

³ Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.

⁴ Штейнман М.Я. Внутрихозяйственный контроль на сельскохозяйственных предприятиях / М.Я. Штейнман, П.И. Гайдуцкий. – М.: Агропромиздат, 1990. – 143 с.

⁵ Кужельный Н.В. Бухгалтерский учёт и его контрольные функции / Н.В. Кужельный. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 143 с.

⁶ Нападівська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці: Монографія / Л.В. Нападівська. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.

формами): державний, муніципальний, громадський, незалежний та контроль власника, який в свою чергу включає внутрішньосистемний та внутрішньогосподарський контроль.

Оскільки, згідно із законодавством України, обов'язки з організації і здійснення внутрішньогосподарського контролю покладено на керівника підприємства та на головного бухгалтера, такий вид контролю ще називають бухгалтерським¹. Саме поняття внутрішньогосподарського бухгалтерського контролю ще раніше запропонував використовувати Белобжецький І.А.² стосовно до інвентаризації. Крім того, зарубіжні вчені Хонгрэн Ч.Т. та Фостер Дж. зазначають, що “внутрішній контроль – це комплекс бухгалтерського управлінського контролю, який допомагає забезпечити відповідність рішень, прийнятих в організації, з реалізацією їх на практиці”³.

Залежно від джерел контрольних даних доцільно виділити документальний, фактичний та змішаний види економічного контролю.

Документальним називається контроль, який здійснюється з метою встановлення законності, правомірності та доцільності господарських операцій і управлінських рішень на основі перевірки документальних носіїв економічної інформації (первинних документів та реєстрів обліку, фінансової, статистичної, оперативної-технічної, внутрішньої та інших форм звітності, планів, завдань, кошторисів, розпорядчих та інших документів).

У свою чергу під фактичним контролем розуміють перевірку реального кількісного та якісного стану об'єкта, що перевіряється шляхом перевірки його в натурі (обстеження, огляд, обмір, перерахунок, зважування, лабораторний аналіз, експертиза та інше).

Разом з тим через відсутність всього обсягу необхідної інформації фактичний контроль не може бути повністю самодостатнім. Наприклад, будь-яка інвентаризація цінностей чи контрольний обмір виконаних робіт обов'язково закінчується порівнянням фактичних даних з обліковими.

Саме тому комплексний і всебічний контроль за господарською діяльністю підприємства неможливий без спільного використання документального і фактичного видів економічного контролю. Цілком

¹ Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці: Монографія / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.

² Белобжецький І.А. Ревизия и контроль в промышленности: Учебное пособие для вузов по спец. „Ревизия и контроль” / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы и промышленность, 1987. – 294 с.

³ Хонгрэн Ч.Т. Бухгалтерский учёт: управленческий аспект / Ч.Т. Хонгрэн, Дж. Фостер. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 416 с.

зрозуміло, чому чимало вчених вказують на їх тісний взаємозв'язок і взаємодоповнення^{1,2,3,4,5}.

При цьому виникають труднощі у визначенні приналежності конкретних методів до документального чи фактичного контролю. Для вирішення цієї проблеми Белобжецький І.А. пропонує при групуванні методичних прийомів виходити із переважаючого характеру їх використання¹. Нападowska Л.В. взагалі називає поділ контролю на документальний та фактичний необґрунтованим, вважаючи, що така класифікація протиставляє ці два види контролю⁶.

З метою усунення невизначеності стосовно поділу економічного контролю на документальний та фактичний, на наш погляд, варто виділити за такою класифікаційною ознакою як джерела контрольних даних ще один вид контролю – змішаний, який включатиме методи, що в однаковій мірі містять риси як документального, так і фактичного видів контролю. У цьому питанні ми дотримуємося думки професора Суйца В.П., який також виділяє метод змішаного контролю, що включає використання засобів і способів як документального, так і фактичного контролю⁷.

При класифікації економічного контролю за часом проведення варто виокремити такі його види як попередній, який здійснюється перед виконанням господарських операцій, поточний – в процесі їх виконання та наступний – після їх завершення. Такого підходу до класифікації контролю за цією ознакою притримується більшість авторів^{2,8,9,10}.

¹ Белобжецкий И.А. Ревизия и контроль в промышленности: Учебное пособие для вузов по спец. „Ревизия и контроль” / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы и промышленность, 1987. – 294 с.

² Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве. 3-е изд., перераб. и доп. / Н.Г. Белов. – М.: Агропромиздат, 1988. – 320 с.

³ Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.

⁴ Контроль і ревизія: Навчальний посібник. Нормативно-практичні матеріали / Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С. та ін. – Львів: Інтеллект-Захід, 2001. – 200 с.

⁵ Крамаровский Л.М. Ревизия и контроль: Учеб. для вузов по спец. „Бухгалтерский учёт и анализ хозяйственной деятельности”. – 4-е изд. перераб. и доп. / Л.М. Крамаровский. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 299 с.

⁶ Нападowska Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці: Монографія / Л.В. Нападowska. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.

⁷ Суйц В.П. Внутрипроизводственный контроль / В.П. Суйц. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 127 с.

⁸ Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.

⁹ Кужельный Н.В. Бухгалтерский учёт и его контрольные функции / Н.В. Кужельный. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 143 с.

¹⁰ Штейнман М.Я. Внутрихозяйственный контроль на сельскохозяйственных предприятиях / М.Я. Штейнман, П.И. Гайдуцкий. – М.: Агропромиздат, 1990. – 143 с.

Однак варто відзначити, що група науковців (Білуха М.Т.¹, Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С.²) виділяють майже аналогічні види контролю: попередній, оперативний (поточний), заключний (ретроспективний), але за іншою класифікаційною ознакою – періодичністю здійснення. На наш погляд, використання такого критерію поділу є необґрунтованим, оскільки періодичність означає здійснення тих чи інших дій через певні встановлені проміжки часу. А про певну закономірність стосовно періодичності проведення економічного контролю не йдеться. Та й самі ці автори, описуючи наведені ними види контролю фактично посилаються на час їх здійснення, а не періодичність.

На нашу думку, результати проведеного дослідження видів економічного контролю дозволяють виділити такі класифікаційні ознаки його поділу, як:

- джерела контрольних даних;
- суб'єкти здійснення контролю (організаційні форми);
- час проведення контролю.

Запропоновану класифікацію можна подати у вигляді схеми, наведеної на рис. 3.10.

Взагалі, розвиток теорії економічного контролю шляхом уточнення його видів за означеними в статті класифікаційними ознаками сприяє підвищенню ефективності здійснення контрольного процесу в господарських одиницях та є передумовою подальшого удосконалення його організації і методики.

На сьогодні існують певні проблеми нормативного забезпечення здійснення контролю в Україні:

1. Протягом тривалого часу йде напрацювання та обговорення нового закону, який би регулював аудиторську діяльність в Україні та враховував би вимоги міжнародних стандартів аудиту. Чинна редакція закону не відповідає положенням Директиви 2006/43/ЄС і сучасній європейській практиці. Він є стримуючим фактором стримування інституційної розбудови аудиторської діяльності в Україні та не містить: чітких вимог щодо обов'язкового проведення аудиту акціонерними товариствами, оскільки міститься посилання на обов'язкове підтвердження повноти та достовірності річної фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, правова підстава існування яких фактично зупинена;

¹ Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.

² Контроль і ревізія: Навчальний посібник. Нормативно-практичні матеріали / Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С. та ін. – Львів: Інтеллект-Захід, 2001. – 200 с.

однозначного посилення на законність формування Реєстрів аудиторських фірм та аудиторів, крім того, який передбачений статтею 11 Закону “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 р. №3125-ХІІ¹, чітких норм щодо здійснення контролю якості аудиторських послуг; законодавчого закріплення обов’язковості виконання рішень, прийнятих Аудиторською палатою України.

Рис. 3.10. Класифікація видів економічного контролю

2. Намагання Аудиторської палати України впорядкувати проведення обов’язкового аудиту та регулювання ціни на нього через прийняття Положення з національної практики аудиту 1 «Особливості узгодження умов завдання з обов’язкового аудиту та укладання договору про проведення обов’язкового аудиту з врахуванням вимог національного законодавства» від 20.12.2013 р. № 286/12, ставить питання про обов’язковість його виконання аудиторськими фірмами. При цьому в цей нормативний акт закладений розрахунок ціни на аудит, виходячи з

¹ Закон “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 р. №3125-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>

тарифних розрядів, затверджених для бюджетних організацій. Сумніви в обґрунтованості такого розрахунку зумовлені тим, що аудиторська діяльність в Україні – це підприємницька діяльність, яка до бюджетної сфери немає жодного стосунку, а також відсутність законодавчих підстав регулювати ціну на аудиторські послуги в Україні.

3. Відсутність затверджених форм інвентаризаційних документів, які б відповідали сучасним вимогам практики та забезпечували б інформаційні потреби користувачів, та чіткої методики відображення на рахунках бухгалтерського обліку інвентаризаційних різниць. Так для інвентаризації товарно-матеріальних цінностей використовуються документи, затверджені ще постановою Державного комітету статистики СРСР від 28.12.1989 р. №241¹.

4. Великою проблемою при виявленні та подальшому обліку інвентаризаційних різниць є відсутність чітко встановлених норм природного убутку товарно-матеріальних цінностей та невідповідність окремих норм сучасним технічним характеристикам таких активів. До прикладу, норми окремих видів будівельних матеріалів, затверджені ще постановою Державного комітету СРСР по матеріально-технічному постачанні від 15.06.1984 р. №72².

5. Здебільшого акціонерними товариствами не виконуються вимоги статті 56 Закону України “Про акціонерні товариства”³ в частині утворення комітету з питань аудиту, який очолюють комітети члени наглядової ради товариства, обрані за пропозицією акціонера, що не контролює діяльність цього товариства. Згідно із Законом, метою забезпечення діяльності комітету з питань аудиту наглядова рада може прийняти рішення щодо запровадження в товаристві посади внутрішнього аудитора (створення служби внутрішнього аудиту). Внутрішній аудитор (служба внутрішнього аудиту) призначається наглядовою радою і є підпорядкованим та підзвітним безпосередньо членові наглядової ради – голові комітету з питань аудиту. Недотримання цієї норми ставить під

¹ Постанова Державного комітету СРСР по статистиці “Про затвердження форм первинної облікової документації для підприємств і організацій” від 28.12.89 р. № 241. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN804.html#.

² Постанова Державного комітету СРСР з матеріально-технічного постачання “Про затвердження Норм природного убутку нерудних будівельних матеріалів при зберіганні і перевезенні” від 15.06.1984 р. №72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/?uid=1075.1.247&tit>.

³ Закону України “Про акціонерні товариства” від 17.09.2008 № 514-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.

сумнів ефективність управління товариством та належне забезпечення контрольних функцій.

6. Відповідно до статті 73 Закону України “Про акціонерні товариства”¹, проведення перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства загальні збори обирають ревізійну комісію (ревізора). В акціонерних товариствах з кількістю акціонерів - власників простих акцій товариства до 100 осіб запроваджується посада ревізора (або обирається ревізійна комісія), а в товариствах з кількістю акціонерів-власників простих акцій товариства більш як 100 осіб обов'язково обирається ревізійна комісія.

Права та обов'язки членів ревізійної комісії (ревізора) визначаються цим Законом, іншими актами законодавства, статутом та положенням про ревізійну комісію, а також договором, що укладається з кожним членом ревізійної комісії (ревізором). Ревізійна комісія (ревізор) проводить перевірку фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства за результатами фінансового року, якщо інше не передбачено статутом товариства, положенням про ревізійну комісію або рішенням загальних зборів.

Виконавчий орган забезпечує членам ревізійної комісії (ревізору) доступ до інформації в межах, передбачених статутом або положенням про ревізійну комісію. За підсумками перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства за результатами фінансового року ревізійна комісія (ревізор) готує висновок, в якому міститься інформація про підтвердження достовірності та повноти даних фінансової звітності за відповідний період; факти порушення законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності, а також встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку та подання звітності.

Однак, незважаючи на нормативну вимогу, у багатьох випадках призначення ревізійної комісії є формальним та не призводить до виконання покладених на неї функцій.

7. Також існує проблема відсутності належного регламентування судово-бухгалтерської експертизи в Україні. До основних спеціальних нормативних актів, які регулюють цей вид контролю, відноситься: Закон України “Про судову експертизу” від 25.02.1994 р. №4038-XII² та Наказ Міністерства юстиції України “Про затвердження Інструкції про

¹ Закону України “Про акціонерні товариства” від 17.09.2008 № 514-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.

² Закон України “Про судову експертизу” від 25.02.1994 р. №4038-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз” від 03.11.1998 р. №705/3145 (далі – Наказ №705/31)¹.

Наведені нормативні акти не регулюють усіх організаційних та процесуальних аспектів судово-бухгалтерської експертизи та є застарілими. В основі Наказу №705/31 ще частково лежать принципи функціонування перехідної економіки, наприклад, застарілим є орієнтовний питань вирішуваних питань:

Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів на суму (зазначається сума) на підприємстві (указується назва установи, організації) за період (зазначити)?

У який період документально підтверджується нестача грошових коштів, яку встановлено актом інвентаризації від (зазначити дату) у сумі (зазначити суму) і хто зобов'язаний був забезпечити збереження грошових коштів у цей період згідно з чинним законодавством?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків (нестачі грошових коштів) і хто зобов'язаний був забезпечити дотримання цих вимог?

Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей на підприємстві (зазначається назва організації) за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові) у розмірі (указуються кількісні та вартісні показники)?

Чи підтверджується встановлений перевіркою розмір матеріальної шкоди, завданої (зазначається кому) у зв'язку з нестачею товарно-матеріальних цінностей, яку встановлено інвентаризацією за актом інвентаризаційної комісії (зазначити дату)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків (нестача, необґрунтоване списання матеріалів, сировини та готової продукції)?

Чи підтверджується документально нестача основних засобів (зазначаються назва організації, кількісні та вартісні показники)?

¹ Наказ Міністерства юстиції України “Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз” від 03.11.1998 р. №705/3145. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Чи підтверджується встановлений перевіркою розмір матеріальної шкоди, завданої (зазначається кому) у зв'язку з нестачею основних засобів, яку встановлено інвентаризацією за актом інвентаризаційної комісії (зазначити дату)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків (нестача, необґрунтоване списання матеріалів, сировини та готової продукції)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків від завищення обсягів та вартості виконаних робіт?

Більшість цих питань стосується експертизи саме матеріальних збитків, пов'язаних із розкраданням товарно-матеріальних цінностей, що не є основним завданням судово-бухгалтерської експертизи в сучасних умовах економічної реальності.

На нашу думку, вирішення поставлених вище проблем нормативно-практичного спрямування дозволить підвищити дієвість видів економічного контролю та максимально забезпечити виконання завдань, покладених на економічний контроль як такий. Така робота повинна бути проведена із широким залученням провідних вчених, практиків та законодавців, що працюють в системі обліку та контролю, а в її основу покладено взаємоузгодженість, уникнення формального підходу та повне задоволення вимог практики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 р. №3125-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» від 27.04.2010 р. № № 2154-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2154-17/page5>.
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 р. № 2857-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2857-17/page2>.
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 04.12.2012 р. № 5513-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5513-17/paran9#n9>.
6. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 р. № 5515-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125515.html.
7. Закон України “Про судову експертизу” від 25.02.1994 р. №4038-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
8. Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб’єктів господарювання. Наказ ДПСУ від 27.06.2012 р. №553.
9. Наказ Державної податкової адміністрації України «Про подання електронної податкової звітності» № 233 від 10.04.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0320-08>.
10. Наказ Міністерства статистики України «Про порядок затвердження форм державної статистичної звітності» № 76 від 30.04.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0054-93.
11. Наказ Міністерства юстиції України “Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз” від 03.11.1998 р. №705/3145. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
12. Податкова звітує про зменшення перевірок малого бізнесу на 93% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/podatкова_zvituie_pro_zmenschennya_perevirok_malogo_biznesu_na_93_1775.html
13. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
14. Податковий кодекс України від 2.02.2010 №2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
15. Постанова Державного комітету СРСР з матеріально-технічного постачання “Про затвердження Норм природного убутку нерудних будівельних матеріалів при зберіганні і перевезенні” від 15.06.1984 р. №72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/?uid=1075.1.247&tit>.
16. Постанова Державного комітету СРСР по статистиці “Про затвердження

форм первинної облікової документації для підприємств і організацій” від 28.12.89 р. № 241. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN804.html#.

17. Про затвердження Національного стандарту №1 „Загальні засади оцінки майна і майнових прав”. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. №14.

18. Про оцінку земель. Закон України від 11 грудня 2003 р. №1378.

19. Рейтинг податкової системи України в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/debtrm/topic/001>

20. Адамов В., “Финанси на фирмата”, Велико Търново, изд. “Абагар”, 1998.

21. Адамов В., Холст Д., Захариев А., “Финансов анализ”, трето издание, Велико Търново, изд. “Абагар”, 2006.

22. Адамс Р. Основы аудита [Текст] / Р. Адамс Пер. з англ./ Под ред. Я.В.Соколова М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398с.

23. Азаров Л. Систематизація податкового планування на підприємстві // Юридичний журнал. – 2012. – № 12. – С.51-53.

24. Апчорч. А. Управленческий учет: принципы и практика: пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова, И.А.Смирновой. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 952 с.

25. Балакирева Н.М. Учетная политика: практическое руководство / Н.М. Балакирева, И.Э. Гущина – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. - 344 с.

26. Балл Г.О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці [Текст]/ Г.О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник / Ред. І.А. Зязюна та ін. – К., 1994. – 384 с.

27. Баранов П. П. Формирование эффективной учетной политики организации / П.П. Баранов, Т. А. Залышкина // Сибирская финансовая школа. – 2006. – № 4. – С. 79-84.

28. Баранова О.В. Методологические подходы к аудиту информационных систем / О.В. Баранова // [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://auditfin.com/fin/2009/3/04_05/04_05%20.pdf

29. Барановська Т.В. Облікова політика підприємства в Україні: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Т.В. Барановська; Нац. аграр. ун-т. - К., 2005. - 21с.

30. Барунов Г.Я. Институциональные предпосылки роста капитализации отечественных металлургических компаний: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2007. – 21 с.

31. Безруких П.С. Бухгалтерський учет: учеб.: 5-изд. перераб. и доп. / П.С. Безруких, А.С. Бакаев, Н.Д. Врублевский [по ред. П.С. Безруких]. - М.: Бухгалтерський учет, 2004. - 736 с.

32. Белобжецкий И.А. Ревизия и контроль в промышленности: Учебное пособие для вузов по спец. „Ревизия и контроль” / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы и промышленность, 1987. – 294 с.

33. Белобжецкий И.А. Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм [Текст] / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 256 с.

34. Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве [Текст]./ Н.Г.Белов – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1988. – 320с.

35. Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве. 3-е изд., перераб. и доп. / Н.Г. Белов. – М.: Агропромиздат, 1988. – 320 с.

36. Бізнес-середовище в Україні. Дослідження МФК. — К. : МФК, 2009. — С.61.
37. Білуха М.Т. Курс аудиту / М.Т. Білуха - К.: Вища школа. - Знання, 1998. - 574 с.
38. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: Підручник / М.Т. Білуха. — К.: Вища школа, 1994. — 364 с.
39. Бойко Л.М. Теоретичні основи комп'ютерного аудиту / Л.М. Бойко, О.В. Пустьак // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник №108. — 2013. — С.385-389.
40. Бочаров В., “Комплексный финансовый анализ”, Санкт Петербург, “Питер”, 2005.
41. Брюховецька Н.Ю. Підходи до визначення капіталізації підприємств // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. 2007. — Випуск 31-1. — С. 224-229.
42. Бузнiк А.О. Необхідність реформування системи бухгалтерського обліку в Україні відповідно до МСФЗ / А.О. Бузнiк, Т.С. Пісоченко // Науково-теоретичний журнал «Студентський науковий Вісник» Миколаївського державного аграрного університету. Випуск 2. - 2010. - 472 с.
43. Бутинець Ф.Ф. Звітність підприємства: [навч. посіб.; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та Н.А. Остап'юк] / Ф.Ф. Бутинець, Н.А. Остап'юк. — Житомир: ЖДТУ, 2005. — 428с.
44. Бутинець Ф.Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: [Текст] / Ф.Ф. Бутинець — Житомир: ПП «Рута», 2002. — 544 с.
45. Бутинець Ф.Ф. та ін. Бухгалтерський управлінський облік, 3-тє вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП. “Рута”, — 2005. — 480 с.
46. Бухгалтерський облік у сільському господарстві: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Ф.Ф. Бутинця, М.Я. Дем'яненко, П. Саблук]; за ред.. Ф. Ф. Бутинця. - Житомир: ПП «РУТА», 2003. - 511 с.
47. Ваклиев Г., Чуков К., Тимчев М., “Основи на стопанския анализ на предприятието”, София, ИК “Люрен”, 1992.
48. Васильева Л.М. Методологічні основи формування облікової політики підприємства / Л.М. Васильева // Серія: Економіка та підприємництво. - 2007. - №3. - С. 35-37.
49. Веблен Т. Теория праздного класса: Пер. с англ.; Вступ. ст. (с. 5-56) Сорокиной С. Г. — М.: Прогресс, 1984. — 367 с.
50. Вейцман Р.Я. Курс учета. — Госплан. — Союзпрес, 1935. — С. 40–43.
51. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [Текст] монографія./ Н.Г. Виговська — Житомир: ЖДТУ, 2008. — 532с.
52. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Політика>.
53. Внутрішньогосподарські організаційно — економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств[Текст].// К.: ІАЕ УААН, 2003. — 204с.
54. Вольчик В.В. Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики) // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2003. — Т. 1, № 1. — С. 126-134.
55. Воронова Е.А. Неоинституциональный анализ учетного процесса: монография / Е.Ю. Воронова. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. учета, статистики и аудита. — М.: «МГИМО-Университет», 2010. — 230 с.

56. Гальцева Е.В. Капитализация как фактор укрепления финансовой устойчивости предприятий сферы услуг: Дис. канд. эконом. наук. М., 2005. – 137 с.
57. Голов С.Ф. Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»/С.Ф. Голов. – Київ, 2009. – 35 с.
58. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст]/ С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
59. Гордієнко К.Д. Економічний глумачний словник. Понятійна база законодавства України у сфері економіки. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
60. Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: навч. посіб. / Б.Є. Грабовецький – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
61. Григорієвна Т., “Диагностика финансового состояния компаний на российском рынке”, міжнародна научна конференція “Авангардни научни инструменти в управлението (VSIM:11), България, Равда, 14-18.09.2011.
62. Грюнинг Х. Ван. Международные стандарты финансовой отчетности: Практическое руководство [Текст] / Грюнинг Х. Ван, Коэн М. – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – 336 с.
63. Давідов Г.М. Звітність підприємств : навч. посіб. / Г.М. Давідов, Н.С. Шалімова – К. : Знання, 2010. – 623с. + компакт-диск. – (Вища освіта ХХІ сторіччя).
64. Дворкін Р. Ліберальна концепція рівності. – У кн.: Лібералізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 802-823.
65. Дедкова М.В. Капитализация и ее влияние на экономический рост (на примере непубличных компаний): Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2008. – 28 с.
66. Дедкова М.В. Капитализация компании: теоретический аспект / М.В. Дедкова // Вестник МГУС. – 2007. – №1. – С. 84-96. (Серия «Экономика»).
67. Дерев'яно О.В. Теоретичні засади формування професійної компетентності [Текст]/ О.В. Дерев'яно, В.І. Тернопільська // Збірник наукових праць № 27. Серія : Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Вінниця, 2011. – С. 523–528.
68. Деркач А.А. Акмеология [Текст] / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин – СПб.: ПИТЕР, 2003. – 256 с.
69. Деркач А.А. Психология развития профессионала [Текст] / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин, А.К. Маркова. – М.: РАГС, 2000. – 125 с.
70. Дзвінчук Д. Підвищення кваліфікації державного службовця як процес і результат розвитку компетентності / Д. Дзвінчук // Вісник УАДУ. – 1999. – № 1. – С. 190–194.
71. Дончев Д., “Финансов анализ”, София, изд. “Софттрейд”, 2009.
72. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
73. Економічна енциклопедія / відп. ред. С.В. Мочерний. – Т. 2. – К.: Академія, 2001. – 848 с.
74. Євдокимов В.В. Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку [Текст]: монографія / В.В. Євдокимов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 516 с.
75. Єремєєва Н.В. Конкурентоспроможність товарів і послуг/ Н.В. Єремєєва,

С.Л. Калачов. – М.: КолосС, 2006. – 192 с.

76. Жила В.Г. Ревізія та аудит: [Текст] Навч. посібник./ В.Г. Жила – К.:МАУП, 1998. – 96с.

77. Жук В.М. Інституціональні підходи до реформування економічної науки / В.М. Жук // Економіка АПК. – 2010. - № 10. – С.147-150.

78. Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета: [монография] / В.Н. Жук. – К.:»Аграрна наука», 2013. – 408 с.

79. Загреба І.Л. Нові форми податкового контролю/ Загреба І.Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kntu.kr.ua > statii

80. Звягильский Е. Капитализация – основа и направление повышения стоимости Украины / Е. Звягильский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/derjava/opyt/66154>.

81. Зеер Э.Ф. Психология профессий [Текст]: учебное пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.

82. Зіновчук Н.В. Методологічні аспекти взаємозв'язку і розвитку економічних, екологічних і соціальних систем // Економіка АПК. – 2000. – № 7. – С. 27-34.

83. Зырянова Т.В. Качественные характеристики бухгалтерской (финансовой и управленческой) информации в бюджетных учреждениях [Текст]/ Т.В. Зырянова, С.И. Колесников // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2008. – № 11. – С. 16-26.

84. Иванова І.В. Професіоналізація менеджменту [Текст]: монографія/ І.В. Иванова. - К.: КНТЕУ, 2006. – 695 с.

85. Ивахненко В.М. Курс економічного аналізу: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В.М. Ивахненко, М.І. Горбатов – Вид. 3-тє, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 302 с.

86. Ивахненко С.В. Комп'ютерний аудит: Контрольні методики і технології. – К.: Знання, 2005. – 286 с.

87. Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 94-116.

88. Інституціонально-інформаційна економіка - Чухно А.А., П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. – Підручник 2010.

89. Іщенко Я.П. Якість бухгалтерського обліку як складова ефективної діяльності підприємств [Текст] / Я.П. Іщенко, Н.В. Пришляк // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – Вип. № 1. – Том 2. – 2011. – С. 29-33.

90. Казинцев В.В. Рыночная капитализация российских промышленных корпораций как фактор экономической эффективности производства: Автореф. дис.. ... канд. экон. наук. – Москва, 2003. – 27. с.

91. Калініченко Л.Т. Проблеми питання щодо автоматизації аудиту в Україні / Л.Т. Калініченко, Г.В. Калініченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип.5(3). – 2011. – С. 282-286.

92. Калюга Є.В. Фінансово – господарський контроль у системі управління [Текст] монографія. / Є.В. Калюга – К.: Ельга - Центр, 2002. – 360с.

93. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.

94. Капитализация предприятий: теория и практика: моногр. / под ред. д.э.н.,

проф. І.П. Булеева, д.э.н., проф. Н.Е. Брюховецкой; НАН України, Ін-т економіки пром-сти; ДонУЭП. – Донецьк, 2011. – 328 с.

95. Капіталізація економіки України / За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 220 с.

96. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 496 с.

97. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.

98. Кирейцев Г.Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета / Г.Г. Кирейцев // Научный доклад. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Житомир/ЖГТУ, 2008. – 76 с.

99. Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г. Економічний аналіз: теорія і практика: підручник /За ред.проф. А.Загороднього. – 2-ге вид. доп. І перероб.- Львів:”Магнолія 2006“, 2007.-439 с.

100. Ковалев В., “Финансовый анализ”, Москва, изд.“Финансы и статистика”, 2001.

101. Ковальчук Є.К. Якість бухгалтерського обліку, як умова формування обліково-аналітичного забезпечення управління [Текст] / Є.К. Ковальчук, Н.В. Гладчак // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні». – Тернопіль, 2010. – С.116-117.

102. Ковальчук Л.В. Фінансовий результат творчості при формуванні «облікової конституції» сільськогосподарських підприємств / Л.В. Ковальчук // Дні науки - 2006: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. - С. 40-43.

103. Ковбич Т.М. Аудиторська перевірка в умовах застосування комп'ютерної форми ведення бухгалтерського обліку / Т.М. Ковбич // Економічні науки. Вісник ЖДТУ №2(44). – 2008. – С.68-76.

104. Ковтун С. Бюджетирование на современном предприятии или как эффективно управлять финансами. – Х., 2005. – 340 с.

105. Козоріз М.А. Роль і функції капіталізації в забезпеченні економічного розвитку суб'єктів господарювання // Регіональна економіка. – 2007. – №2. – С. 42-48.

106. Козоріз М.А. Функції капіталізації в забезпеченні ефективного розвитку підприємств / М.А. Козоріз, І.З. Сторонянська // Капіталізація підприємств та фінансових організацій: теорія і практика: тези доп. і повідом. міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 27 трав. 2011 р.) / НАН України, І-т еко-номіки пром-ті; редкол.: І.П. Булеев (відп. ред.) та ін.. – Донецьк, 2011. – 240 с.

107. Компетентності та компетенції: до визначення понять в українському педагогічному контексті [Текст]// Відкритий урок. Розробки, технології, досвід. – 2004. – № 17/18. – С. 13–17.

108. Комплексная автоматизированная система "Бизнес Люкс" <http://www.npo-comp.ru/erp/311097.aspx>, <http://www.npo-comp.ru/erp/313824.shtml>, <http://www.npo-comp.ru/erp/313780.shtml>

109. Консулов В., “Финансов анализ на фирмата”, София, “Аскана”, 1994.

110. Контроль і ревізія: Навчальний посібник. Нормативно-практичні матеріали / Романів Е.М., Хом'як Р.Л., Мороз А.С. та ін. – Львів: Інтелект-Захід, 2001. – 200 с.

111. Концептуальні основи оцінки рівня капіталізації регіону: Наукова доповідь / [Козоріз М.А., Люткевич О.М., Пушак Я.Я. та ін.]; Інститут регіональних

досліджень НАН України. – Львів, 2009. – 134 с.

112. Корецька-Гармаш В.О. Податковий контроль: проблемні аспекти та напрямки вдосконалення / Корецька-Гармаш В.О., Раєвська Н.М. // Часопис економічних реформ. – 2011. – № 1. – С. 39-44.

113. Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація. [Текст] монографія. / М.Д. Корінько – К.: ДП «Інформаційно - аналітичне агентство», 2007. – 464с.

114. Корінько, М. Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація : [моногр.] / М.Д. Корінько - К.: ІВЦ Держкомстату України, 2007. - 429 с.

115. Корнаи Я. Честность и доверие в переходной экономике // Вопросы экономики. – 2003. – № 9. – С. 4-17.

116. Косачев Ю.В. Эффективность корпоративной структуры, реализующей инновации / Ю.В. Косачев // Экономика и математические методы. – 2001. – Т. 37. – №3. – С. 36-51.

117. Кох Р. Менеджмент и финансы от А до Я / Р. Кох. – СПб.: Питер, 1999. – 496 с.

118. Крамаровский Л.М. Ревизия и контроль: Учеб. для вузов по спец. „Бухгалтерский учёт и анализ хозяйственной деятельности”. – 4-е изд. перераб. и доп. / Л.М. Крамаровский. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 299 с.

119. Кривоклякіна С.С. Сегментний аналіз маркетингових витрат//Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету «Наукові записки». . – 2010. – № 2. – С. 77-92.

120. Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку. Підручник / М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.

121. Кужельный Н.В. Бухгалтерский учёт и его контрольные функции / Н.В. Кужельный. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 143 с.

122. Кулинич М.Б. Процеси формування собівартості продукції [Текст] монографія. / М.Б. Кулинич – Луцьк: РВВ «Вежа», Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 204с.

123. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу / Г.І. Купалова – К.: Знання, 2008. – 639 с.

124. Ландшеер В. Концепция «минимальной компетентности» [Текст] / В. Ландшеер // Перспективы: вопросы образования. – 1988. – № 1. – С. 27-34.

125. Ластовецький В. Облік і контроль технологічної та виробничої собівартості [Текст] / В. Ластовецький //Бухгалтерський облік і аудит.- 2004.- №5. – С.17.

126. Лебедзевич Я.В. Вплив облікової політики підприємства на доходи і результати діяльності / Я.В. Лебедзевич // Вісник ЖІТІ. - 2001. - №15. - С. 115-162.

127. Линник В.Г., Коцупатрий М.М. Організація обліку і контролю на тваринницьких фермах[Текст]. / В.Г. Линник – К.: Урожай, 1991. – 232 с.

128. Лозовицький Д.С. Методика та організація стратегічного обліку й аналізу на підприємствах поліграфічних матеріалів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Д.С. Лозовицький. – Тернопіль, 2009. – 20 с.

129. Луканов К., “Финансово-икономически анализ на предприятието”, Пловдив, 1993.

130. Маджарова Е., “Финансов анализ на предприятието”, първо издание,

Пазарджик, 1993.

131. Макарова Н. Н. Концепции формирования учетной политики экономических субъектов: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 / Н.Н. Макарова. – Йошкар-Ола, 2011. – 36 с.

132. Максименко Д.В. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного аналізу/Д.В. Максименко//Вісник національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. - № 722. - С. 150-154.

133. Малова Т.А. Капитализация в условиях российской экономики: Теоретические и практические аспекты / Т.А. Малова. – [2-е изд.]. – М.: Либроком, 2009. – 208 с.

134. Малышев И.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Малышев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263с.

135. Маренич Т. Методы учета затрат и калькулирования себестоимости продукции[Текст] / Т. Маренич // Бухгалтерський учет и аудит. – 2006. - №12. – С. 19–25.

136. Маринів Н.А. Податкова перевірка як основна форма податкового контролю // Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення: Тези доп. всеукраїнської наук.-практ. конф. (27-28 жовтня 2006 року) – Х.: ВД "ИНЖЕК", 2007. – С. 414-416.

137. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности [Текст]/ А.К. Маркова // Сов. педагогика. – 1990. – №8. – С. 82–88.

138. Марюта О. Адаптивне управління прибутком підприємства / О.Марюта // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 83–89.

139. Матійків І.М. Ключові компетенції майбутнього фахівця професій типу «людина-людина» [Текст]/ І.М. Матійків // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Товажнянського та О. Г. Романовського. – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – Вип. 12 (16). – С. 107-113.

140. Медведев М. Глобализация экономики: тенденции и противоречия // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 2. – С. 3-10.

141. Мельник А.Ф. Державне управління: підручник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна / за ред. А.Ф. Мельник. – К. : Вид-во "Знання", 2009. – 582 с.

142. Михайлов М., Митов К., Колева Р., Дончева Л., “Анализ на търговския бизнес”, Велико Търново, изд. “Фабер”, 2008.

143. Моссаковский В. Концепція побудови правління витратами у сільськогосподарських підприємствах[Текст] /В. Моссаковский // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. - № 6. – С.32–42.

144. Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз:підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. // За ред. д.е.н., проф. Ф.Бутинця. - 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута“, 2010.- 704с.

145. Наконечний Т.С. Про планування сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах // Економіка АПК. – 2002. – №12. – С. 84–89.

146. Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці [Текст] монографія. / Л.В. Нападовська – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224с.

147. Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці: Монографія / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. –

148. Ненков В., “Финансов анализ на фирмата”, Велико Търново, изд. “Абагар”, 1998.
149. Николов Н., “Финансов анализ”, Princeps, София, 1995.
150. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. – М.: Начала, 1997. – 180 с.
151. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6-17.
152. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки/ Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
153. Носачова І.В. Система ризик-аналізу в інформаційно-аналітичній діяльності податкової служби: світова практика та досвід України / Носачова І.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/ekonom/60/8147-sistema-rizik-analizu-v-informacijno-analitichnij-diyalnosti-podatkovoi-sluzhbi-svitova-praktika-ta-dosvid-ukraini.html>
154. Овсянникова О.Н. Капитализация промышленных предприятий России как фактор повышения их хозяйственной устойчивости: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2002. – 31 с.
155. Озеран А. Статистична звітність / А. Озеран // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 8-9. – С. 94-105.
156. Оподаткування у Федеративній Республіці Німеччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv-sta.gov.ua/index.php?id=1789>
157. Осовська Г.В. Економічний словник / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – К.: Кондор, 2007. – 358 с.
158. Остапович В.П. Поняття та сутність державного контролю в сфері охоронної діяльності суб'єктів господарювання / Остапович В.П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dndi.centrmia.gov.ua/NP/H%CF_2_13/07_Ostapovich.pdf
159. Пантелєєв В.П. Еволюція визначення «податкова звітність» / «звітність за податками» / В.П. Пантелєєв // Облік, аналіз і аудит. – 2011. - № 2 – С. 171-176.
160. Побурко О.Я. Організація управління капіталізацією господарського комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: спец. 08.02.03 „Організація управління, планування і регулювання економікою” / О.Я. Побурко. – Львів, 2001. – 19 с.
161. Подольська В.О., Яріш О.В., “Фінансовий аналіз”, Київ, 2007.
162. Подольський В.И. Компьютерные информационные системы в аудите / В.И.Подольський, Н.С. Щербаков, В.Л. Комиссаров. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. - 159 с.
163. Поклад И.И. Курс бухгалтерского учета : [второе, перераб. и доп. изд.] / И.И. Поклад. – М.: Госфиниздат, 1963. – 488 с.
164. Поплаухина Т.Д. Оценка качества учетно-аналитической информации, формируемой в бухгалтерском учете и отчетности [Текст] / Т.Д. Поплаухина // Актуальные вопросы экономических наук: материалы II междунар. науч. конф. (г. Уфа, апрель 2013 г.). – Уфа: Лето, 2013. – С. 66-68.
165. Проблеми оцінки рівня капіталізації суб'єктів господарювання: Наукова доповідь / [Козоріз М.А., Смовженко Т.С., Люткевич О.М., Федорова Г.П.] / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2007. – 61 с.
166. Проблемы развития системы акмеологических наук /Под ред.

Н.В. Кузьминой и А.М. Зимичева. – Спб.: Изд. СПАА (Санкт-Петербургской акмеологической академии), 1996. – 268 с.

167. Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики: монографія. - Тернопіль: Крт-бланш, 2010. - 260 с.

168. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Текст]/ Дж. Равен [пер. с англ.]. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

169. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.

170. Ришар Ж., “Защо методите на финансов анализ на фирмата се нуждаят от промени и какви да са те?”, превод от френски, Париж, Bangué, № 505, 1990.

171. Романов А.Н. Автоматизация аудита / А.Н. Романов, Б.Е. Одинцов. – М.: ЮНИТИ- ДАНА, 1999. - 336 с.

172. Савицкая Г.В. Экономический анализ: учеб. / Г.В.Савицкая. – 9-е изд., испр. – М: Новое знание, 2012– 640 с.

173. Савов С., “Финансов анализ на дейността на фирмата”, София, изд. “Сиела”, 2007.

174. Савчук В.С., Якубенко В.Д. Базисні економічні інститути і напрями аналізу їх парних взаємозв'язків // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 49-63.

175. Сапоговська О.В. Автоматизація вітчизняного аудиту: проблеми та перспективи / О.В. Сапоговська // Економічні науки. Вісник ЖДТУ №3(53). – 2010. – С.230-233.

176. Сафонова О.Д. Податкова система України: сучасний стан та вплив на економіку країни / О.Д. Сафонова // Економіка харчової промисловості . - 2013. - № 3. - С. 13-17.

177. Сахчинская Н. С. Учетная политика коммерческих организаций: методология формирования и механизм реализации: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 / Н. С. Сахчинская. – Тольятти, 2011. – 39 с.

178. Свірко С.В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах / С.В. Свірко. - К.: КНЕУ, 2003. - 26 с.

179. Серков А.Ф. Проблемы формирования экономических институтов аграрного рынка России // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 134-138.

180. Советский энциклопедический словарь. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.

181. Современный экономический словарь [Текст] / [Б.А. Рейзберг, Л.Ш. Лозовський, Е.В. Стародубцева]. – М.: ИНФРАМ, 2007 – 495 с.

182. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: история и современность: Принципы и концепции бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – Т. 1.– Уфа: ИЦ “БТИПБ”, 2000. – 214 с.

183. Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 367 с.

184. Соколова Н.Н., Быченко Н.А. Экономический анализ в корпоративных объединениях: контуры концептуальной модели // Российский экономический журнал. - № 8. - 2010. - С. 9-18.

185. Сопко В.В., Кужельный Н.В., Шпырко Е.М. Организация контроля и учета в объединениях[Текст]. /В.В. Сопко – К.: Техника, 1984. – 199с.

186. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою. – К.: Основи, 1999. – 259 с.

187. Сторожук Т.М. Облікова політика підприємства: сутність і призначення /

Т.М. Сторожук // Науковий вісник Національний університет державної Податкової служби України. - Збірник наукових праць. - 2009. - № 3. - 265 с.

188. Суйнц В.П. Внутрипроизводственный контроль / В.П. Суйнц. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 127 с.

189. Сук Л.К. Облік і контроль виробництва сільськогосподарської продукції. [Текст] / Л.К. Сук –К.: Урожай, 1990. – 168с.

190. Сумцов А. И. Экономическая реформа и вопросы теории бухгалтерского учета / А.И. Сумцов. – М.: Статистика, 1971. – 288с.

191. Сухарев О. Концепция экономической дисфункции и эволюция фирмы // Вопросы экономики. – 2002. – № 10. – С. 70-81.

192. Сухарева Л.А., Петренко С.Н. Контроллинг – основа управления бизнесом. [Текст] / Л.А. Сухарева– К.: Эльга, Ника – Центр, 2002. – 208с.

193. Сухова Л.Ф., Глаз В.Х., Чернова Н.А., “Анализ финансового состояния и бизнес-план торговой организации потребительской кооперации”, Москва, изд. “Финансы и статистика”, 2006.

194. Тимчев М., “Финансово-стопански анализ на фирмата” (общ практически курс), София, изд. “Протед”, 1994.

195. Тимчев М., “Финансово-стопански анализ”, София, изд. “Тракия-М”, 1999.

196. Трифонов Т., Трифонова В., Трифонова С., “Корпоративни финанси”, първо издание, “Тракия-М”, 1999.

197. Турянський Ю.І. Державне регулювання господарських систем в умовах лібералізації та капіталізації економічного розвитку: Автореф. дис. ...канд. екон. наук. – Львів, 2005. – 25 с.

198. Улянич Ю.В. Розвиток капіталізації сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 „Економіка та управління підприємствами” / Ю.В. Улянич. – Умань, 2012. – 20 с.

199. Фальченко О.О. Визначення впливу якості бухгалтерського обліку на якість аудиту в умовах автоматизації облікових процесів [Електронний ресурс] / О.О. Фальченко, О.В. Мельнь, Л.С. Стригуль – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3004/1/Falchenko_Vyznachennia%20vplyvu_2012.pdf

200. Фостолович В.А. Економічна суть та необхідність аудиту / В.А. Фостолович, С.Ю.Дьяконова //Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). - 2009. - №7. - С. 198-204.

201. Харкова А.К. Учетная политика и ее роль в формировании финансового результата предприятия / А.К. Харкова // Дні науки – 2006: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. - Т. 7: Економічні науки. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. - С. 29-31.

202. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. [Текст] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда [под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.

203. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха: Вып. 2: Создание и развитие собственного предприятия / Пер. с англ.: общ. ред. В.С. Загашвили. – М.: Прогресс, – 1992.

204. Ходжсон Дж. М. Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1, № 4. – С. 11-30.

205. Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах фінансового,

управлінського й податкового обліку: [монографія] / П.Я. Хомин. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288с.

206. Хонгрэн Ч.Т. Бухгалтерский учёт: управленческий аспект / Ч.Т. Хонгрэн, Дж. Фостер. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 416 с.

207. Хотинская Г.И. Теория и практика капитализации в условиях рынка / Г.И. Хотинская, Е.В. Гальцева // Собственность и рынок. – 2005. – №9. – С. 2-5.

208. Чернецький Ю. Сучасний соціологічний інституціоналізм і “нова економічна соціологія” як напрями дослідження проблем економіки // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 62-68.

209. Чуков К., “Анализ на финансовите резултати и финансовото състояние на предприятието”, ИК “Люрен”, 1997.

210. Шайкан А.В. Бухгалтерський облік в аспекті стратегічного управління промисловим підприємством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»/А.В. Шайкан. – Київ, 2009. – 36 с.

211. Швець, Л. Маркетинговий аналіз як спосіб оптимізації виробничої програми підприємства / Людмила Швець, Петро Попович // Економічний аналіз: зб. наук. праць каф. економічного аналізу Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2009.

212. Шевчук О.А. Податковий контроль: сутнісно-змістовні характеристики / Шевчук О.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science.crimea.edu/zapiski/djvu_econom/2011/econ_1_2011/476-481.pdf

213. Шевчук Олег. Теоретичні засади розвитку податкового контролю / Шевчук Олег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2012/02/7.pdf>

214. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашаев Е.В., “Методика финансового анализа Москва, изд. “Инфра-М”, 2001.

215. Шлейников В.И. Учет и аудит эффективности инвестиций и затрат на информационные технологии / В.И. Шлейников // Аудит и финансовый анализ. – 2004. – №4. – С.109-123.

216. Штейнман М.Я. Внутрихозяйственный контроль на сельскохозяйственных предприятиях / М.Я. Штейнман, П.И. Гайдучкий. – М.: Агропромиздат, 1990. – 143 с.

217. Щотижневий аналітичний моніторинг 2012 р. – № 13. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kuchma.org.ua/ico/monitoring/>.

218. Экономика для всех. Популярный словарь / Сост. и ред. Т.Н. Ершова. – М., 1997.

219. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т. 4. – 672 с.

220. Язлюк Б.О. Діагностика рівня професійної компетентності персоналу у процесі реалізації місії державного органу [Текст]/ Б.О. Язлюк, Г.Я. Язлюк // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал – Тернопіль: ТІАВ, 2012. – Вип. 4. – С. 281-288.

221. Янчевський В.Л. Економічна сутність капіталізації підприємств та напрями її здійснення / В.Л. Янчевський // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – №2. – С. 308-319.

222. Яренко Г. Структура та організація роботи податкових органів у зарубіжних країнах / Яренко Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2009/02/14_a_2.pdf

223. Яценко В.М. Звітність підприємств: [навч. посібник; для студ. екон. спец.]

/ В.М. Яценко, Н.М. Бразілій. – Черкаси: ЧДТУ, 2009. – 320 с.

224. Barnard C.I. The functions of the executive [Текст] / C.I. Barnard // Cambridge, MA: Harvard University Press. 2005.

225. Britell J.K. Competency and Excellence [Text]/ J.K. Britell // Minimum Competency Achievement Testing / Taeger R.M.& Title C.K. (eds.) – Berkley, 1980. – P. 23-29.

226. Burgoyne J. Opinion [Text]/ J. Burgoyne // Transition. – February. – 1989.

227. Commons J.R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648-657.

228. Crowl T.K. Educational Psychology. Windows on Teaching [Text]/ T.K. Crowl, S. Kaminsky, D.M. Podell. – Brown & Bench mark publishers, 1997. – 416 p.

229. Dictionnaires Pedagogiques. Robert methodeique. Dictionnaire methodeique du franzaiss actuel [Text]. – Paris: 1993. – 1650 p.

230. Hamilton W. Institution. – In: Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1932. – V. VIII. – P. 84.

231. Hodgson G.M. What is the Essence of Institutional Economics? // Journal of Economic Issues. – Jun. 2000. – Vol. 34. – Issue 2. (June). – P. 317-330.

232. Langenscheidts Handwörterbuch Deutsch als Fremdsprache [Text] – Berlin: Munchen, 1993. – 1917 p.

233. North D. Institutions // Journal of Economic Perspectives. – 1991, Winter. – Vol. 5. – N 1. – P. 97-112.

234. The Oxford Russian Dictionary [Text] – Oxford: Oxford University Press, 1977. – 1840 p.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УНІВЕРСИТЕТ НАЦІОНАЛЬНОГО І СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА
ФЕДЕРАЦІЯ АУДИТОРІВ, БУХГАЛТЕРІВ І
ФІНАНСИСТІВ АПК УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ПЕРСПЕКТИВИ ВОЛИНИ»**

Наукове видання
**ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА КОНТРОЛЬ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**
Колективна монографія

Редактор: Тиха Л.Ю.

Комп'ютерний набір та верстка: Риковська Л.О.

Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 16,88. Обл.-вид. арк. 45,75.
Підп. до друку «24» червня 2014 р.
Наклад 100 пр. Зам. 1696.

РВВ Луцького НТУ
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43024
тел. +38 066 759 72 53

О 14

**ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА КОНТРОЛЬ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ,
ПРАКТИКА: [монографія] / колектив авторів за ред. канд. екон.
наук І.Б. Садовської. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ
Луцького НТУ, 2014. – 270 с.**

IBSN 978-617-672-056-0

